

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SEVAN NİŞANYAN

*Gemici Henri Türkiye'yi
Nasıl Batırdı?*

iberus

*Pazar
Sohbetleri*

1

“Nişanyan’ın Pazar Sohbetleri neden bir anda Türkiye’nin en popüler yayınları arasına katıldı? Çünkü ülkenin ihtiyacı olan taze esintiyi hissetti insanlar. Türkiye’nin kalıplaşmış ideolojik kamplarından bağımsız, dürüst ve içten bir sesi duyular. Bu sesin, nefes kesici bir kültürel birikimle bütünleştiğini gördüler. Olağanüstü bir dil hakimiyeti, kolay anlaşılır samimi bir anlatım yeteneği ve yer yer hınzırca bir mizah anlayışı buldular.”

Nişanyan’ın sözlük yazarlığından köy restorasyonuna, Commodore-64 öncülüğünden *Yanlış Cumhuriyet’e*, *Küçük Oteller Kitabı*’ndan cezaevi kaçkınılığına uzanan benzersiz kariyeri Pazar Sohbetleri ile (şimdilik) taçlanmış görünüyor.

1 *Pazar Sohbetleri*

*Tüm hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla yapılacak
kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni
olmadan hiçbir şekilde
çoğaltılamaz.*

liberus

© Liberus Kitap - 2023

© Sevan Nişanyan - 2023

Yazar: Sevan Nişanyan

Kitabın Adı: *Gemici Henri Türkiye'yi Nasıl Batırdı ve
Merak Ettiğiniz Diğer Konular*

Sertifika No: 49834

ISBN: 978-625-6982-78-9

Liberus Kitap: elli

Nişanyan Kitaplığı: on dört

Baskı: ağustos iki bin yirmi üç

Yayın Yönetmeni: Faruk Akhan

Editör: Halûk Kopuzlu

Sayfa Düzeni: Burhan Üçkardeş

Kapak Tasarım: Ömer Faruk Yıldız

Baskı-Cilt: Repar Tasarım Matbaa, Yenibosna

Merkez Mh. Cemal Ulusoy Cd. No: 43

Bahçelievler/İstanbul (Sertifika No: 40675)

Osmanağa Mh. Vahap Bey Sk. No: 17 D: 10

Kadıköy/İstanbul

www.liberus.com.tr

Tel: +90 216 418 04 38

Mail: liberus@liberplus.com.tr

*Liberus Kitap, Liber Plus Yay. ve Org. Tic. Ltd. Şti.'nin tescilli
markasıdır.*

Pazar Sohbetleri - 1

Gemici Henri
Türkiye'yi Nasıl Batırdı
ve merak ettiğiniz diğer konular

Sevan Nişanyan

Sevan Nişanyan

14 Temmuz 2017’de Foça Cezaevi’nden firar ederek yurt dışına gitti. Yunanistan’ın Samos Adası’nda bir köye yerleşti. 22 Ekim 2021’de Yunanistan’da “ulusal güvenlik açısından sakıncalı kişi” ilan edilerek sınır dışı edildi. O tarihten sonra Ermenistan, Fransa ve Karadağ da yaşadı.

Pazar Sohbetleri Dizisi: 1

Bu kitapta Sevan Nişanyan'ın Kasım 2019 ile Temmuz 2023 tarihleri arasında her hafta yaptığı *Pazar Sohbetleri*'nden bölümler derlenmiştir. Sözlü anlatımdaki belirsizlikler giderilmiş, olgu hataları düzeltilmiş, gerekli görülen yerlerde ek bilgi ve açıklamalarla metin genişletilmiştir. Yanısıra, Nişanyan'ın blogundan birkaç makale ve *Samos Sürgünü* podcastlerinin bazılarının metin dökümü bu cilde dahil edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Sezgilere neden güvenmemeli	11
İnsan ne ile yaşar	14
Taş duvar neden bir ahlak sorunudur	16
Entelektüellerin çağı neden kapandı	18
İnanca saygı göstermeli mi	20
Klişelere batmadan Osmanlı tarihi nasıl anlatılır	23
Gemici Henri Türkiye'yi nasıl batırdı	35
Anadolu'nun yara izleri hangileridir	38
Marksizmden niye vazgeçtim	42
Turizm için nerelere gitmeli	45
Yaşlanmak iyi bir şey mi	47
Bilgi ile inancın farkı nedir	50
Sonradan öğrendiğin dilde eser verilir mi	52
Osmanlı'da Müslim ile gayrimüslimin dengesi nasıldı	54
Eğitimde reform nasıl olmalı	58
Ermeni kralları Part mıydı	66
Avrupa'nın marjinal dilleri nasıl canlanıyor	69
İrkçilik ne zaman normal olur	74
Fransa'nın Ermenilere ilgisi ne zaman başlar	78
Kutsal yerleri ziyaret ederken nelere dikkat etmeli	81
Kılıçdaroğlu sosyal demokrat mı	85
İspanya ile Portekiz neden battı	88
Prado Müzesi'nde neler görülür	91
İstanbul'un fethi kutlanmalı mı	93

Amerikan anlatısı neden Rus anlatısından üstün	95
Açık ilişki yürür mü	98
İngiltere neden Envercilerden korktu	99
Komşunun iPhone'u neden önemli	102
Osmanlı neden matbaa kurmadı	104
Rumlar neden Ermenilerden üstündü	109
Evliya Çelebi kölelerine nasıl muamele etti	111
Malazgirt'te Türkler nereyi fethetti	117
Tarihten çıkarılacak ders nedir	120
Alevilik eski Türk töresi midir	121
Türkiye'de bürokratik yapının zayıf noktası nedir	124
Ülkelerin yazı üretim miktarı ne anlama gelir	126
Neoliberalizm neye yaradı, niye bitti	128
Bronz Çağı medeniyetleri nasıl çöktü	131
Eflatun ile Aristo'nun farkı nedir	134
Oral soyadı olur, Mehmet niye olmaz	139
Türkiye'de çoktanrıçılık yaşıyor mu	142
Peygamberliğin püf noktaları nelerdir	146
Serbestçe kötülük yapmaya açılan kapılar hangileridir	150
Ermeniler neden Hristiyan, Kürtler neden Müslüman	154
Kanal İstanbul'u neden tasvip etmiyoruz	159
Aziz Nikola nasıl sömürüldü	162
İslam dini çağa ayak uydurur mu	164
Dersim katliamı neden yapıldı	167
Chomsky yüzünden nasıl yoldan saptım	168
Baku'ya gitmeli mi	170
Halk masalları nasıl üretilir	171
İnsan yavrusu nasıl ehlileşir	173

Ermeni olmak bir inat mı	176
Tarikatler hangi eksikliği tamamlıyor	179
Trakya'da neleri görmeli	182
Halifelik çağı geçmiş bir kurum mu	186
Sakal ve bıyığın siyasi anlamı nedir	190
Edebiyatta kadın imgesi nasıl değişti	193
Tanrı maddi alemde tezahür eder mi	197
Makedonya'da neler görülür	199
Kürtçenin etimolojisi için ne yapılmalı	204
Ermeniler Ortodoks mu Gregoryen mi	206
Komplo teorilerimizi nasıl seçelim	207
Mimari koruma neye yarar	210
Vermek neden almaktan evladır	213
Konuşurken neden saçmalamayız	215
Bazı komplo teorileri komplo mudur	217
Aileme ateist olduğumu nasıl anlatabayım	220
Eskiyeen imparatorluklar kurtarılabılır mı	221
Kemalistler neden Kadir Mısıroğlu sevmeyiz	223
Pakraduniler nasıl hain oldu	224
İngilizler 1922'de neden bırakıp gitti	228
Sözlüğüm Türk varlığına armağan mıdır	231
Kıbrıs'ta neden Enosis olmadı	232
Dünya klasikleri neden okunmalı	235
Anadolu'nun Türkleşmesinde Lyon Konsili'nin rolü nedir	239
Türkler Araplaşmadan evvel anaerkil miydi	241
Toplum neden var?	244
Ecevit nasıl parladı, nasıl söndü	245
Atatürk entelektüel biri miydi	247

Pop müzik çalınan lokantalarda nasıl davranmalı	250
Bach kadar çocuk yapmak ister miyiz	252
Julian Assange nasıl kurtarılmalı	254
Ermenilerin batırdığı devletler hangileri	256
Diktatör kelimesini neden kullanıyoruz	258
Sosyalizme ne oldu	260
Ermeni harfleriyle Türkçe olsa mıydı	264
Putlar olmasa yaşayabilir miyiz	267
Monarşinin faydası zararından çok mu	269
Sofrada bir kadeh içmek neden gerekir	273
İngilizcede Normancanın etkisi nedir	275
Topal Osman vakasının güncel anlamı nedir	277
Demokratik model bitti mi	286
Avrupa anlatı sanatlarının acıklı durumu	290
Türkçeye dair bir söyleşi	293
Konular Dizini	305

1 Sezgilere neden güvenmemeli

Aklın yolundan sıkıldığınız, evrenin gizemlerine dair sezgilerin gösterdiği yolda, sınırları zorlamak istediğiniz zamanlar oluyor mu?

Hayır olmuyor. Bunda kesin ısrarcıyım. Bunun bir kişilik sorunu ya da duyarsızlık, vurdumduymazlık sorunu olduğunu da düşünmüyorum. Bir bilgi ve tecrübe meselesidir. Bilgilendikçe, yer-yüzünde mevcut olan çeşitli fikirleri, akımları, tartışmaları, inatlaşmaları tanıdıkça, şunu görüyorsun ki, biliyorum zannettiğin her konuda mutlaka zıt görüşler de vardır. Akademik tartışma konusu yahut siyasi cepheleşme konusu olan her sahada, istisnasız her konuda, mutlaka karşıt görüşler vardır. İnsan tanıdıkça, daha doğrusu insan çeşitleri tanıdıkça, yani farklı eğitim sistemlerinden gelen, farklı toplumsal sınıflardan ve farklı ön yargılardan gelen insanlarla tanıştıkça, mesela dindarıydı, Hindusuydu, sağcısıydı, profesyonel katiliydi, eski komünistiydi, Bizantologuydu, Perulu köylüydü, çeşit çeşit insanlarla tanıştıkça görüyorsun ki senin o tartışılmaz gerçek, canım bariz işte, bunu biliyorum ben dediğin her konuda radikal bir şekilde farklı düşünen, üstelik büsbütün haksız da olmayan insanlar var dünyada. Dolayısıyla senin sezgi dediğin şey, benim içime doğuyor, ben bunun böyle olduğunu seziyorum dediğin şey, aslında senin cahilliğindir. Başka görüş açılarını bilmediğin için, kendi önyargılarını, kendi eleştirilmemiş, gözden geçirilmemiş kabullerini hakikat zannediyorsun. Bu kadar basit.

Normal koşullarda, insanların büyük çoğunluğu için, doğruyla yanlış ayırt etmenin kolay bir kriteri vardır: Bizimkilerin söylediği doğrudur, ötekilerin söylediği yanlıştır. Basit çözüm, hiçbir psikolojik yorgunluk da yok içinde. Fakat deneyim ufku genişledikçe bu basit, kolay, pratik yöntem işe yaramamaya başlıyor. Çünkü 'Bizimkiler' kim, aklın karışmaya başlıyor. 'Bizimkileri' dıştan gözlemeye başlıyorsun. Dolayısıyla artık 'Bizimkiler' olmaktan çıkıyorlar, gözüne dünyadaki milyon çeşit zümreden lalettayin biri gibi görünmeye başlıyorlar.

İşte o noktada önünde iki yol var. Birincisi ümitsizliğe kapılmak. Hiçbir zaman hiçbir şeyi bilmeme imkan yok, lanet olsun, deyip pes etmek. Mutlak agnostizmin karanlık çukuruna dalmak. İkincisi belki de kendini kandırmadır, bilmiyorum, ama tartışma-münazara ile, yani akıl yoluyla bir sonuca varılabileceğine inanmak.

İki farklı fikrin olduğu yerde bunlardan birini seçmenin tek gerçekçi yolu, tek tatmin edici yolu akıl yoludur gibi geliyor bana. Falan görüş hakkında hangi kanıtlar var? Bu görüşü ileri sürenler ne ölçüde güvenilir? Bu görüşü ileri sürenler ne diyor, ne demek istiyor? Benim anlamadığım veyahut da daha önce farkında olmadığım hangi tezi ileri sürmeye çalışıyorlar? Şimdi bunları karşılaştıralım, tartalım, hangisi ağır basacak? Bu, kelimenin klasik anlamıyla, yani Marx öncesi anlamıyla, diyalektik denilen şeydir. Diyalektik demek tartışma demektir, münazara demektir. Gerçekten bir çözüm müdür? Diyalektik gerçekten hakikate mi götürür, karşılıklı önyargıların ve 'sezgi' denilen ham düşüncelerin daha rafine bir şekilde formülasyonundan başka bir şeye yarar mı, karar vermek güç. Fakat şu ölümlü dünyada elimizde bundan daha iyi bir alet de yok galiba.

Dünyada çeşitli görüşlerin olduğunu hakikaten anlamaya başladığın andan itibaren başka tutunabilecek bir dalın olduğu-

nu sanmıyorum. Birçok konuda seni şaşırtan farklı görüşlerle tanıştıktan sonra şunu idrak ediyorsun: Bildiğim bir şey yok aslında. Aksi tezi duymadıysam bile mutlaka vardır bir aksi tez. Bir gün mutlaka karşıma çıkacak ve beni ezecek. Ne yapabiliyim? Nasıl kendimi koruyabilirim?

Bunun tek yöntemi var benim bildiğim. O da diyalektik becerilerini geliştirmektir. Tartışmayı öğrenmektir. Delil ve kanıt yöntemlerini tanımaktır. Dedektiflik becerisidir. Yani akıldır. Ve tabii en önemlisi, sezgilerine katiyen güvenmemeyi bilmektir.

(Pazar Sohbeti, 24 Nisan 2022)

2 İnsan ne ile yaşar

İnsan ne ile yaşar?

İnsan birçok şeyle yaşar fakat insanın davranışlarını yönlendiren en temel itki hangisidir diye sorarsanız, bence itibar arayışıdır. İnsanlar, evet yiyecek, güvenlik, cinsel tatmin ihtiyacını da duyar. Fakat bunların hepsinden daha güçlü olan ve çoğu zaman hepsine de koz basan temel içgüdü, insanlar tarafından takdir edilmek, “Vay Sevan Bey hoş geldin, ne iyi ettin de geldin” diye karşılanmaktır. Budur insanın en temel motoru. Günde yirmi dört saat zihninde aralıksız olarak çevirdiği makina, bu makinadır. “Abim bana öyle dedi ama işte o da çok haksız bu konuda ve zaten abimin arkadaşı ve yengem de beni tutuyorlar. O yüzden ben haklıyım.” İnsanın kafasının içinde devamlı dönen bu döngü, insan davranışlarının zannediyorum ki en temel yönlendiricisidir. İnsan bununla yaşar. İtibarla, beğenilmekle, haklılığı teslim edilmekle yaşar. Bunu kaybettiği zaman biter.

Çok yaygın bir hata var. İnsanın en temel içgüdüünün hayatta kalma içgüdüü olduğunu sanıyorlar. Yüz kişiye sorsanız doksan dokuzu bunu söyler size. Oysa bu doğru değil. Çünkü her toplumun her kademesinde, her yaşta, her zümrede ve tarihin her aşamasında insanlar, bazen, bazı koşullarda, seve seve hayatlarını feda ederler. Askere giderler mesela, savaşa giderler. Çocuklarının hayatını kurtarmak için köpek balıklarının cirit attığı denize atlarlar. Sevgilisi için olmadık şaklabanlıklar yapıp

ölürler. Çünkü hayatta kalma içgüdüsünden daha güçlü olanı, diğer insanlar tarafından beğenilme, takdir edilme ve yüceltilme içgüdüsüdür. Böyle olmasa dünyada hiç kimse intihar etmezdi. Direkt intiharı bir yana bırakın, bin bir yöntemle hayatını tehlikeye atmaz, değer verdiği insanlar tarafından beğenilme uğruna hayatını kısaltıp tüketecek bin bir türlü yöneme başvurmazdı.

(Pazar Sohbeti, 15 Mayıs 2022)

3 Taş duvar neden bir ahlak sorunudur

Taş evlerin hastasıyım, tek başıma taş ev yapabilir miyim?

Tek başına ev yapmak kolay bir şey değil; olağanüstü denecek düzeyde kararlılığınız ve sabrınız yoksa sanmam, başa çıkamazsınız.

İnşaat kariyerimin ilk yıllarında, yani 1994 ile 98 arası, taş duvar yapmayı epey öğrenmiştim. Ustayla birlikte, ameleyle birlikte taş duvar örme konusunda, çok başarılı olmasam da en azından bir şeyler yapabiliyordum. Sonra taş duvar ustası meselesi yıllarca hayatımızın ana dertlerinden biri oldu. Taş duvar ustası çalıştırdık, taş duvar ustası çalıştıramadık, taş duvar ustası kovduk, taş duvar ustası aradık, bulduk, bulamadık. Elimden belki 40 tane taş duvar ustası veya ustayım diyen kişi geçti. Bu esnada birtakım şeyler öğrendim.

Birincisi, bugünün dünyasında, özellikle Türkiye’de, taş duvar ustası diye bir şey yok. Hiç yok, yarım usta dahi yok. Boşuna hayal kurmayın. Aramakla kendinizi heba etmeyin, bulamazsınız. Bulamayacaksınız. Çünkü yok.

İkinci öğrendiğimiz şey, taş duvar örmek bir bilgi meselesinden ziyade bir karakter meselesi. Yani bazı insanların karakteri taş duvar örmeye müsait, bazılarınıninki değil. İyi bir taş duvar ustasının en temel özelliği sabırlı olacak. Amorf bir maddeyle uğraşıyorsunuz, sabır ister. Yerine uymayacak, birazcık kıracaksın kenarını, bir daha

koyacaksın. Olmadı diyeceksin, sökeceksin, bir daha koyacaksın. Gene koyacaksın. Gene söküp gene koyacaksın. Vakit konusunda geniş yürekli olmak ister. Eğer sen günlük yevmiye hesabındaysan, bir metrekare yaparsam seksen lira alacağım, yoksa doksan lira alacağım, kafan sürekli bununla meşgulse yapamazsın. Hayatında bir kere fayansçılık yapmış bir ustayı, piyasada adı duyulmuş olan bir ustayı, bir daha taş duvar işine veremezsin. Kaç para ödesen fark etmez. Çünkü o disiplin, yani o özveri yoktur o insanda.

Denk geldiğim en iyi taş duvar ustalarımı anlatayım size. Biri hemen hemen dilsizdi, aşırı derecede utangaç, konuşmaktan korkan ve dağda yalnız yaşayan bir arkadaşımızdı. Bir diğeri Kürdistan'ın dağından kalkmış, gelmiş. Elinden tutacak kimsesi yok. Sevan abisi onu tuttu, yardımcı oldu. Yaptığı saçma sapan hatalara biraz kızdı, ondan sonra n'apalım, bunu boz, bir daha yapalım dedi. Ona güvendi, ona yol gösterdi, ailesine yardımcı oldu. O ustamız kısa bir süre içinde, bir iki sene içinde, kusursuz bir taş duvar ustası haline geldi. İstedğin her tür taş duvarı örebilecek hale geldi. Samos'ta da bir taş duvar ustamız var, Arnavut, 17 yaşında gelmiş Yunanistan'a. Talih yardım etmiş diyelim, hayli zengin ve kültürlü bir ailenin yanında işe girmiş. 15 senedir, 17 senedir, 16 senedir, hep onların yanında çalışmış. Onların standardında iş yapmayı öğrenmiş. Piyasaya hiç bulaşmamış. Piyasanın çakallıklarını öğrenmemiş, güzel bir iş yapmanın önemli olduğunu inanan birisi. Yani sen ona, ya hadi hadi bitir şunu, çabuk yapalım desen bile yapmıyor. Çünkü güzel değil diyor. Ben öyle yapmam diyor.

Bu yüzden diyorum ki taş duvar ustalığı bir beceri işi değildir. Bir ahlak meselesidir. Bir kişilik meselesidir. Bu açıdan baktığınız zaman iyi iş çıkaracak usta bulursunuz belki.

(Pazar Sohbeti, 29 Mart 2020)

4 Entelektüellerin çağ ı neden kapandı

Hocam entelektüel kime denir?

Entelektüel kavramı tarihin spesifik bir döneminde, dünya kültüründe, daha doğrusu Batı kültüründe ve ondan etkilenen periferi ülkelerinin kültüründe önemli bir rol oynadı. O dönem Aydınlanma çağ ında, 18. yüzyıl ortalarında başlar, 20. yüzyıl sonlarına kadar, 1980'lere kadar sürer. Yeni bir hadiseydi. Daha önceki tarihte benzeri yoktu. Yüksek eğitim sahibi, kültürlü, fakat ruhban sınıfına mensup olmayan, yani dini otoritenin bir parçasını oluşturmeyen ve devletle resmi bir ilişkisi olmayan bir yeni sınıftan söz ediyoruz.

Bunun ilk modelleri Voltaire'dir, Rousseau'dur, 18. yüzyılın Aydınlanmacı filozoflarıdır. Baskıya uğrayan, kovuşturulan, kilise tarafından şeytanın temsilcisi ilan edilen, fakat yeni bir çağ ın ve geleceğ in habercisi olma iddiasında olan, sürekli ileriye giden ve yükselen bir tarihin taşıyıcı unsuru olma iddiasında olan bir zümreydi. Elit, yani seçkin bir zümreydi. Ahlaken ve bilgi açısından topluma önderlik etme iddiasındaydı. Yeni bir ruhban sınıfıydı. Kiliseden bağımsızlığını ilan etmiş bir yeni bir manevi önderlik odağ ı oldular. En azından o iddia ile ortaya çıktılar. Önemli bir rol oynadılar. 1960'lara gelindiğ inde hala son derece etkili bir zümreydi. Fikri ve ahlaki derinliğ iyle insanlığ a örnek olması gereken bir sınıf ın, bir alternatif yönetici sınıf ının adıyd ı entelektüellik.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Böyle bir sınıf artık yok. Böyle bir zümre yok. O zümreye vücut veren varsayımlar ve hareket noktaları artık geçerli değil. O tür bir genel eğitim, yani önderlik eğitimi, elit eğitimi, dünyadan kalktı. Bilimsel eğitim hem insan bilimlerinde hem fiziksel bilimlerinde gitgide daralan, gitgide uzmanlaşan, ‘genel’ hakkında, dünyanın gidişi hakkında söz söylemeyi neredeyse imkansızlaştıran bir dar ufukluluk girdabına kapıldı. Tarihçiler artık imparatorluklar nasıl büyür ve nasıl çöker konusunda değil, atıyorum, üçüncü yüzyılda Roma kentinin küçük bir mahallesindeki ticari ilişkilerin meta-tekstüel analizini falanca yazar neden yanlış yorumlamış konusunda doktora tezleri yazmaya başladılar. Gitgide marjinalleşti okumuş sınıf, gitgide bürokrasinin bir parçası, bir vidası haline geldi.

Bununla birlikte toplum genelini aydınlatacak, topluma önderlik edecek bir üst sınıf, dünya çapında ortak değerleri temsil eden bir zümre fikri gitgide cazibesini kaybetti, inandırıcılığını kaybetti. Dolayısıyla bugünün dünyasında bana sağlam bir entelektüel söyle dediğinizde bir tane bile gelmiyor aklıma. Yok öyle bir şey artık. Başka bir çağa girdik.

(Pazar Sohbeti, 18 Eylül 2022)

5 İnanca saygı göstermeli mi

Saygınlık, saygı veya saygı duymak kavramlarını biraz açıklayabilir misiniz? Örneğin bir kişinin dinine ve cinsiyet tercihine neden saygı duymak zorundayım? Karşımdakinin tercihlerinden bana ne? Karşımdaki kişinin ne yaptığı beni ilgilendirmez ki demek saygı duymak mıdır?

Saygı iki kutuplu bir kavram. Birbirine zıt iki boyutu var. Bir insana saygı göstermenin, onunla medeni ilişkiler içine girmenin birinci şartı, onun özerklik alanına tecavüz etmemek. Bunun kişiye ait bir alan olduğunu ve bu alana girmenin doğru olmadığını anlamak, kabul etmek, içselleştirmek. Ama iki, aynı zamanda saygı şu anlama gelir. Onu dost ve kardeş olarak görmek. Onun sorumluluğunu taşımak. Dolayısıyla onu yanlışlarına karşı uyarmak, aklımızın erdiğince doğruları göstermek, hatta eğer statü olarak bizim altımızda olan birisi ise, gerektiğinde belli oranda güç kullanmak. Bunlar da saygının, dostluğun, kardeşliğin bir gereğidir.

Bu denge hayatımızın her anında karşımıza çıkan zor bir denge. Ötekine nereye kadar karışabilirsin? Nereye kadar dostluk ona yol göstermeyi, onu yönlendirmeyi gerektirir? Nereye kadar ben karışmam kardeşim, senin bileceğin iş? Bunun hassas bir dengesi var ve bu ikisinden birini aşırı noktaya götürürsen, iş saygı alanından çıkar, ya tecavüz alanına girer veya umursamazlık ve hoyratlık alanına girer.

Şimdi bu soruyu sanıyorum Türkiye’de günümüzde çok yakıcı olan bir konu, dini duygu ve düşüncelere, dini önyargılara saygı gösterme bağlamında sordunuz. Haklı olarak pek çok insan, niye diğerinin hurafelerine, batıl inançlarına, gerçek dışı iddialarına saygı göstereyim, niye onu kendimin eşiti ve dostu olarak göreyim sorusunu soruyor. Ki geçerli bir soru, yerinde bir soru. Bu konuda da söyleyeceğim şudur. Dini duygular ve dini yargılar çok derin, çok önemli bir duygusal ağırlık taşıyan şeylerdir. Dolayısıyla normal koşullarda, bunu vurguluyorum, normal koşullarda, insanların dini hissiyatına saygı göstermek prensip olarak doğrudur, şarttır, zorunludur. Kalkıp da, atıyorum, bir Yunan veya Fransız köylüsünün dini alışkanlıklarıyla alay etmek veya ne bileyim Papua Yeni Gine yerlisinin tanrıları için yaptığı adaklara veya törenlere laf söylemek prensip olarak yanlış bir şeydir. Pek çokları için dini töreler ve inançlar aynı zamanda onların atalarına ve mensup oldukları topluma duydukları saygının bir ifadesidir. Bununla dalga geçmeye başlasan veya bunu aşağılamaya kalkarsan insanları ciddi bir şekilde yaralarsın ve bu da iyi bir şey değil.

Ta ki... onun sana karşı saygısızlığı, edep, saygı, medeniyet sınırlarını aşma noktasına gelinceye kadar. Bugün Türkiye’de yaşanan hadise, özellikle son on yirmi yılda fakat gerçekte çok daha uzun zamandan beri yaşanan hadise, Müslüman dinine mensup olanların, kendilerinden başka herkese hakaret etme hakkını kendilerinde bulmaları ve buna karşı en ufak bir direnci, en ufak bir karşı çıkışı, en ufak bir sorgulamayı, kendilerine yönelik bir tecavüz olarak algılamalarıdır. Bu kabul edilebilir bir şey değil. Yani gücü ellerinde bulunduran, okulları, medyayı, hükümeti, egemen güç teşkilatlarını ellerinde bulunduran bu insanlar sürekli olarak başka herkese hakaret edecekler, dinsizlere, ateistlere hakaret edecekler, Hristiyanlara non-stop

hakaret edecekler, farkına bile varmadan, doğal günlük yaşamlarının bir parçası olarak hakaret edecekler, Yahudilere hakaret edecekler, kutsal kitaplarının sahte olduğunu iddia edecekler, çok tanrılılara hakaret edecekler, Hinduların ineklerine hakaret edecekler. Bununla yetinmeyip, hoparlörle okunan ezan gibi bir aşıkâr ve yüz­süzce tecavüz eylemini benimseyecekler, bir kere iki kere falan değil yılda 365 gün gün boyunca bunu yapacaklar... Ve karşılığında kendi hurafelerine, kendi saçma sapan inançlarına saygı bekleyecekler. Bu normal değil, olmaz böyle bir şey. Hakarete saygı olmaz.

Özetle... Edep sınırları içinde kalma şartıyla insanların atalarından devraldıkları, kendi kişiliklerinin bir parçası olarak gördükleri, kendi duygusal yaşamlarının kutbu olarak gördükleri şeylere evet saygı göstermek gerekir – eğer onların da sana saygısı varsa. Din adı altında savundukları şeyler çığıırından çıkmış bir terbiyesizlik tufanına dönüşmemişse.

(Pazar Sohbeti, 26 Haziran 2022)

6 Klişelere batmadan Osmanlı tarihi nasıl anlatılır

Bana şu Osmanlı devletini klişelere batmadan anlatabilecek biri var mı? Özellikle Osmanlı'nın son döneminde azınlıkların, yani Rumların, Ermenilerin de çektikleri acıları alışılmış olan kalıbın dışında anlatabilecek biri var mı?

Osmanlı devletinin başlangıcını değerlendirirken üç faktörü göz önüne almak lazım.

Başlangıç koşulları

Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun şekillendiği çağ, biraz geniş tutarsak 10. ve 11. yüzyıllardan 15. yüzyılın ortasına kadar olan dönem, 1453'ü isterseniz dönüm noktası sayalım, bu dönem, Doğu Akdeniz havzasında olağanüstü bir ekonomik zenginlik ve refah dönemidir. Çin ve Hindistan ile birlikte Doğu Akdeniz havzası, yani Balkanlar, Anadolu, Orta Doğu, Mısır sahası dünyanın belli başlı üç medeniyet merkezinden biridir. Medeniyet demek zenginlik demektir. Parasız medeniyet olmaz. Şehirlerin müthiş geliştiği, zenginleştiği, sanatların son derece geliştiği, entelektüel faaliyetin daha önce görülmemiş yeni formlarda şekil bulduğu, büyük bir özgüveni yansıtan başyapıtların ortaya konduğu bir çağdır. Edebiyat olsun, mimari olsun etkileyici bir üretkenlik ve refah dönemi yaşar. Müzikten fazla haberimiz yok fakat o alanda da yazılı kaynaklardan öğrendiğimize göre bir altın çağ yaşanmış. Bu çağın zirvesi 13. yüzyıldır.

14. yüzyılda biraz duraksar, veba salgını yüzünden bir müddet durur, 15. yüzyılda yeniden bir yükselme dönemine girer. 15. yüzyıl sonlarında sona erer.

Bu refahın temel unsuru Doğu Asya ile, yani Çin ve Hindistan ile Avrupa arasındaki ticarettir ve bu ticarete Orta Doğu kentleri kilit noktaları tutar. Kentler: İstanbul, Trabzon, Musul, Tebriz, Erzurum, Ayas vardır şimdi Yumurtalık olan yer, Adana'ya yakın, İskenderiye. Lübnan'ın, Filistin'in limanları. Bunlar bu dönemde müthiş bir sivil kültüre, şehir kültürüne kavuşan yerlerdir. 15. yüzyılda bu uluslararası ticaret yavaşlamaya yüz tutar. 1480'lerden itibaren Avrupalıların Hint Okyanusu yolunu keşfetmesiyle birlikte küt diye kesilir. Ondan sonrası ciddi bir ekonomik krizdir.

Bunu bir kere aklınızda tutun. Şu soru gelmeli aklınıza: Osmanlı devletinin ortaya çıkışı bu ekonomik krize bir cevap mıydı? Yoksa bu ekonomik krize yol açan faktörlerden biri miydi? Tarihçileri ciddi bir şekilde meşgul etmesi gereken bir soru bu.

İkinci faktör, bu daha da önemli. Bu 400 yıllık dönem Doğu Akdeniz havzasının büyük kısmına egemen olan İslam dünyasında bir siyasi parçalanma çağıdır. Yüzlerce küçük devlet kurulur. Büyük devletler rüzgar gibi gelir ve gider. Hiçbir devlet üç kuşaktan fazla, yani bir uzun insan ömründen, 90 yıldan daha fazla dayanmaz. Ordular gelir, ordular gider, katliamlar olur, şehirler yakılır. Fakat sonuçta öyle görünüyor ki şehirlerin kültürü, yani Musul'un, Tebriz'in, İsfahan'ın, Semerkant'ın kültürü, dönemin siyasi yapılarından kopuktur. Sanki umursamazlar bile o gelip geçen devletleri. Bir yanda devletler var, geliyor gidiyor, savaşıyor, biri yıkılıyor, iki kardeş kavga ediyor, ikiye bölünüyor. Bir yanda da son derece kozmopolit bir ortamda aynı dili veya dilleri konuşarak, birbirleriyle yakın kariyer ilişkilerine girerek, bir miktar haraç ödemek ve ara sıra kuşatılıp kılıçtan ge-

çirilmek dışında devletlerle fazla alıp vereceği olmadan yaşayıp giden fiilen bağımsız şehirler var. Bir insan İspanya'nın kenarında bir İslam kenti olan Tanca'da doğuyor, Kahire'de okuyor, İsfahan'da iş buluyor, Hindistan'a seyahat ediyor, Semerkant padişahının veziri oluyor. Bu tipik bir kariyer kalıbı o dönem için. Siyasi sınırlardan hemen hiç etkilenmeyen kozmopolit bir şehir kültürü var. Bir de onlardan bağımsız, durmaksızın yükselip batan efemeral siyasi oluşumlar var. Kabaca 1453'te kapanan bu tabloyu da aklımızda tutalım.

Üçüncüsü. Osmanlı devletinin kuruluş aşamasında Osmanlı yönetici sınıfının kafasında iki tane büyük imparatorluk modeli vardır. Bunlardan biri eski İslam Halifeliği devletidir. Yani 10. yüzyılda paramparça olan, fakat ondan önceki dönemde, Harun Reşid zamanında, Bağdat'ta muazzam bir medeniyet kurmuş olan, kendine özgü idari yapıları olan, kendine özgü kültürü olan Abbasi devletidir. Bir zamanlar büyük bir devlettir, şimdi artık yok. İkincisi Bizans devletidir, yani Rum Kayserliği. Doğu Akdeniz havzasının iki bin yıldan beri tanıdığı en büyük, en kalıcı, kurumsal açıdan en gelişkin imparatorluktur. 15. yüzyıla gelindiğinde artık bitmiş olmasına rağmen, kuvvetli anıları barındıran bir imparatorluktur. Britanya'dan tut Basra'ya kadar uzanan bir egemenlik sahası kurmuşlar. Bu sahada tek para birimine dayanan bir ortak ekonomi kurmayı başarmışlar. Bir ordu yönetimi kurmayı başarmışlar bu kadar çapta. Yollar yapmışlar, limanları gemilerle birbirine bağlamışlar. Böyle bir imparatorluk geleneği var. Ve bu iki imparatorluğun ikisi de batmış. Birtakım yanlışlar yapmışlar, yenilmişler. Bir Osmanlı devlet adamının önünde şu soru vardır: Onlar neyi yanlış yaptı ki biz onu yapmayalım? Ne yapalım ki onların başaramadığını onlardan daha üst bir düzeyde biz gerçekleştirelim?

(Üçüncü imparatorluğu da unutmayalım. İran imparatorlu-

ğu, yani Sasani devleti. Onun da kendine göre adap ve usulleri vardır. Fakat zaten Abbasi devleti büyük ölçüde Sasani imparatorluğunun devamı olduğu için, Sasani geleneği Abbasi'den süzülüp gelmiş Osmanlı'nın zihinsel dünyasına.)

Özetleyelim. Bir, büyük ekonomik refah dönemi sona eriyor. İki, siyasi bir kaos dönemi yavaş yavaş kapanıyor. Üç, model alınacak, örnek alınacak, ders çıkarılacak, iki tane imparatorluk geçmiş var.

Yeni tip bir devlet

Osmanlı devleti yeni tip bir devlettir. Yakın Doğu'da daha önce görülmemiş bir devlet türüdür. İlginçtir ki Osmanlı ile aynı tarihlerde Mısır'da zuhur eden Memluk Devleti de öyle bir devlettir. İran'daki Safevi Devleti de aynı yoldadır fakat bir hayli geç kalır, ancak 16. yüzyıl başlarında devreye girer ve hiç bir zaman Osmanlı'nın ve Memluk'un ulaşmış olduğu merkeziyetçilik düzeyine ulaşamaz. Osmanlı dev bir coğrafyada tek egemen olma, kendisinden başka hiçbir siyasi güce tahammülü olmayan bir egemenlik kurma başarısını gösterir. Ve İslam dünyasında yüzyıllardan beri görülmemiş olan bir şeyi başarıp, 90 yıl olan normal devlet ömrünü aşp 600 sene tek hanedanın yönetiminde iktidarını sürdürür. İslam tarihinde bunun başka bir tane bile örneği yoktur. Yeni bir fenomendir.

Neden bu denli büyüyebildi, neden kendisinden önceki kıy-tırık devletler çağını sona erdirecek şekilde, hatta tek ciddi rakibi olan Memluk devletini de yutacak şekilde bir gelişme gösterdi? Zannediyorum bunda birçok sebep sayılabilir. Bir sebep ordu teknolojisinin, savaş teknolojisinin değişmesidir. Daha önceki devletlerin hepsinde savaş tasarımı süvari üzerine kuruludur. İslam dünyasında ordunun çekirdeği süvaridir: Çok hızlı hareket eden küçük, uzak mesafelere gidip çarpıp geri dönme

yeteneğine sahip olan hızlı birlikler. Küçük ordulardır bunlar. Oysa Osmanlı devleti dev boyutlu piyade hareketleri üzerine kurar askeri stratejisini. Bu piyade hareketlerinin temel dayanağı ateşli silahlar teknolojisinin gelişmesidir. Yani top. Topçu ile yürür yeniçeri. Hantaldır, yavaş yürür, adım adım yürür fakat korkunç sayılar halinde yürür ve karşı tarafı topa tutar. İran'ın süvarileri, dünyanın en mükemmel, en iyi eğitilmiş, en hızlı, en becerikli, çoğu Türklerden oluşan süvarileri büyük piyade orduları karşısında çaresiz kalırlar.

Ve tabii Osmanlı orduları eski döneme oranla çok daha pahalı ordulardır. Büyük para gerektiren, büyük finans gerektiren ordulardır.

Burada sanırım sebeple sonuç birbirine karışıyor. Ekonomik kriz, Doğu Akdeniz havzasının ekonomisinin küçülmeye başlaması, devleti yeni bir yaklaşıma, yeni bir organizasyona muhtaç kılmıştır. Ekonomik krizi çözmek için devlet büyümüştür. Belki de tam tersi olmuştur. Devlet büyüdüğü için ekonomik kriz ciddileşmiş ve bölgeyi kurutmuştur. Tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan? Bunu bir şekilde lehte ve aleyhte çeşitli görüşlerle uzun uzun tartışmak lazım. 15. yüzyıl krizinin sebebi midir, sonucu mudur Osmanlı?

Yeni devletin temel kaygısı aynı anda hem Tuna boylarında, hem Anadolu'da, İran sınırında, Mısır'da, Kızıldeniz'de kahredici güç gösterebilecek, karşısına çıkabilecek her türlü düşmanı silindir gibi ezecek bir ordu barındırmaktır. Osmanlı devletinin can damarı ordudur. Başka türlü 400 yıllık parçalanma eğilimlerine sahip olan bir coğrafyayı tek bir iktidar altında bir araya getiremezdi. Başını kaldıranın başını ezmesi gerekirdi.

Dört tarafın kırk çeşit düşmanla çevrili. Canavar gibi büyüyen bir imparatorluğun var. Tüm çevre devletleri, Venedik Cumhuriyeti'nden tut Polonya'ya kadar, İran'dan tut, Kızıl

Deniz'deki beyliklere kadar hepsi bu canavarı durdurmak için seferber olmuşlar. Bu canavar kendini korumak için bütün bu coğrafyada kahredici bir ordu beslemek zorundadır. Bu orduyu finanse etmek için ülkenin iktisadi kaynaklarını sonuna kadar sömürmek zorundadır. Nerede ne var? Tarla mı var? Arpa mı üretiyorlar? Meşin ayakkabı mı yapıyorlar. Ok kılıfı mı imal ediyorlar? Hepsini bilmek ve bunları kendi askeri amaçları için tek elden yönetmek zorundadır. Bunun sonucu bütün Doğu Akdeniz bölgesinde özerk şehir hayatının, yani kendi gelirlerini kendi iç ihtiyaçlarına ve kendi prestij yatırımlarına ayırabilecek olan yerel iktidarların silindiri gibi ezilmesi olmuştur.

Anadolu'yu gezin. Bütün kasaba ve şehirlerinde 1200'lerde, 1300'lerde, 1400'lerde muazzam miktar ve çeşitlilikte mimari eser görürsünüz. Büyük kısmı orijinal eserlerdir. Birbirlerinden farklıdır. Çeşitlilik vardır, canlılık vardır. Cami, ulucami, medrese, hastahane, han, hamam bir sürü şey yapmışlar. Osmanlı geldiğinde, Osmanlı fethiyle birlikte 1480-1520 arasında, hemen her şehirde bir tane yeni tip kubbeli cami yapılır. Oldukça mütevazı camilerdir, özgünlükleri yoktur, sanki merkezden gönderilmiş tek şablona göre inşa edilmişlerdir. Ondan sonra, 1520'lerden 1820'lere kadar bir daha Osmanlı'nın taşrasında taş üstüne taş konmaz. Çünkü devlet bir hortum gibi bütün ülkenin kaynaklarını emer ve ordusuna yönlendirir. Başka da çaresi yoktur, çünkü o boyutta bir orduyu ve o çapta bir iktidar alanını başka türlü tutamaz.

Abbasi'den ve Bizans'tan iki önemli ders almıştır. Birincisi Abbasi'yi yıkıma götüren hadise, ordu komutanlarının ve taşradaki vilayet komutanlarının aşırı güçlenmesi idi. Merkezde bir iktidar krizi olduğu anda, yani bir halife öldü, yerine hangi oğlu geçecek kavgası patlak verdiği anda, pat, Mısır valisi bağımsızlığını ilan eder, Halep komutanı bağımsızlığını ilan eder, Musul emiri

bağımsızlığını ilan eder. Çünkü yerel komutanlar çok güçlüdür. Osmanlı devletinin böyle bir hadiseye izin vermemesi gerekiyordu. Kafasını kaldırma potansiyeli olan tüm yerel askeri güçleri ezmek, memurlaştırmak, köleleştirmek zorundaydı. Köleleştirmek şu demektir: Orduların başına asla kendi siyasi gücü olan, kendi arkası olan, amcası, dayısı olan kimseyi getirme! Köleleri getir, küçük insanları yükselt ve öyle bir pozisyonda tut ki hayat boyu köle olsunlar. En yüksek mevkiye geldiği zaman dahi çağırıp onları, kelleni alıyorum arkadaş deyip götürebilesin. Akıllarından bile geçmesin merkez yönetimine başkaldırmak.

İkincisi, Bizans'ın yıkımı kilisedendir. Devlete paralel, devletten büyük ölçüde bağımsız ve olağanüstü maddi kaynaklara sahip olan bir kara delik haline gelmiştir kilise. Ülkenin ideolojik egemenliğini, fikirsel egemenliğini ele geçirmiştir ve kaysere kafa tutabilecek noktaya gelmiştir. O yüzden Osmanlı devleti, devletten bağımsız bir dini, ideolojik kurumsallaşmanın ortaya çıkmasına asla iyi gözle bakmaz. İslami kurumları başsız ve güçsüz bırakmayı önemser. Devlete bağlı memurlar olmalarını ister. Bunlar tarihten çıkarılmış derslerdir. Bunları salt iktidar hastası oldukları için yapmadılar. Geçmişini biliyorlardı. Önceki imparatorluklar nasıl battı? Biz bu acı kaderden nasıl kaçınabiliriz? Kendilerince makul ve kaçınılmaz görünen bir yönetim tarzı oluşturdular.

Düşünün, dünya çapında bir imparatorluk. Budapeşte'den Basra'ya kadar bir coğrafyayı yönetiyorsun ve bu coğrafyayı daha önce görülmemiş bir merkeziyetçi anlayışla yönetiyorsun. Her an, her yerde, devletin bitmez tükenmez finans ihtiyacını karşılayabilecek kaynakların farkındasın. Budin'deki arsanın, Basra'daki aşiretin, gelir ve gider kaynaklarının ve silah sayısının bilincindesin ve bunları onların elinden almak için elinden geleni yapıyorsun. Azıcık bir şey bırak aç kalmasınlar, memleket tam kuru-

masın, ama bütün kaynakları topla, tek elde biriktir. Ve eğer başarabiliyorsan tek elden adil bir şekilde dağıtmaya çalış. Osmanlı devletinin temel yapılanması budur. Daha önce görülmemiş bir merkezileşme, daha önce görülmemiş çapta bir coğrafya.

Diyeceksiniz ki Selçuklu devleti de çok büyük bir coğrafyadaydı. Moğol imparatorluğu görülmemiş büyüklükte idi. Onlar ne olacak? Onlar birer fırtına idi, gelip geçtiler. Hiçbir zaman kalıcı bir siyasi ve askeri yapılanma oluşturmadılar. Bir uçtan çıktılar, atlarına bindiler, üç günde Çin Seddi'nden yola çıkıp Rusya'ya, Ankara'ya kadar ulaştılar. Yağmaladılar. Ekonomik rantı toplayıp geri gittiler. Şehirleri yıktılar, yaktılar. Sonra saman ateşi gibi söndü, bitti. Selçuklu devletinin fiilen canlı olduğu devir. 1040'lardan diyelim, 1060'lardan, taş çatlasa 1120'lere kadardır. 60 sene. Doğu İran'da uzatmaları oynadılar. 1180'lere kadar, o kadar. Moğol devleti keza. Çok kısa ömürlü devletlerdir bunlar. Osmanlı onlar gibi değil.

Başka bir şeye dikkatinizi çekeyim. Yer adları çalışırken bunun farkına vardım. Bizans döneminde, ki Bizans eli kalem tutan bir devlet yapısıdır, epey yazılı malzeme üretmişler. Fakat Bizans döneminde Anadolu'nun köylerinin bir envanteri hiçbir zaman yapılmamış. Yok böyle bir kaynak. İdari merkezler, kaza karşılığı diyebileceğimiz piskoposluklar biliniyor. Bunların listeleri var, yıl yıl olmasa bile on yıllık yirmi yıllık aralıklarla izleyebiliyoruz idari yapılanmayı. Azizlerin hayatlarından yahut kişi künyelerinden birtakım köy isimlerini öğrenebiliyoruz. Ama Anadolu'da daha Osmanlı döneminde sayısı elli binleri bulan yerleşim noktalarının değil onda biri, yüzde üçü beşi ancak kayıtlı Bizans döneminde. Yazmamışlar. Osmanlı gelir gelmez ilk yaptığı iş müthiş bir ayrıntıyla, sadece köyler değil, köylere yakın çiftlikler, değirmenler, mandıralar vesaire hepsinin envanterini çıkarmış. Yıldan yıla çıkarmış bu envanteri. Yepyeni bir idare anlayışı, yeni bir çağ

Osmanlı. Ve bu tahrirler, yani ülkenin mal varlığının tespiti, daha önceki yönetim anlayışına oranla bir devrim, yeni bir çağ, yeni bir anlayış, yeni bir model. Merkezileşme.

Neden çöktü

Bunun ekonomik sonuçlarını başka sohbetlerde birkaç defa anlattım. Bir ülkenin tüm ekonomik kaynaklarını etkili bir şekilde tek elde toplarsan o ülke ölür. Bir ağacın gövdesine sağlam kelepçe takarsan bir süre sonra ağaç ölür. Çünkü kan dolaşımını tıkarsın. Nitekim 16. yüzyılda nispi bir refah kazanmış, ekonomik krize rağmen büyümeyi başarmış olan Osmanlı devleti, 16. yüzyıl sonuna geldiğinde birdenbire çöker. Ekonomik yapısı ile birlikte taşralardaki idari yapısı dağılır. Büyük bir kargaşa dönemi yaşanır. Anarşi ve kaos hüküm sürer. Bir şekilde bunu geçici tedbirlerle atlatırlar. Fakat o noktadan başlayarak, 1590'lardan, 1600'lerden başlayıp 20. yüzyıl başına kadar hem Anadolu'da hem Balkanlarda sürekli bir ekonomik çözülme ve gerileme dönemidir.

18. yüzyıl Avrupalı seyyahlarının anlatımlarına bakarsanız, 19. yüzyılın yarısına kadar olan döneme bakarsanız, Orta Avrupa'dan kalkıp Macaristan'a geçip Sırbistan'a, Bulgaristan'a ve İstanbul'a gelen seyyahların gördükleri en önemli şey, çölleşmiş, terk edilmiş, bacaları tütmeyen, köyleri ölmüş bir ülkedir. Nüfusu düşmüş, sefilleşmiş bir Balkan coğrafyası vardır. Doğu Trakya'da, yani Edirne, Tekirdağ, Marmara tarafında 16. yüzyılda yoğun bir nüfus olduğunu biliyoruz. Bugünkü köylerin hemen hepsi 16. yüzyılda mevcuttur. Kalabalıktır da nüfusları. Müslümandır çoğunluk. 18. yüzyıl sonuna gelindiğinde çöldür Trakya. Bütün köyler terk edilmiştir. Eskiden köy olan yerlerin çoğu çiftlik olmuştur. 19. yüzyılda ciddi bir göç olur. Rumlar gelir yerleşir. Bulgarlar gelir yerleşir ve Doğu Trakya'nın nüfus yapısı 180 derece döner. Türkler azınlığa düşerler. Anlatabiliyor muyum süreci? Tek bir dönem gibi görmeyin Osmanlı tarihini.

Bir başka ciddi değişim olur. Eski İslam düzeninde, yani İslam Ortaçağları diyeceğimiz dönemde, ilk fetihlerden sonra İslam dünyasının az çok konsolide olduğu çağda, Orta Doğu'da, Anadolu'da, Kürdistan'da, İran'da, Mısır'da Hristiyanlarla Müslümanlar arasında iyi kötü bir denge, bir bir arada yaşama imkanı doğmuştu. Devlet teşkilatı ve ordu teşkilatı her zaman Müslümanların elindeydi. Fakat önemi azdı, hacmi küçüktü. Ulusal gelirden aldığı pay azdı. Buna karşılık şehirlerde tüccar olarak, sanatçı olarak, din adamı olarak, sarayların yanaşması ve idarecisi olarak, bürokrat olarak ciddi bir Hristiyan nüfus vardı. İyi kötü bir denge söz konusuydu. Devleti aşırı derecede büyüttüğün zaman, ekonomi üstü ve hukuk üstü bir güç haline getirdiğın zaman bu denge altüst olur. Çünkü devlet Müslümanların tekelindedir. Onların mesleğı, onların işlevi ülke yönetmektir. Bu teşkilatın eline sınırsız yetkiler verersen Hristiyanların nispi konumu ister istemez düşer. Çeşitli haksızlıklara, zulümlere, aciz kaldıkları durumlara uğrama ihtimalleri radikal olarak artar.

Buna Hristiyan nüfusun verebileceğı iki türlü tepki vardır. Birinci tepki, aman devir bunların devri, neme lazım deyip Müslüman olmaktır. Dolayısıyla Osmanlı döneminde daha önceki dönemde görülmemiş ölçüde güçlü bir Müslümanlaşma akımı görülür. Ve Osmanlı devletinin batmaya başladığı 18. yüzyıla kadar da bu trend devam eder. Sonuçta toplumdaki konumun yıldan yıla düşüyorsa ve düzelme ihtimali ufukta görünmüyorsa yapabileceğın bir mantıklı iş pipinin ucunu kestirip iki tane formül söyleyip din değiştirmektir. Diğer yöntem isyan etmek ya da dağlara çekilmektir. Bütün Anadolu coğrafyasında ve Balkan coğrafyasında Osmanlı yüzyılları boyunca Hristiyan nüfusun gitgide ulaşılmaz dağlara çekildiğini, gitgide devlet otoritesinden uzak, gerektiğinde kendini savunabileceğı noktalara çekildiğini görürüz.

Hristiyan isyanları

18. yüzyıla doğru ciddi isyanlar başlar, kafa tutmaya başlarlar. Çünkü bu arada başka bir şey olmuştur. Avrupa güçlenmiştir ve Avrupa devletleri kendi aralarında sürekli rekabet halinde oldukları için birbirlerinin önünü kesip, birbirlerinin ayağına çelme atıp Osmanlı devletinde de birtakım mevziler tutmak hevesindedirler.

Sonuçta basit bir insani tepki. Siz olsanız başka ne yapardınız ki? Orada size yardımcı olabilecek güçlü, cesur, üstelik de sizin dindaşınız olduğunu iddia eden devletler var. Gerçi hiçbir Rum ve hiçbir Ermeni Avrupalıların gerçek Hristiyan olduğuna inanmaz, itikatları bozuktur. Ama ne var ki kağıt üstünde hepsi Hristiyan. Üstelik güçlüler. Üstelik bizi kendi yurdumuzda Müslümanların zulmünden koruma potansiyelleri var. Siz olsanız sığınmaz mısınız?

Osmanlı devletinde Hristiyan Müslüman ilişkilerinin radikal olarak bozulmaya başlaması fetihler dönemi değildir, Osmanlı devletinin batış dönemidir. Özellikle 1820'lerden 1840'lardan itibaren Osmanlı devletinin ölümcül hasta olduğu anlaşıldıktan sonra gitgide artan bir hızla Rumlar, Sırplar, Bulgarlar, Arnavutlar, Ermeniler, Suriye Hristiyanları, Lübnan Hristiyanları başka arayışlara girmeye başlarlar. Doğal olarak devlet, böyle bir direnişi ihanet olarak görür. Tebaanın bir kısmı düşmanla işbirliği yapıyorsa ne yapabilirsin ki? Kafalarını kesersin. Dolayısıyla Osmanlı devleti 19. yüzyılda vaktini isyan eden Hristiyan unsurları katliama uğratmakla geçirir. Başka da bir çaresi yoktur. Öte yandan bu katliamlar tarihte pek nadiren beklenen sonucu verirler. Genelde bir toplumu kesmeye başlarsan o toplum daha beter bilenir. O yüzden gitgide tırmanan bir şiddet spirali halinde, Osmanlı'nın tabi milletleri, Avrupalıların da desteğiyle devletin başına bela olurlar. Uzaktakiler teker teker

kopar, aralarındaki Müslüman halkı ya kılıçtan geçirir, defeder, kovar Anadolu'ya. Sonra da filmin yavaş yavaş sonuna gelinir.

Bilmem bu, Osmanlı tarihi hakkında güzel bir özet oldu mu? Umarım akılda kalacak olan bir iki temaya değinmiş oldum.

(Pazar Sohbeti, 9 Ocak 2022)

7 Gemici Henri Türkiye'yi nasıl batırdı

Gezi izlenimleri.

Porto'da görkemli bir Gemici Henri anıtı var, Henrique o Navegador Portekizcesi. Geçen gün onun önünde selfie çekerken aklıma şöyle bir fikir düştü: Türkiye'yi batıran adam işte bu. Türkiye'yi bu hale getiren bu kişi yani. Tarihin en önemli dönüşümlerinden birine yol açan kişi bu zat. Anlatayım.

Gemici Henri, biliyorsunuz, Portekiz kralının kardeşi veya yeğeni, akrabası bir şekilde. 1400'lerde yaşamış, 1460 yılında ölmüş. 1420'lerden itibaren Portekiz'in okyanusa açılma, keşifler ve fetihler yapma projesini oluşturan adam. İlk gençliğinden itibaren bu işe tutku ile sarılıyor. En iyi gemicileri etrafına topluyor. Gemicilik konusunda çağın tüm bilgilerini, Afrika kıyıları, Atlantik Okyanusu konusundaki bilgi hazinesini bir araya topluyor. Muazzam bir arşiv oluşturuyor. Karavel denilen gemi türünün geliştirilmesine önyak oluyor. Portekiz'de yeterince ağaç olmadığı için Madeira Adası'nı zaptedip, orayı kolonize edip, gemi yapımı için ağaç temin ediyor. Onun yetiştirdiği kişiler önce Afrika kıyısı boyunca evvelce hiçbir Avrupalının inmediği kadar güneye inmeyi, sonunda da Ümit Burnu'nu dolaşıp Hindistan'a ulaşmayı başarıyorlar. Hindistan'a ulaşan Vasco da Gama, Brezilya'yı keşfeden Cabral gibileri, hepsi Henri'nin öğrencileri, onun mektebinden yetişenler.

Kilit bir tarih var orada. 1452 yılında, Papanın da onayıyla

la, bu keşif yolculukları bir hukuki çerçeveye oturtuluyor. 1452 tarihinin önemi ne? İstanbul'un düşeceği artık belli olmuş, Rumeli Hisarı'nı yapmış Fatih Sultan Mehmet. Bunun üzerine Avrupa'da büyük bir panik başlıyor ve Portekizliler çıkıp diyor ki biz talibiz bu işe.

Yüzyıllardan beri dünyanın en önemli ticaret aksı, Çin ve Hindistan'dan, Orta Doğu üzerinden Doğu Akdeniz'e akmış, Akdeniz'den Avrupa'ya ulaşmış. İtalya limanlarından kervanla, Ren Nehri'nden gemiyle Almanya'ya, Alçak Ülkelere, İngiltere'ye kadar uzanmış. İstanbul'un Türklerce fethi ve Osmanlı'nın Doğu Akdeniz havzasına tamamen hakim olması bu güzergahın kilit kısmının bir düşman gücün eline geçmesi anlamına geliyor. Portekiz Akdeniz'e sırtını dönmüş olan bir ülke, Atlantik'e bakan bir ülke. Diyor ki, bu bizim tarihi fırsatımızdır. Hindistan'a bizim bu taraftan da ulaşmak mümkün olmalı. Arap komşularımız bu konuda bize bazı ipuçları veriyorlar. Kimse tam emin değil bu yolun ne olduğu konusunda. O halde, Afrika kıyısından güneye uzanırsak, hem yeni topraklar keşfederiz, yeni ticaret yolları buluruz, Allah nasip ederse Hindistan'a çıkarız. 1470 yılında Afrika'nın güney ucunu keşfediyorlar. 1498 yılında Hint Okyanusu'nu aşp Hindistan'la ticaret ilişkisini kuruyorlar.

O noktada Osmanlı paniğe kapılıyor. Hint Okyanusu'na Portekizlinin girişini yasaklamaya çalışıyor, Etiyopya'da üs kuruyor, Zanzibar sultanı ile görüşüyor, Gucerat sultanına elçi yolluyor, Hindistan'a filo gönderiyor. Ama başaramıyor. O noktada Türkiye bitmiştir. Doğu Akdeniz bitmiştir. Orta Doğu bitmiştir. Çünkü Osmanlı kapıyı tutuyordu, Avrupalı o kapıyı baypas edip arka kapıdan işini becermeyi keşfetti. Neden? Çünkü İstanbul fethedildi. İstanbul'un fethi, bu anlamda, Türkiye'nin ve genel olarak Doğu Akdeniz'in çöküşünün başlangıç tarihidir diyebiliriz.

Şimdi bakın, bu bir yorum. Tarihi çeşitli şekillerde yorumla-

mak, çeşitli bakış açılarıyla yaklaşmak mümkün. En doğru anlatı galiba budur benim tahminimce, ama tek doğru anlatının bu olduğunu iddia etmiyorum. Tarihi olayları kavramak için çeşitli açılardan, çeşitli hipotezlerle bakıp yaklaşmak lazım. Bunların üst üste binerek birikmesi bize üç boyutlu, dört boyutlu bir bakış açısı sağlayacaktır.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

8 Anadolu'nun yara izleri hangileridir

Kars ile Erzurum neden bu kadar farklı birbirinden? Aralarında böyle bir sınır nasıl oluşmuş?

Kars 1878'den 1918'e dek Rus idaresinde kalmış. Müslüman ahali her ne kadar geleneklerine, göreneklerine ve aidiyetlerine bağlı kalmaya çalışsalar da sonuçta o dönemin şartlarında Türkiye'den çok daha modern bir eğitim sistemine maruz kalmışlar. Hristiyan komşularını sevmeseler de, Osmanlı düzeninin aksine, onları rastgele aşağılayamamışlar. Belli ölçüde saygı göstermek ve saygı duymak zorunda kalmışlar. Erzurum'un böyle bir şansı olmamış. Sanırım farkın esas sebebi budur.

Eski kavgaların izleri, yara izi gibi Türkiye coğrafyasında varlığını sürdürür. Bu izlerin bir kısmı öyle yüz sene, yüz elli sene değil, çok daha eskidir. Size Mardin'in Süryani köylerinden örnek vereyim. Mardin şehri ve civarında 20. yüzyıl başına kadar bir sürü Süryani köyü vardı, şimdi çok azaldı. Buranın Süryanileri Arapça konuşurlar, belli bir kültürleri, kimlikleri, dilleri vardır. Mardin'in doğusunda Ömerli sınırını geçip Midyat ilçesine giderseniz, o tarafın Süryanileri, Nusaybin de dahil, Süryanice dedikleri Turabdin dilini konuşurlar. Arapça bilmezler. Töreleri, gelenekleri, tercih edilen kişi adları farklıdır. Düğün gelenekleri farklıdır. Kürtlerle ilişkileri daha yumuşaktır. İki taraf da aynı Süryani kadim mezhebine bağlı oldukları halde Madin ile Midyat'ın kilise teşkilatları arasında bitmez tüken-

mez bir didişme vardır. Bu neyin sınırıdır, nasıl ayrıışmışlar diye aklınıza gelir belki. Hayretle öğrenirsiniz ki Mardin ile Midyat arasında, Ömerli'nin oradan geçen sınır 1700 sene öncesinin devlet sınırıdır. Bizans ile Sasani İran arasında dördüncü yüzyılda çizilmiş olan sınırıdır. İslam fethine dek üç yüzyıl boyunca orası, çağın iki süper gücü arasındaki devlet sınırı olmuş. Ve bugüne kadar izi kalmış.

Halfeti'de Fırat Nehri bir etnik sınırdır bugün. Halfeti'nin batısı, Gaziantep tarafı, Türk'tür. Doğu tarafında Türk olduğu söylenen bir iki köy vardır, fakat büyük çoğunluk Kürt'tür. Keskin bir sınır var, harita üzerinde net olarak çizilebileceğin bir ayırım çizgisi. Bakıyorsun İslam öncesi dönemde o sınır aynı sınır. Batı tarafı Rum, doğu tarafı Ermeni. Rum'un yerini Türk almış, Ermeni'nin yerini Kürt almış. Ama yapı aynen korunmuş. Zıtlık korunmuş. Aradaki zıtlık, demek ki, her iki tarafın spesifik kimliğinden daha güçlü bir yapıymış.

Karadeniz'i bilenler bilir. Rize'den öteye giderseniz, Çayeli'ne kadar bir kültürdür. Türkçe konuşulur. Bütün köy isimleri Rumcadır. Keşan dedikleri kırmızı, siyah, beyaz çizgili şalı başlarına alırlar ve konuşma tarzları, aile yapıları, kültür yapıları, dine yaklaşımları vesaire bir çeşittir. Çayeli'ni geçerseniz, Pazar ilçesine gelirsiniz, her şey değişir. Lazca başlar. Başka bir dil, başka bir kültür. Siyasi tercihler farklıdır. Töreler, gelenekler, kıyafetler, önyargılar, dayanışma ağları farklıdır. O sınır neyin sınırı diye bakarsınız. 11.-12. yüzyıldan 1460'lara dek orası Rum kültürünün son sınırıdır. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun doğuda son garnizonu Mapavri'dir, yani bugünkü Çayeli. Eskiden Rum olan yerler bugün Türk olmuş. Eskiden Laz olan yerler Laz kalmış.

Hadise bu. Oyuncular değişse de yapısal ilişki, yani sınır, ötekiler ve biz ayrımı korunmuş. Karkas korunmuş, içi başka şekilde doldurulmuş. Özellikle düşmanlıklar özenle korunmuş

ve sürdürülmüş. Bu sınırlar birer itişme hattıdır. Öbür taraftakileri sevmezler. Öbür taraftakileri pis bulurlar. Akılsız, yobaz, kötü – ne bileyim, her türlü olumsuzluk var. Kız alıp vermek istemezler. Aman dikkat et diye evlatlarını uyarırlar. Çok köklü, çok eski, belki bir kısmı tarih öncesine dayanan coğrafi bölünmeler bunlar. Yara izleridir bunlar. Anadolu'nun bağrında ki yara izleridir. Bu yara izlerini okumayı öğrenirseniz çok şey öğrenirsiniz.

Mesela en azından şunu anlarsınız. Amerikalılardan taklit ettikleri kamuoyu yoklamaları var hani biliyorsunuz. Kim hangi partiye oy verecek, işte yaş gruplarına göre, cinsiyete göre, sosyal konuma göre, gelir durumuna göre analiz yapıyorlar. Çünkü Amerika'dan öyle öğrenmişler. Oysa Türkiye'de, özellikle taşra kesiminde seçmen davranışları katiyen modern ekonomik kriterlere uymaz. Cemaat ayrışmaları vardır. Falan ilçenin insanları öbür ilçenin adayına oy vermezler, çünkü nefret ederler onlardan. Başka bir kimliğe sahiptirler. Siyasi parti tercihleri de büyük ölçüde bu bazda belirlenir. Burada bizim partiye oy verilir, öbürleri olmaz! Tarihin kadim yerlerinden beri gelen zıtlıklar vardır. Uzun Kulaklarla Kısa Kulaklar gibi. Mavilerle Yeşiller, Guelf'lerle Ghibellin'ler, Colorado'larla Blanco'lar gibi. Bu karşıtlıkların asıl sebebini kimse hatırlamaz, bilmez bile. Tek bildiği şey, ninemden ben böyle duydum, dedemden böyle duydum. Oradakiler kötü. 'Bize' çok şey yaptılar.

Bu yapıyı kavradığınız zaman Türkiye'de birçok şeyi daha iyi anlamaya başlarsınız. Bu yapı gerçi son 40 yıldır hızla erozyona uğruyor. 1980'den bu yana gelen şehirleşme ve iç göç hamlesi silindir gibi geçti memleketin üstünden. Sürekli taşrada yaşayan insanlar çok azaldı. Herkesin bir ayağı İstanbul'da, Ankara'da. Çocukların eğitimi için İstanbul'a, Ankara'ya geldiler. Köylerine sadece yazın dönmeye başladılar. Dolayısıyla köydeki tercihler,

köydeki önyargılar, taşranın kendine özgü zıtlıkları, eskisine nazaran daha yer altına inmeye başladı. Fakat bence hala temel sosyolojik gerçekler değişmemiştir.

Büyük şehirlerde sokak sokak, mahalle mahalle yaptıkları seçmen davranışı araştırmaları var. Kimler Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy veriyor, kimler öbürlerine oy veriyor? Uzun vadeli trendler, 20 yıllık trendler, 40 yıllık trendler vesaire. Ve bunları ısrarla gelir durumuna, cinsiyete, eğitime bağlamaya çalışıyorlar. Çünkü üniversitede öyle öğrenmişler. Sosyoloji onlara bunu anlatmış. Oysa, memleket soracaksın Türkiye insanına. Nerelisin? Hangi partiye oy vereceğini oradan anlarsın. Neden? Çünkü iki bin sene önce Roma İmparatorluğu'nun nefesi şurada tükenmiş. Bin sene önce falan beylikle filan beylik şu hatta yenişememiş. İki yüz sene evvel Ruslar şu vilayetin halkını sürmüş, o yüzden filan yerden gelen muhacirler o vilayete yerleşmiş. Olaylar çoktan unutulmuş, ama memleketin kolektif bilinç altını yönetmeye devam ediyorlar.

(Pazar Sohbeti, 9 Ağustos 2020)

9 Marksizmden niye vazgeçtim

Neden sosyalizm fikrinizden vazgeçtiniz? Ne okudunuz ya da gördünüz de gençlik yıllarınızdan sonra bu fikirden vazgeçtiniz?

1970'lerde Türkiye'deki sol hareketin, içinde demesek de yakınında bulunma fırsatını buldum. Toplantılar, eylemler, konferanslar, sabahlara kadar süren sohbetler vesaire gördüm, 1977'den 1980'e kadar, özellikle 79 yılında. Ve orada bir şeyi çok net olarak hissettim. Türk solunun temel içgüdüğü milliyetçiliktir. Geleneksel İslami muhafazakarlığın yeni bir versiyonudur. Bunların yönettiği bir toplumda, bunların egemen olduğu bir toplumda ben şahsen yaşamak istemem. Çünkü bireysel özgürlükleri, bireyin toplum karşısındaki özerkliğini, kişiliğimin, güvenliğimin ve hatta varlığımın tek güvencesi olarak görüyorum. Mevcut düzene, mevcut sosyal yapıya ve siyasi yapıya itirazımın temelinde bu özgürlük talebi var. Sosyalist arkadaşlarımızın muhalif olmaları güzel bir şey, var olan otorite yapısına meydan okumaları her zaman için saygı duyduğum ve sevdiğim bir şey. Fakat çok bariz bir şey ki en ufak bir birey nosyonları yok. Ve eğer başa gelirlerse, durum bugünkünden daha kötü olacak. İçinde yaşadığım, damarlarımda hissettiğim hadise buydu.

Sovyetler Birliği'ne hiçbir zaman fazla bir sempati duymamıştım. Sovyetler kolektivist bir yapı; 60-70 yıllık deneyimin sonunda kolektivizmin artık fenafillah mertebesine ulaşmışlar. Oysa bizim sola meyletmemizin ana motoru özgürlük talebiydi. Kolektif otoriteye boyun eğmeme içgüdüydü. Türkiye'de De-

niz Gezmiş kuşağından önceki solcuların ortak hareket noktası esasında buydu. Yani Nazım Hikmet gibi birinin, Mehmet Ali Aybar gibi birinin ne yiyeceğine, ne giyeceğine, hangi kitapları okuyacağına mahalle komitesindeki bacıların karar verdiğini düşünebiliyor musunuz? Her gün gidip emniyet ve asayiş şubesine ifade vermekse arzuları, zaten içinde yaşadıkları düzende var o, ne gerek devrim yapıp rejimi devirsinler?

1983'te New York'taki evimizde Rusya'dan yeni gelmiş bir öğrenciyi pansiyoner aldık. Matematikçiydi, son derece zeki bir arkadaş. O tarihte Sovyetler Birliği yeni yeni açılmaya başlıyor. ABD'ye Sovyetler Birliği'nden gelmiş öğrenci büyük bir yenilik, duyulmamış bir şey. Onun bir sohbette söylediği bir söz aklımda feci surette yer etmiştir. Amerika'yı biz gözümüzde büyüt-müşüz, dedi. Nasıl insanlar bu kadar aptal olabilir? Bizim bunca senedir kurtulmaya çalıştığımız rejimi siz Nikaragua'da, şurada burada savunuyorsunuz. Neyi savunduğunuzun farkında mısınız? Cevap veremedim. Öyle kaldım.

1989'dan sonra eski Doğu Bloku ülkelerini hayli yakından tanıma fırsatını buldum. O ülkelere o dönemde esen rüzgar-dan etkilendim şüphesiz. Sovyet rejiminin insanlığa karşı iş-lenmiş bir suç olduğu kanısına vardım. İlk Doğu Almanya'da, peşinden Çekoslovakya'da, Romanya'da, Ermenistan ve Gürcis-tan'da, Rusya'da, Rusya'nın özellikle taşra illerinde, bu duyguyu son derece kuvvetli bir şekilde hissettim. Milyonlarca insanın hayatını karartmışlar. Lanet olsun!

Şimdi aradan zaman geçince, hele Sovyetler yıkıldıktan son-raki otuz küsur yılın bilançosuna baktığımda daha dengeli yak-laşabiliyorum olaylara sanırım. Sovyet rejimi insanlık tarihin-deki büyük bir deneydi. Eksantrik bir deneydi. Olağanüstü bir idealizmle ve büyük bir enerjiyle yeni bir toplum kurmaya çalış-tılar. Bir ütopyayı hayata geçirmek istediler. Yüz binlerce akıllı

ve dürüst insan canla başla buna inandı ve sosyalizmin zaferi için seferber oldu. Kısa bir süre için sanki başarılı olabilirlermiş gibi de göründü. Başka hiçbir şey başaramasalar, Berlin'den Vladivostok'a kadar yüz milyonlarca insanı asgari modern standartlarda bir ev sahibi yapmayı başardılar, ki kapitalist Batının yakınına bile gelemediği bir başarıdır. En alt tabakadan gelen bir gencin yıldızları hedefleyebileceği bir meritokrasi düzenini az çok oturttular. O da yabana atılacak bir şey değildir.

Maalesef çıkmaz bir yoldu. Yıkılmaya mahkumdu. İki sebeple yıkılmaya mahkumdu.

Bir. Bireylerin kendi adına servet edinme, topluma rağmen güç biriktirme içgüdüsünü bastıramazsın. Bastırmak istersen eğer, gitgide büyüyen ve gitgide etkisizleşen bir polis düzeni kurmak zorundasın. Aksi takdirde başa çıkamazsın. Öyle ya da böyle seni kandırırlar, etrafını dolaşırlar kanunların.

İki. Ulusal seferberlik, toplumda kısa süreli bir enerji patlaması yaratabilir. Fakat sürdürülemez. İnsanlar yorulur, bıkar. Çocuklarının geleceği derdine düşerler. Daha önemlisi, kolektif kazanımların idaresi gitgide büyüyen bir kamu bürokrasisi gerektirir. Bürokrasinin görevi ise toplumsal coşkuyu körüklemek değil köreltmektir. Yasa var yönetmelik var kardeşim, bugün git, yarın gel!

Böylece, öncü kuşağın onca fedakarlık pahasına, onca kırıp dökme pahasına kurduğu ütopya kısa zamanda tozlu bir anıya dönüşür. Yıldızları zaptetmek için kurduğun tesis, ilçe imar encümeni ile belediye bütçe komisyonu arasında yıllar süren beyhude yazışmalar sürecinde, avlusunu ot бүрүмүş bir bina cesedine döner, alt katını babuşkalar ele geçirip kaçak votka satış yeri yaparlar.

(Pazar Sohbeti, 26 Eylül 2021)

10 Turizm için nerelere gitmeli

Gitmeyi çok isteyip de giremediğiniz bir ülke ya da şehir var mı?

Afganistan. Yakıcı bir şekilde hissediyorum. Afganistan'a gitmek istiyorum. Nepal'i de istiyorum. Belki ikisini bir şekilde birleştirmek de mümkün olabilir, bilmiyorum. Ama şu anda dünyada gitmek istediğim bir numaralı ülke Afganistan. Afganistan'a eşdeğer bir ülkeye hiç gitmedim. İran'ı bir miktar gördüm. İran'ın güzel bir ülke olduğu, insanların da güzel olduğu, yaşanır bir ülke olduğu kanaatine varmıştım. Fakat fazla modern, geçmişiyle bağıını büyük ölçüde koparmış, yaşamı standartlaştırmış bir ülke. Mısır daha egzotik, daha gerçek bir yer. Suriye'de bu duyguyu kuvvetle yaşadım, iç savaştan önce ziyaret ettiğimde. Ama Afganistan ayarında bir yere yolum düşmedi. Özellikle şu günlerde çok derslerle dolu, hayat dersleriyle dolu, insana ufuk verecek olan bir ülke olduğunu düşünüyorum.

İkinci bir seyahat projesi ise Afrika kıtasını kuzeyden güneye veya güneyden kuzeye diklemesine bir uçtan bir uca kara yoluyla geçmek. 2010'ların başından beri hep var bu kafamda. Bir iki defa gerçekleşmesine ramak kaldı, ama olmadı bir türlü. Seyahat seven her insanın mutlaka yapması gereken işler bunlar.

Afrika hakkında bütün önyargılarınızı unutun. Afrika'ya hayatında gitmemiş olan herkesin otomatik olarak aklına gelen şeyler açlık, sefalet, hastalık, göbeği burnunda çocuklar, vesaire. Oraya gittiğiniz zaman göreceğiniz ise bunun tam zıddı,

dünyanın en neşeli, hayattan en zevk almayı bilen insanlarıyla karşılaşılırsınız, her yerde. Özellikle şehirlerden uzak durduğunuz zaman. Afrika'nın şehirleri bayağı kötü, çok sefalet var. Ama taşırya çıktığın zaman, 'işte yaşam bu, böyle yaşamak lazım' duygusunu her gün, her an tadıyorsun. Çok şaşırtıcı ama bu böyle. Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da artık asla tatmadığım bir duygu.

İspanya'da Santiago de Compostela'ya yürümeyi yıllar oldu kafama koyalı. Santiago belki de Avrupa'nın kalbidir, Avrupa medeniyetinin odak noktasıdır. Yüzlerce yıldan beri insanlar yürüyerek ya da at sırtında gitmişler oraya, Fransa'dan, İngiltere'den, ta Bohemya'dan, Polonya'dan yola çıkarak. Anlamını gerçekten idrak etmek için yürüyerek gitmek lazım. Yolda bitap düşmen lazım. Ayakların su toplayacak, günlerce yıkanamayıp kokacaksın ki bir anlamı olsun. Şöyle en az iki üç hafta, tercihan bir ay yollara düşmeli. Cezaevinden 2015'te erken çıkma ihtimali belirldiğinde karar vermiştim, çıkar çıkmaz gidecektim. Sonra olmadı. Şimdi biraz daha ertelesen artık sağlıgım elvermeyecek diye korkuyorum.

(Pazar Sohbeti, 26 Eylül 2021)

Otobiyoğrafik not: Mayıs 2022'de gerçekleştirdim Santiago de Compostela hayalimi. Ferrol'dan Santiago'ya altı gün yürüyebildim. Afrika ve Afganistan henüz bekliyor.

11 Yaşlanmak iyi bir şey mi

Sevan Bey, yaşlandıkça değerlenen şarap gibisiniz. Gençlerin hiçbirinde sizin enerjinizi ve zihin açıklığını göremiyorum.

Yok, yaşlanmak iyi bir şey değil arkadaşlar. Kesinlikle tavsiye etmiyorum. Mümkün merteye uzak durmaya çalışın, yaşlanmayın.

Ne oluyor diye sorarsanız muhtemelen başınıza gelmedikçe anlamayacağınız şeyler bunlar. Bu programı izleyenlerin büyük çoğunluğunun benden bir hayli genç olduklarını varsayıyorum, ona göre konuşuyorum. Birkaç tane problem var. Bir, yaşamınız inişe geçiyor. Yaşamınızın büyük kısmında, ellili yaşlara kadar hep şu varsayımla yaşarsınız: Yarın bugünden daha iyi olacak. Daha iyi olabilir en azından. Şimdi çocuğum, yarın büyüyeceğim. Şimdi bilmiyorum, yarın bileceğim. Şimdi gücüm yetmiyor, çalışırsam eğer, çabalarsam, öğrenirsem yarın yetebilir. Yarın daha saygın bir mevkide olabilirim. Bugün daire başkanının huzuruna gittiğim zaman ezilip büzülüyorum. Fakat bir müddet sonra bunu aşacağım ve ben onları ezeceğim. Hep bu varsayımla gidersiniz. Yaşamın size daha iyi şeyler getireceğini beklersiniz. En azından bir ihtimal olarak bunu değerlendirirsiniz. Oysaki bir yaştan sonra fark ediyorsunuz ki bundan sonrası hep iniş olacak. Bugün şu işi yapabiliyorsam, yarın muhtemelen yapamayacağım. Bugün bu işi yapamıyorsam, yarın da yapamayacağım. Daha sağlıklı, daha güçlü, daha hızlı, daha zeki, daha bilgili olmayacağım. Bu iniş duygusu kötü bir duygu.

İkincisi, bunu kibarca nasıl ifade edeyim bilmiyorum. Bedeninizin başka kişiler nezdinde artık cazip olmadığı duygusuyla tanışıyorsunuz. Göbeğiniz çıkmış, bacağınız zayıf, omuzunuz ağrıyor, öbür taraf pırtlıyor, beri taraf cırtlıyor. Soyunduğun zaman bir insanın karşısında, özellikle cinsel açıdan cazip olan bir insanın nezdinde bir hayranlık çılgılığıyla karşılaşmayacaksınız. Ne bu ya, ihtiyar, duygusuna kapılacaklar. Aklın falan başka şeylerin belki hala işliyordur da dört dörtlük, fiziksel varlığın cazip olmaktan çıkmış.

İnsanın başka insanlar nezdinde cinsel çekicilik objesi olması bir hayattaki en değerli varlıklardan biridir. Hayatı yaşanılır kılan şeylerin başında gelir. Bakmayın bu ruh hastası feminist söylemlere, yok efendim cinsel nesne olmak kötüymüş de, kadınları aşağılıyormuş da, bir sürü tıraş. Cinsel arzu nesnesi olmak bir insanın en değerli varlıklarından biridir. Bunu kaybettikten sonra yaşamışsın neye yarar, yaşamamışsın neye yarar.

Üçüncüsü, zannediyorsunuz ki ölüm tek bir an, yani böyle yaşıyorsun, yaşıyorsun, yaşıyorsun sonra, pat, ölüyorsun. Öyle değil. Yavaş yavaş ölüyorsun. İlk gençliğinden itibaren ölmeye başlıyorsun. Vücudunu oluşturan çeşitli sistemler ve organlar teker teker ölüyor. Önceleri çok yavaştır, üç beş yılda bir farkına varacağın şeyler. Sonra gitgide hızlanıyor. Bazı şeylerin ölüyor. Çoğu pek önemsemediğin şeyler. Kafanın kelleşmesi bunun bir parçasıdır. Kulağının sağırlaşması bir parçasıdır. Ayak tırnaklarının bozulması başka bir parçasıdır. Yavaş yavaş, parça parça. Tahmin etmeyeceğin kadar çok sistem var vücudunda ve bunlar yavaş yavaş, birer birer eksiliyorlar. Bu da kötü bir duygu.

Son zamanlarda tıp sektörüyle ilgili birtakım polemiklere giriyorum insanlarla. Gitgide daha fazla farkına varıyorum ki, çağdaş tıp bir kandırma sanatı. Yavaş yavaş ölen ve sonunda kaçınılmaz akıbete gidecek olan insanları, özellikle yaşlıları, kan-

dırma sanatı. Tedavi dedikleri her şey esasında palyatif. Israrla şunu söyleyeceğim, toplumlar, yaşlıların sağlığını sübvans etmeyi bırakmalılar. Belli bir yaştan sonra, devlet hastaneleri ve kamu tarafından desteklenen sağlık kuruluşları insanlara hizmet vermeyi bırakmalı, gençlere yoğunlaşmalı. Gençlerin sağlığı önemli. Tıp sektörünün gençler için yapabileceği şeyler var. Fakat bence doktor ve hastaneler 65 yaşın üzerinde hasta kabul etmemeli. Özel hastaneler var, parası olan gitsin, oyalansın. Boş işler sonuçta yaptıkları. Toplumun bu oyalama işinden sorumlu olması, yani yaşlı insanların sağlığını bir kamu görevi olarak devletin üstlenmesi bana ahlaken çok yanlış geliyor.

(Pazar Sohbeti, 26 Eylül 2021)

12 Bilgi ile inancın farkı nedir

Bilgi nedir, inanç nedir? Aralarındaki ilişki nasıldır?

Şöyle desek? İnsanoğlu sürekli bilgi peşinde koşar. Belirsizliklerle ve risklerle dolu olan dünyamızda A'nın peşinden B mi gelir, ne gelir, hangi koşullarda gelir, sorularını insan sürekli olarak sorar. Sebep-sonuç ilişkileri nedir? Şöyle bir eylem yaparsam sonuçları ne olur? Hayatımızın her uyanık anında sürekli olarak hipotezler üretiriz. Falan kişi bana niye kızdı? İş hayatında şu adımı mı atayım? Kırmızı ışık yanıyor, geçsem mi geçmesem mi? Bütün bu kararlarda sürekli olarak bir bilgi arayışı içindeyiz.

Birtakım şeyleri varsayırız. Güneş yarın doğacak ve doğudan doğacak, başka bir yerden doğmaz. Çok net olarak bunu biliriz. Bir insan 90 yaşına gelmişse bir süre sonra ölecek, yapacak bir şey yok. Nezle olmuşsan ve ateşin çıkmışsa ibuprofen alınır. Bunlar bilgi. Yahut da bilgi demeyelim buna, bunlar hipotez, bunlar varsayım. Bunlar hayatta pratik olarak doğru kabul ettiğimiz ve üzerine eylemlerimizi ve beklentilerimizi inşa ettiğimiz veriler. Eğer bu hipotezler çok güçlüyse, kesin doğrudur, başka türlü olamaz, güneş yarın kesinlikle doğudan doğacak dediğimiz zaman bunun adına bilgi diyoruz.

Gerçekte hiçbir bilgi yüzde yüz değildir. En sağlamı gene yüzde doksan dokuzlarda gezinir. Olsa olsa güçlü ihtimalle doğrudur diyebiliriz herhangi bir şeye. Çünkü düşük ihtimal ama

gerçekten güneş yarın doğudan doğmayabilir. Doğmazsa ne yapacaksın? Kabul etmem ben bunu, Kopernik böyle dememişti mi diyeceksin? Kaldı ki Kuzey Kutbu'na gidersen güneş doğudan doğmayabilir. Yani hep bir kuşku payı vardır bir yerlerde. Ama eğer hipotez kuvvetliyse bunun adına bilgi diyoruz. Eğer hipotez çok kuvvetli değilse, yani biz bunu kabul ederiz ama artık Allah bilir diyorsak, onun adına da inanç diyoruz. Yani inanç, bilgiden daha zayıf bir tasarım yöntemidir.

Kesine yakınsa eğer hipotezimiz, adı bilgidir. Daha zayıfsa, fakat biz toplumsal alışkanlıklarımızdan dolayı, yahut da kendimizi ikna etmek için, yahut da kuşkumuzu bastırmak için, kendi korkumuzu bastırmak için, yok, yok, yok, kesin doğrudur, ben ona inanıyorum diyorsak, demek ki aslında inanmıyoruz. Bir şeye ben inanıyorum dediğin zaman aslında büyük bir kuşku payı bırakıyorsun demek. Emin değilim demek.

İnanıyorum ifadesi aslında inanmıyorum ya da inanmayabilirim anlamına gelir. Bilmiyorum ama herhalde öyle demektir. Din konusundaki tartışmalarda bu gözlemden çok ilginç sonuçlar çıkar. Yani ateizminizi sarsacak boyutlarda sonuçlar çıkar. Ama onlara girmiyoruz.

(Pazar Sohbeti, 3 Ekim 2021)

13 Sonradan öğrendiğin dilde eser verilir mi

İlk çocukluğumuzda konuştuğumuz dil dışında, belli bir yaşa kadar hiç anlamadığımız bir dilde edebi kitap yazmak mümkün müdür? Başarılı olma olasılığı kaçır? Bunun edebiyatta örneği var mıdır?

İlk aklımıza gelen isim tabii Joseph Conrad. Joseph Conrad 19. yüzyıl sonu, 20. yüzyıl başı İngilizce edebiyatın büyük yazarlarından biridir. İngilizceyi sonradan öğrenmiştir. Aslen Polonyalıydı. Gençliğinde gemicilik yapmış, Hindistan'a giden gemilerde çalışmış, 25-26 yaşlarında İngilizce öğrenmeye karar vermiş. Ve gerçekten biraz ağdalı da olsa parlak bir İngilizce yazan, İngilizcenin iyi üslupçularından biri olmuştur.

Bir başka örnekten, bir tarihte küçük bir yazımda söz etmiştim. Ennius, Latin şiirinin ilk bilinen üstadı olduğu için Baba Ennius diye anılır. MÖ 3. yüzyıl sonlarında yaşamış. Aslen Güney İtalya'da Mesaplar denilen, bilinen bir dile benzemez bir dil konuşan bir kavimden geliyor. Bu dilin eski İllirya diliyle alakalı olabileceği tahmin ediliyor, ama elde yazılı kaynak yok. Genç yaşta Güney İtalya'nın egemen kültür dili olan Yunancayla yetişmiş. Yunanca tiyatro eserleri, şiirler, risaleler yazmış. Bunlar bugün kayıptır, fakat çağının tanınmış Yunan ediplerinden biri olduğunu biliyoruz. 35 yaşlarındayken Roma ordusunda mütefik subayı olarak bulunurken Roma'ya davet etmişler. Roma o devirde erken aşiret kültüründen çıkıp global kültüre intibak etme aşamasında. Medeniyetin şartlarını Yunan kültüründen

öğreniyor. Şiir modelini, tiyatro, felsefe, bilim, mimari, her şeyi onlardan alıyor. Baba Ennius Latince öğrenmiş ve Latincenin ilk önemli edebi eserlerini vermiş. Üç kalbi vardı derler, kendi anadili, Yunanca ve Latince atan.

Olabiliyormuş demek ki. Henri Troyat var, Fransız, oldukça iyi bir yazar. Aslen Çerkes Ermenilerindendir, gerçek adı Lev Aslanoviç Torosyan. Fransızca'yı erken öğrenmiş. Sanırım mülteci olarak Fransa'ya gittiklerinde 8-10 yaşlarında olmalı. 20. yüzyılın son döneminde İngiliz dilinin en iyi yazarları da hep Hintlilerden çıkıyor, ama dili sonradan mı öğrenmişler, ilk çocukluklarından beri mi konuşmuşlar bilmiyorum.

İbrahim Müteferrika'yı da analım. Macardır biliyorsunuz. Çok sonradan Türkçe öğrenmiş. Edip sayılmaz gerçi ama matbaa hakkında risalesi Osmanlı elit dilinin parlak örneklerindendir.

Elif Şafak'ı da sayalım mı bilemedim.

(Pazar Sohbeti, 3 Ekim 2021)

14 Osmanlı'da Müslim ile gayrimüslimin dengesi nasıldı

Tanzimat öncesinde sokakta karşılaşan bir gariban, alt tabaka Müslüman ile mal-mülk sahibi yukarı tabakadan bir Hristiyan arasındaki hiyerarşik ilişki neydi?

Tanzimat öncesinde o dediğin Hristiyanın gücü ve itibarı, mensup olduğu ağa veya paşaya tabiydi. Kudreti eğer varsa, arkasında bir Müslüman muktedir olduğu için vardı. Dolayısıyla sokakta karşılaştığı gariban Müslümanın ona göstereceği saygı veya saygısızlık, hami olan muktedire gösterilen saygı veya saygısızlıktı. Ona göre değerlendirilirdi. Geleneksel İslam hukuku altında gayrimüslim zimminin kendi nam ve hesabına toplumsal kudret sergilemesi olağan şey değildi. Zengin ve şaşaalı Hristiyanlar vardı elbette, ama Müslümanla kurmuş oldukları ittifaklar sayesinde vardı. Hamisi paşa olabilir, devletin temsilcileri olabilir, bizzat padişah olabilir, ya da doğuda olduğu gibi yerel bey veya aşiret olabilir. Bundan dolayı da, nispi güç ve servete kavuşan gayrimüslimler kaçınılmaz olarak bir süre sonra hamilerinin peşisıra Müslüman olmuş, Türkleşmiş veya Kürtleşmiştir.

16. yüzyıla geri gittiğinde Müslüman tabaka egemen sınıftır, üst sınıftır, daha zengin sınıftır. Hristiyanlar fakir ve eziktir, reyadır. 18. yüzyıla geldiğinde biraz daha dengeli bir yapılanma görüyoruz. Zira servet kaynakları büyük ölçüde kurumuştur,

iki taraf aşığı yukarı eşıit derecede fakirdir. Birbiriyle karışma-maya özen gösterirler. Taraflardan biri öbürüne dokunduğunda veya rahatsız ettiğinde mahalle kavgası çıkar. Türk'ün biri Ermeni'yi aşığıladığında ya da dövdiğünde, ertesi gün, 300 tane Ermeni genci gider, onların mahallesini basar. Ve tersi. Karşılıklı bir dengeye oturmuştur toplum. Bu denge Tanzimat'tan sonra bozulur. Hani o malum klişe var ya, gayrimüslimler zengindi, Müslimler ise boynu bükük zavallı insanlardı, 19. yüzyıl sonunun, 20. yüzyıl başının bir karikatürüdür.

İslam hukuku çerçevesinde tartışılmaz bir şekilde Müslümanlar üstündü. Emretme yetkisine sahipti. Hakaret etme özgürlüğüne sahipti. Gayrimüslimin mesela ata binmesi yasaktı. Elbette biliyorsunuz, Şark'ta her kuralın mutlaka bir istisnası vardır. O istisna sonsuza kadar istismar edilir ve büyütülür. Delik bulunur, o delik büyütülür. Gayrimüslimlerin ata binmesi yasak olsa dahi bunun formülleri vardır, istisnaları vardır, muafiyetleri vardır, ıvrı vardır, zıvrı vardır. Bir şekilde onlar da ata biner. Ama kanun belli, kanuna göre ata binmesi yasak. O yüzden ata binmiş bir şekilde kavgalı olduğu bir Türk ile karşılaşsa, Türk de buna dese ki in ulan gavur, hemen kadıyı çağırın falan, zor durumda kalır. Karşılıklı birbirlerini dövmeleri gerektirir, kavga çıkar, cemaatler karışır işin içine. Papaz efendiyle imam efendi buluşurlar olayı, tatlıya bağlarlar.

Size tavsiye ettim, *Drina Köprüsü*'nü okuyun. Bosna'nın küçük bir kasabasında Müslümanlarla Sırlar arasındaki sosyal ilişkilerin inceliklerini çok güzel anlatan bir roman. ("Türk' olarak geçiyor romanda. Bugün Boşnak diyoruz onlara ama o zamanlar isimleri Türk'tü.) Birbirlerine fazla dokunmuyorlar. Herhangi bir nedenle bazı Türk şahıslar konumlarını istismar etmek isterlerse yahut da bir aşığılama veya kötülük yapmaya hatta soygunculuk yapmaya kalkarlarsa gayrimüslimler bir ref-

leks geliştirmişler zaman içinde. Evet paşam, haklısın paşam, tabii paşam, ne yapalım paşam, boynumuz kıldan ince paşam diyorlar. Sonra yerel gücün istismarına karşı devlete sarılıyorlar. Devletin yardımını ve şefaatinı ve himmetini talep ediyorlar. Bu çok enteresan bir detaydır, çünkü gayrimüslimler her zaman devleti, merkezi hükümeti, kendi müttetikleri ve güvenceleri olarak görmüşler.

Klasik hikaye şöyle: Yerel yeniçeri ağası yahut da bölgede güçlü olan arazi sahibi Rüştü Bey, gayrimüslimlere zulmetmeye girişir. Ekstradan haraç talep eder. Yahut onların köprü bakıcılığı yapmasına izin vermez yahut onların vakfının kasasına el koyar yahut da kızlarından üç tanesini kaırır vesaire. Gayrimüslimler vali beyden yardımın isterler. Rüştü Beybizi burada mahvediyor, yandık bittik bizi kurtar diye. Vali bey önce bakar, bu Ermeniler yahut Sırplar ne kadar rüşvet veriyor. Rüştü Beyden ne koparabilir, hangisi daha uygunsa ona göre bir çözüm üretir. 18. yüzyılın ortalarından sonra görülüyor Osmanlı devletinin artık adaleti sağlayacak, dengeyi sağlayacak, gücü yok. Osmanlı devleti bir bunak, yaşlı adama dönmüş. Her savaşta yeniliyor. Bunun üzerine gayrimüslimler ayaklanırlar. Rüştü Bey ile vali paşanın kellesini keserler. Çiftliğini yakarlar. Vergi vermiyoruz kardeşim demeye başlarlar. Bunun üzerine Osmanlı oraya bir ordu gönderir. Yarısını kılıçtan geçirir. Hepsini ezer, yok eder. Köylerini yakar, mahveder. Kazığa oturtur. Çünkü isyan etmişlerdir. Bunun üzerine bir süre sinerler, sonra komşu devletlerin, Avrupalıların, Macaristan'ın, Avusturya'nın, Rusya'nın yardımını isterler. Abi gel bizi kurtar, gözünüzü seveyim biz ne yapacağız burada diye. Rusya girer, yahut da Avusturya girer, Osmanlı ordularına bir tokat atar, bütün Türkleri oradan kovar. Kendi düzenini kurar, kendisi o köylüleri sömürmeye başlar.

Kalıp budur, iki üç yüzyıl boyunca bu kalıp tekrar etmiş. Bu-

dapeşte'den başlamış süreç, Ayastefanos'a kadar, yani Yeşilköy'e kadar dayanmış. Doğuda aynı şekilde Ahıska'dan, Bayazıt'tan başlamış, adım adım geri çekilmiş. Osmanlı devletinin ekonomik ve askeri yönden zayıflaması ile birlikte hassas bir toplumsal denge altüst olmuş.

Bu toplumsal denge kağıt üzerinde Müslümanların mutlak hakimiyetine dayanıyor, fakat birtakım *ad-hoc* çözümlerle, yani idare-i maslahat niteliğinde çözümlerle bir dengeye ulaşmış, az çok yaşanabilir bir düzen kurmuş. Devlet, bunu garantileme işlevini yerine getirememeye başladığında denge bozulmuş. Bir tarafa kağıt üzerinde yetki vermişsin, silah vermişsin, at vermişsin, artı devletin ideolojik desteğini vermişsin. Asker onların elinde, yasa onların elinde, mahkeme onların elinde. Ne yapar insanlar eğer yasal sistem içinde cezalandırılma korkusu yoksa? Gücü kullanır. İnsanoğlu puştur. Elinde silah varsa daha puştur. Elinde silah olan, silahı olmayanı sömürür. Silahı olmayanın da elleri armut toplamadığı için, ya isyan eder, ya bir yerden silah tedarik eder, ya da yabancı devletlerin yardımını ister. Onların da canına minnet, tabii ki müdahale ederler. Osmanlı böylece zayıf olduğu için daha zayıflar. Daha zayıfladığı için daha daha zayıflar. Adım adım geriye gider.

(Pazar Sohbeti, 21 Kasım 2021)

15 Eğitimde reform nasıl olmalı

Dünya çapında eğitim sistemi nasıl değişebilir? Kaliteli eğitim nasıl olur? Eğitim reformu gelecek için bir çözüm müdür?

Üç ayıralım soruyu isterseniz. İlk öğrenim, orta öğrenim ve üniversite. Yani bülüğ çağından önceki çocuk eğitimi, bülüğ çağındaki gençlerin eğitimi ve ülke elitlerinin eğitimi.

İlk öğrenim

İlkokul değişmez herhalde. İlk öğrenimin temel ilkeleri yüzyıllardan beri aşağı yukarı aynıdır. İlkokulda okuma yazma öğretilir. Okuma yazma ve temel aritmetik. Belki okuma ve yazmanın çok daha kuvvetli bir şekilde vurgulanması gerekir diye düşünüyorum.

Şöyle bir fikir son zamanlarda kafamı kurcalıyor. Çocuklar kendi yaşlılarından çok şey öğrenmezler. Kendi eşitlerini ciddiye almazlar, onlara hayranlık ve aşkla bağlanmazlar. Çünkü küçük bir dünyaları var ve bunu aşmaya çalışıyorlar. Bunun dışında büyük bir dünya olduğunun farkındalar çok küçük yaştan itibaren. Ve ona heyecanla, tutkuyla ulaşmaya çalışıyorlar. Örnek aldıkları kişiler, hayran oldukları kişiler, peşinden koştukları ve taklit etmeye çalıştıkları kişiler büyükleridir, abileridir, ablalarıdır. Çoğu zaman bir yaş farkı, iki yaş farkı yeter. Onlardan, mesela, hava atmayı öğrenirler. Argo, küfürlü konuşmayı öğrenirler. Cinsel bilgiler edinirler ya da futbol oynamayı öğ-

renirler. Onların futbol oynama becerisine hayranlık duyarlar. Hayranlık duydukları andan itibaren inanılmaz bir hızla her şeyi kaparlar, sünger gibi emerler. Hemen öğrenirler. Bu büyük çocuğun ilgilenmesi, yol göstermesi hiç lazım değildir. Yeter ki birazcık kapısı açık olsun, yani izleyip bir şeyler öğrenebilecekleri bir fırsat olsun. Ağabey iyi futbol oynuyorsa, küçük çocuğu o ağabey hadi git başımdan deyip kovsa da fark etmez. O abiden futbol öğrenir, futbolun püf noktalarını öğrenir ve kendini ona kanıtlamak için inanılmaz bir çaba harcar. Futbol olmaz, satranç olur. Satranç olmaz, senfoni bestelemek olur. 5 yaşında, 8 yaşında olağanüstü eserler bestelemiş insanlar var, yalnız Mozart değil. Çok basit bir gerçek: Bir rol modeli varsa ve o rol modeline aşık olmuşsa çocuk, senfoni bestelemeyi de öğrenir, bilgisayar programı yapmayı da öğrenir. Çok hızlı öğrenir. Ben altı yaşındayım ama aslında daha büyüğüm çünkü sekiz yaşındaki abimi taklit edebiliyorum duygusudur çocukları kabuklarının ötesine geçiren, yeteneklerini parlatan.

Eşitleriyle birlikteyken bu heyecanı geliştirmesi daha zor çocuğun. Dolayısıyla ilkokulda çocukların kendi yaş grubuna hapsedilmesi yanlış bir politikadır diye düşünüyorum. Şunu düşünün: Sokakta farklı yaş gruplarından çocuklar bir araya gelip çete oluştururlar. O çetede öğrenme hızı ile ilkokul sınıfındaki öğrenme imkanı ve hızı çok farklıdır. Bu gözlemi bir kere not edin.

Büyük çocuklarla küçük çocukların bir arada bulunduğu ortamda küçüklerin sık sık dayak yiyeceklerini de kabul etmek lazım. Bu gerçek. Lakin dayak yemek o kadar kötü bir şey değil. Yaşam eğitiminin gerekli bir parçasıdır.

İkinci bir gözlem. Çocuklar, hakiki olanla görev icabı olanın farkını çok kolay kavrarlar. Öğretmen profesyonel öğreticidir, birtakım şeyleri görevi olduğu için anlatır. Çocuk bunu hissederek. İnandığı için, daha doğrusu kendi yaşamında önem taşıdığı

için bir şeyi yapan veya uygulayan veya anlatan insanla, görevi olduğu için veya müfredat gereği anlatan insan arasında bir uçurum vardır. Çocuklar bu ikincisini küçümserler. Onun otoritesini kırmak için, onu zedelemek için her türlü küçük oyunu oynarlar. Oysaki, yine demin değindiğim gibi, çocuğa hiç ilgi göstermese bile, kendi dünyasındaki birtakım şeyleri önemseyen ve hayatını buna adanmış olan insan, isterse saat tamircisi olsun, isterse futbolcu olsun, isterse senfoni bestecisi veya bilgisayar programcısı olsun, içten gelen bir hırsla ve istekle bu işi yapan insanlara çocuklar anında mıknatıs gibi yapışırlar. Peşine takılırlar ve çok hızlı öğrenirler. O yüzden, profesyonel eğitimcilerin dışında dışında bir şekilde hakiki hayat deneyimlerine ve tutkularına sahip olan insanlarla çocukların bir arada bulunması ve onlardan öğrenmesi, bunun fırsatlarının yaratılması önemli.

Bu iki nokta dışında ilk öğretim hakkında önerebileceğim fazla bir şey yok. İlkokulda toplu eğitim şarttır diye düşünüyorum. Evde eğitime karşıyım. Bir kere sosyalizasyon açısından elzemdir. İkincisi, sağlık açısından şarttır. Çocukların mikroplara, virüslere bağışıklık kazanması için gerekli. Çocuklar nezle olacak, grip olacak, hatta Covid olacak ki sağlıklı bir yaşam sürebilsinler.

Orta öğrenim

Gelelim ikinci eğitim aşamasına. Bizim dönemimizde altıncı sınıftan başlardı, şimdi galiba beşinci sınıf oldu. Bugünkü şekliyle orta öğrenimin tamamen ziyan olduğu kanısındayım. Hiçbir faydası olduğuna inanmıyorum. Elli yıl önce de inanmıyordum, halen de inanmıyorum. Komple vakit kaybıdır. Eziyettir çocuklar için. Ortaokul ve liseyi seven ve bundan hayatta önemli şeyler kazandım diyen insan çok az tanıdım. Onlar da genellikle öğretmenin gözüne girmek için çırpınan tiplerdir.

Orta öğretim müfredatı hala bütün dünyada, yalnız Türki-

ye’de değil her yerde, 19. yüzyıl sonunda oluşturulan mfredatıdır. O devirde toplumların geleceğinin mühendislikte, sanayide olduğuna dair bir inanç vardı. Dolayısıyla fizik, kimya, matematik öğrenmeli çocuklar ki yarın mühendis olabilsinler. Bu anlayışla kuruldu ortaokul ve lise müfredatı. Bugünün toplumunda karşılığı olmayan, gerçek hayata tekabül etmeyen bir eğitim anlayışıdır. Bugün okulda öğrendiğiniz fizik, kimya, matematik, biyoloji hayatınızda bir işinize yaramayacak. Çok küçük bir azınlık belki ileride bunlar üzerine bir şeyler inşa etme fırsatını bulacak. Eğitim gören çocukların çok büyük bir bölümü, yüzde doksanları, aldıkları eğitimle hiçbir alakası olmayan marjinal işlerle hayatlarını geçirecekler. İşçi olacaklar, işsiz olacaklar, taksi şoförü olacaklar, bir gün barda garson, bir gün plajda yardımcı, ondan sonraki hafta işsiz, ondan sonraki hafta işsizlik sigortası alan kişi olacaklar, birtakım şirketlerde getir götür elemanı olacaklar, kurye olacaklar, pizza getirip götürecekler. Uyuşturucu satacaklar, çağın en gözde mesleklerinden biri. Bu insanlar için orta öğrenimde öğrendikleri fizik, kimya ve matematiğin, edebiyat tarihinin, dil bilgisinin hiçbir işlevi yok. En ufak bir şekilde faydasını grmeyecekler bunun. Boşuna harcanmış 6 yıl mı, 8 yıl mı, bir sreden bahsediyoruz.

Bunun dışındaki büyükçe bir kesim, resmi ve sivil bürokraside görev alacak. Ve bilgi tasnif etmekle, rapor yazmakla, kağıtları bir masadan diğerine aktarmakla geinecekler. Onların okulda öğrenmeleri gereken en temel beceriler Excel kullanmak, Word kullanmak, iş mektubu yazmaktır, yani bürokrat olmanın, memur olmanın tekniklerini öğrenmek. Bugünün dünyasında eğer hukukçu olacaksan, ortaokul lisede öğrendiklerinin hiçbir faydası yok. Tıp okuyacaksan belki biraz biyoloji temeli alırsın, ama tıp için sana lazım olan biyolojiyi evde oturup biraz Google karıştırırsan bir haftada ğğenirsin zaten.

Toplumu yönetecek olan bir azınlığa mensup olacaksan, yine orta eğitimin sana fazla bir faydası yok. Çünkü onun gerektirdiği geniş ufuklu tarih bilgisi, edebiyat bilgisi, insan bilgisi okulda öğretilen şeyler değil.

Dolayısıyla ortaokul ve lisenin tamamıyla iptal edilmesi bence olabilecek en doğru çözümdür. Bunu yıllardır bu konu üzerinde düşünmüş, üç çocuk yetiştirmiş biri olarak söylüyorum. Eşim Atina'da lise öğretmeniydi bundan iki yıl önceye kadar. Son derece başarılı, ödüller almış, lider pozisyonunda olan bir okul öğretmeniydi. Onun deneyimlerini de biliyorum. Ortaokul ve lise komple vakit kaybıdır.

Orta öğrenim reformu

Ne yapılabilir? Belki size hayal gibi gelebilir, iki tane oldukça radikal fikir önereceğim.

Birincisi çıraklık. Bence çıraklık ve kalfalık müessesesinin devlet tarafından son derece kuvvetli bir şekilde desteklenmesi lazım. İlkokulu bitiren herkesin, 12 yaşını geçen herkesin bir şekilde çırak olması ve bunun kalıcı bir çıraklık, yani 3 yıl, 5 yıl, 6 yıl sürecek bir çıraklık olmasının sağlanması gerekiyor. İlkokul mezunu çocukların neredeyse tamamının bir şekilde çıraklık bulması, gerek işveren açısından, gerek çocuk ve çocuğun ailesi açısından alınacak tedbirlerle kuvvetle teşvik edilmelidir. Her işverenin çırak tutmak ve çırağını kalıcı kılmak yani uzun vadeli çalıştırmak için kuvvetli nedenleri olmalı. Çocuklar da aynı zamanda bundan para kazanmalı. Bir şey öğrendiği hissine kapılmalı. Çıraklık derken sadece iş yeri, dükkan çıraklığından söz etmiyorum. Büyük firmalarda çıraklık. Devlet dairelerinde, kuruluşlarda çıraklık. Üniversitelerde çıraklık, askeriyede çıraklık, polis teşkilatında çıraklık, çiftlikte, televizyon stüdyosunda, şehir hatları vapurunda, her türlü yerde çıraklık müm-

kün olmalı. Hastanede de çırak olunur. Uzak istasyonunda da olunur. Senfoni orkestrasında da olunur. Getir götür elemanlığıyla başlarsın, çocuğum şurayı süpür, çay getirle başlarsın. Fakat bir iş yerinin, bir mesleğin kokusunu alırsın. Orada yaşça senden büyük insanlardan çok şey öğrenirsin. İşveren her zaman iyi niyetli, babacan, Nubar Terziyan profilinde biri olacak gibi bir hayalim yok. İnsanlar kötüdür, zayıf birini ele geçirince ezmeye çalışırlar. Fakat bunlar da yaşamın bir parçasıdır. En kötü ustadan bir çocuğun öğrenecekleri, ortaokul lisede öğreneceklerinden fazladır.

İkinci bir fikir var ki, Şirince günlerinden beri gitgide kafamızda şekillendi. Eğitim danışmanı diyebileceğimiz bir kurum düşünüyorum. Öğretmen değil eğitim danışmanı, fikir abisi yahut ablası gibi bir şey. Bunlar belki belediyenin yahut kamunun yahut da birtakım kurumların temin edeceği mekanda bireysel olarak, herhangi bir kurumsal olayın parçası olmadan, kurumsal bir maaş almadan, part time koşullarda eğitim hizmeti vermeye teşvik edilir. Kendi başka bir mesleği olacak yanısıra. Haftada üç gün, beş gün gidip 20-30 öğrenciyi aşmayan bir gruba belki 3 ay, 6 ay gibi bir süreyle herhangi bir konuyu öğretecek. Onlara yol gösterici olacak.

En basiti kitap okutmaktır. Kitap okuma abisi veya ablası. Her şehirde, her mahallede, her semtte, Biliyor musun falanca abla çok güzel kitap okutuyor, ona kaydolalım, haftada bir toplanıp bize kitap okumayı öğretsin denilecek. Yahut satranç öğretsin. Yahut motor tamirciliği öğretsin. Yahut İngilizce öğretsin. En kaliteli eğitim danışmanlarını getiren belediye, oy da kazanır, para da kazanır. Kısmen kamu fonlarından desteklenmesi lazım bu hadisenin, kısmen öğrencilerden alınacak ücretlerle. Ve öğrenciden alınacak ücret konusunda eğitim danışmanının tamamen serbest olması en doğrusudur. İsterse bin dolar fiyat

çekerek, isterse bedava yapar, isterse bazı öğrencilerden bin dolar alır bazılarına sen ödeme der. Kendi bileceği iş. Hiçbir şekilde kurumlaşmamalı. Maksimum bir adet çömez veya sekreter tutabilmeli. Ruhsat filan da gerektiğini sanmıyorum. Belki birkaç günlük bir kurstan geçirilebilirler, o kadar.

Bu sistem, yani bir yandan gerçek hayatta bir çıraklık eğitimi, gerçek bir mesleğin ilk basamaklarında bulunma eğitimi, diğer yandan alabildiğine esnek bir şekilde çocuğun pratik ve teorik ufkunu genişletme potansiyeline sahip imkanların yaratılması, bugünkü eğitim sistemiyle kıyaslanmayacak kadar hem daha yararlı hem daha ucuzdur diye sanıyorum. Bir yanda gençleri gerçek hayatla tanıştırır ve meslek sahibi yaparken, bir yandan da teori eğitiminin, fikir eğitiminin, felsefe eğitiminin, yüksek bilim eğitiminin buluş çağındaki ergenler arasında yaygınlaşmasını sağlayacak olan bir yapıdır bence.

Yüksek öğrenim

Üniversiteye gelince, üniversite konusunda kafam son derece net. Üniversite, toplumun yönetici kadrolarını yetiştirecek olan kurumdur. Yönetici kadrolarının sayısı bellidir, diyelim ki toplumun %5'i olsun. Fire ihtimalini de göz önüne bulundurarak, diyelim ki %10'unu eğitelim. Demek ki üniversite kayıt kapasitesi nüfusun %10'u ile sınırlı olmalıdır. 18 yaşına gelen on genç varsa sadece biri üniversiteye kabul edilmelidir. Bu da şu anda tamamen çürümüş ve tükenmiş olan üniversite kurumunu yeniden sağlıklı bir zemine oturtabilecek olan yegane yoldur.

Sayıların çok küçülmesi lazım. Çünkü toplumun yüzde elisini üniversiteye sokmaya teşebbüs edersen elinde çöp kalır. Hiçbir toplumun eğitmen kadrosu bunun için yeterli değildir. Hiçbir toplumun fiziksel eğitim altyapısı, kütüphanesi, vesairesi

bunun için yeterli değildir. Ne de %50'sini teorik eğitime, yönetici eğitimine sevk edeceğin bir toplumdan sana bir daha hayır gelir. Bariz bir gerçek var ortada. Üniversite eğitimi, yalnız Türkiye'de değil her yerde, insanların kariyer potansiyelini yükselten değil, azaltan bir süreç. Üniversiteden mezunsa iş bulma ihtimali artmıyor, azalıyor. Bunun absürt bir durum olduğunu takdir etmek için alim olmak gerekmiyor sanırım.

(Pazar Sohbeti, 3 Ekim 2021)

16 Ermeni kralları Part mıydı

Ermeniler üzerindeki Part etkisine değinir misiniz?

Partları biliyorsunuz, milattan önce 3. yüzyıl ortalarından milattan sonra 3. yüzyıl ortalarına dek 500 yıla yakın İran ülkesine hakim olan bir kavim, bir boy, bir zümre. Kökenleri muğlaktır, belki aslen İranî olmadıklarını düşünenler var, ama konuştukları dil, resmi yazışma ve törenlerde kullandıkları dil, kişi adlarına esas olan dil, bir İran dilidir. Farsçadan ayrı bir dildir, ama onunla akraba bir dil. Kurucu padişahın adı Arşak. Bu yüzden hanedana Ermeniler Arşakuni derler. Yunancası Arsakidler, Arapçası Eşkâniler. Osmanlı geleneğinde de Eşkâni diye geçer.

Partların Ermeni tarihindeki rolüne dair kafa karışıklığının bir numaralı sorumlusu tarihçi Horenli Movses'tir. Movses Ermenilerin Herodot'u, milli ve resmi tarihin ana referans kaynağıdır. 5. yüzyılda yaşamış. Kendinden önceki yaklaşık 200 yıla ilişkin verileri oldukça sağlamdır. Fakat ondan eskisini, elinde yazılı kayıt olmadığı için, rivayetlerden, sözlü anlatılardan, efsanelerden derlemiştir. Bunları bir kronolojik çerçeveye oturtmak için bazen çok zorlanmış, farklı çağları ve kişileri harman etmiştir. Kronolojinin aksadığı yerde, yanlış iliklenen düğme gibi, zincirleme hatalara düşmüştür.

Movses'e göre Ermeni feodal krallığının kurucusu olan Vağarşak, Part padişahı Arşak'ın küçük kardeşidir. Ermenistan'ın idari taksimatına karar vermiş, beylikleri sancakları oluşturmuş,

yüzyıllar boyunca Ermeni diyarına egemen olan bey sülalelerini tesis etmiştir. Kendisinden sonra hüküm süren Ermeni kralları onun sülalesidir. Bundan dolayı Movses Hoca, milat öncesinden MS 5. yüzyıla dek gelen Ermeni krallarını Arşakuni hanedanı olarak adlandırır. Ona kanan, daha doğrusu Movses'in suyunun suyunun olan birtakım popüler tarih anlatılarından başka kaynak bilmeyen bazı sözde tarihçiler de Ermenilerle Partların akrabalığına dair saçma sapan teoriler üretmeye fırsat bulurlar.

Problem şu ki, Vağarşak diye biri yok. Çağdaş kaynaklarda adı geçmiyor. Bilhassa MÖ 1. yüzyıla dair çok ayrıntılı olan Yunan ve Roma tarihçilerinde Ermeni krallarının Part asıllı olduğuna ya da Partlarla akraba olduğuna dair hiçbir ibare, hiçbir ipucu bulunmuyor. Aksine kedi köpek gibi Partlarla kavga etmişler, Partlar da Ermeni krallığını yok etmek için ellerinden geleni ardlarına koymamışlar. Part kraliyet soyundan olduğu bilinen ilk Ermeni kralı, MS 117 yılında Romalıların himayesi altında kral yapılan Vağarş'tır, Latince kayıtlarda Vologases. Takriben 191 yılından itibaren, o zamanki Part kralının küçük oğlundan türeyen bir hanedan Ermeni ülkesine hükümdar olmuş. 35 sene sonra İran'da Partlar devrilip onların can düşmanı Sasaniler başa geçtikten sonra da Ermenistan'daki Part hanedanı sürmüş, Partlık davası gütmüş, hatta Sasaniler çok zorlayınca onların can düşmanı olan Rumlarla anlaşıp Hristiyan olmuşlar. Öyle anlaşılıyor ki tarihçi Movses'in hatası kısmen isim karışıklığından doğan bir yanlış anlama, kısmen ise kendi zamanında ülkeye hakim olan bey sülalelerinin kökenini çok eskilere taşıyarak onları onurlandırma çalışması.

MS 3. ila 5. yüzyıldaki Ermeni feodal bey adlarının birçoğu Partça. Bundan onların Part soylu oldukları sonucu çıkmıyor, Part aristokrasisine özendikleri, onları kültürel model saydıkları sonucu çıkıyor. Ermeni dilinde de özellikle idari unvanlarda, devlet yö-

netimine ve hiyerarşie, savaşa, askeri rütbelere ilişkin terimlerde Partçadan alıntı bir hayli sözcük var. Bu işin uzmanı olanlar bunları daha eski bir dil katmanındaki Eski Persçe alıntılardan ayırt edebiliyorlar. Benim bilgim o kadarına yetmiyor maalesef.

(Pazar Sohbeti, 3 Ekim 2021)

Otobiyografik not: Merhum babamın adı Vağarşak idi. Fakat nüfus kaydında Vağarş yazardı. Bu yüzden sonsuz idari karışıklık yaşanmıştır. İkisinin iki ayrı tarihi şahsiyet olduğunu çok sonradan öğrendim.

17 Avrupa'nın marjinal dilleri nasıl canlanıyor

Yolculuk notları.

Paris'ten yola çıkıp İspanya'nın kuzeybatı köşesinde Santiago de Compostela'ya varıncaya kadar Avrupa'nın marjinal dillerinden üçüyle temas ediyorsun. Onları size anlatayım.

Fransa'nın güneyine inince, Limoges kentini, Limousin bölgesini aşıp Auvergne'e girdiğin zaman, Güney Fransızcası dediğimiz ayrı dil başlıyor. Fransızca, biliyorsunuz, Orta çağlarda iki ayrı dildi. Biri Kuzey Fransızcası, yani asıl Fransızca, diğeri Güney Fransızcası, ki aslında Frenk dili değil, daha çok Katalancaya yakın bir dil. Kuzey Fransızcasının adı Langue d'oïl: 'Evet' yerine o zamanlar oïl diyorlarmış, şimdi oui diyorlar, ismi oradan. Güney dilinde ise 'evet' için oc kelimesini kullanıyorlar, o yüzden Langue d'oc. Yani Oc dili, Oksitan dili de deniyor. Fransızcadan epey farklı bir dil. 12.-13. yüzyıllarda kadar Kuzey Fransızcasından daha gelişkin bir dildi. Daha erken yazıya geçirildi, daha zengin bir edebi gelenek üretti. Daha şehirli, daha klas bir dildi. 13. yüzyıldan itibaren Kuzey Fransa geldi, bunlar zındık, bunların dini bozuk diye bir güzel ezdi geçti güneyin üstünden. Kuzeyin dili yüksek kültür dili, eğitim dili, toplumda yükselmek isteyenlerin konuşacağı dil oldu. Güney Fransızcası gitgide marjinalleşti, köylü dili haline geldi. Birçok bölgede kayboldu. İki üç kuşak öncesine dek köylük yerlerde, bilhassa kadınlardan, Kuzey dili hiç bilmeyenler varmış. Hala mesela

Albi gibi, Toulouse gibi yerlerde Oksitan lehçeleri konuşuluyor. Fakat 1945'ten bu yana eğitimdi, okuryazarlıktı, şehirleşmeydi derken dil ölmeye yüz tutmuş.

Şimdi büyük bir canlandırma çabası var. Her kasabada, köyde Oksitan kursları açılmış. Oksitanca bilmek bir kesimde itibar simgesi haline gelmiş. Köy ismi tabelaları iki dilli. Yerel ve organik olma sevdasındaki ürünler çift dilli etiketlerle pazarlanıyor.

İki dilin en temel farkı ne? Kelime başındaki /k/ sesi, Ortaçağda kalın ünlüden önce Kuzey Fransızcasında, tıpkı Kürtçe-deki gibi /x/ sesine dönüştü. Yani ka yerine xa demeye başladılar daha kaba oldukları için. Daha sonra 15. yüzyıl gibi bir tarihte xa sesi kalktı, şa oldu. Mesela Güney dilinde cantal, telaffuzu /kantal/, kaya demek. Kuzey dilinde şantal. Bir de Kuzey dilinde kelime sonundaki ünsüzlerin hepsi yutulur, Güney Fransızcasında bunların çoğu korunmuştur. Ünlüler düzeni farklı, kelime dağarcığında çok farklar var. Özellikle yer adlarında çok net olarak Güney Fransızca'yı okuyabiliyorsunuz. Birkaç günüm orada geçti; bu konulara meraklı olduğum için epey ilgilendim, bulabildiğim her kırıntıyı okuyup çözmeye çalıştım.

Sonra İspanya'ya geçiyorsunuz. İspanya'nın Atlantik kıyısındaki dirseğinin içi Bask bölgesi. Baskça hiçbir şeye benzemeyen bir dil. Bir iki Avrupa dili bilersen diğer tüm Avrupa dillerini, iyi kötü çözebiliyorsun, ne demek istediklerini kestirebiliyorsun. Baskça tamamen ümitsiz iş, günler geçirsen hangisi fiil, hangisi özne, hangisi sıfat çözemiyorsun. Ve bütün resmi tabelalar Baskça. İspanyolca'yı boykot etmişler. Dikkat sola dönülmez, yahut ne bileyim 100 metre ileride parking gibi tabelaların hepsi Baskça. Ticari tabelaların önemli bir kısmı Baskça. Duvardaki konser ilanları, gösteri yürüyüşü bildirileri Baskça. Kolaysa anla. Navarra vilayetinde Baskça ve İspanyolca bir arada, fakat önce Baskça sonra İspanyolca kullanmaya özen gösteriyorlar. Sonra-

ki iki vilayette, Gipuzkoa ve Bizkaya yani, Baskçadan başka dil görmüyorsun. Radyoda hangi istasyonu kurcalasan Baskça. Tek kelime anlamak mümkün değil.

Ondan sonra geldik Galicia denilen bölgeye. Burası İspanya'nın en kuzeybatı köşesi, Atlantik rüzgarlarının estiği yer, inanılmaz derecede yeşil ve dağlık, kafanızdaki İspanya imgesine hiç benzemez bir yer, san ki Doğu Karadeniz. Burada konuştukları dil Galego. İspanyolcası Gallego yazılıyor, /gayego/ okunuyor, ama yerli adı tek l ile Galego. Bu dil aslına bakarsanız Portekizce, Portekizcenin bir lehçesi. Ortaçağda 15. yüzyıla kadar Galicia diliyle Portekiz dili tek dilmiş. O dilde yazılmış yazılar, vekayinameler, destanlar, şiirler duruyor. O devirden sonra Portekiz, İspanya tahtından ayrılp ayrı bir krallık olunca kendi yoluna gitmiş. Kendi inovasyonlarını üretmiş, kendi imla standardını oluşturmuş. Galicia halkı ise İspanya içinde köylü bir azınlık olarak varlığını sürdürmüş. Yine burada da tabelaların büyük çoğunluğu çift dilli. Banka reklamları, emlak reklamları, cep telefonu reklamları genellikle sadece Galego dilinde. Ulusal bankalar ve hatta uluslararası markalar dahi 'bak biz yabancı değiliz, sizdeniz, İspanyolca kullanmıyoruz' mesajını vermek için özel bir çaba harcamışlar sanki.

Galego ile İspanyolca birbirine yakın diller. Kabaca Türkçe ve Azerice gibi. İspanyolca bilersen iyi kötü öbür dili de anlıyorsun. Yazımı komik sadece, collegio yerine colexio yazıyorlar mesela. Artikeller farklı. İspanyolcada el ve la kullanılır artikel olarak. Bunlar o ve a kullanıyorlar tıpkı Portekizliler gibi. Ama sizin diliniz Portekizce dediğin zaman da çok kızıyorlar, asla değil, lehçe değil, bağımsız bir dil, vatan millet sakarya diyerek coşuyorlar.

Avrupa'da malum, üç binanın birinde orada yaşamış olan kıymetli şahısların plaketsleri vardır. Onları okumayı önemse-

rim ben, ülkenin ruhunu anlamak için bire birdir. Hep ana vatan Galicia'ya derin bir aşkla bağlı olan ünlü şair bilmem kim, halk-bilimci filan, halk müziğini derleyen falan. Son derece kuvvetli bir Galicia milliyetçiliği var.

Bütün Avrupa'da bu hadise çok belirgin. Yerel dillerin ve yerel kültürlerin son 20-30 yıl içinde canlandırılmasına ve ön plana geçmesine tanık olduk. Size daha önce İskoç Gaelcesi konusunda bilgi vermiştim. Welsh hakkında bilgi vermiştim. Yazılarım da vardır. İsviçre'de Romanşça, Almanya'da Sorb dili. İtalya'da mesela, daha önce bilmediğim bir şeydi. İtalya'nın kuzeyinde, Milano yakınında Bergamo kenti var. Altı ay önce İtalya'dan geçtiğimde oraya uğradım. Bergamo'nun köylerinde, 15-20 kadar köy hepsi, oralarda konuşulan bir Bergamasco dili varmış. Bir Latin dili, yani tıpkı İtalyanca gibi Latineden türemiş bir dil. Fakat İtalyanca değil, ayrı dil. Bütün sokak tabelalarını, köy isimlerini, trafik levhalarını iki dilli yapmışlar. Avuç içi kadar yer sonuç olarak, yirmi köy bile değil.

Düne kadar bunlar, köylü lehçesi diyerek aşağılanan dillerdi. Ancak evde ninenle konuştuğun ve doğrusu bilinmesini de pek istemediğin dillerdi, çünkü senin statünü düşüren bir şey idi bunları konuşmak. Şimdi ise lokal kültüre dönüş prim yapıyor. Egemen global paradigmaya karşı bir başkaldırının, yerel değerlere bağlanma ihtiyacının bir tezahürü olarak görülüyor. Bu açıdan Batı Avrupa ile mesela Türkiye ve Yunanistan gibi daha ilkel kültürlerin önyargıları arasında taban tabana bir zıtlık görüyorsunuz. Daha düne kadar kim derdi ki günün birinde Bask ülkesinde İspanyolca tabela kalmayacak?

Bir iki kişiye sordum, Galego dilini kiminle konuşuyorsun diye. Herkes bilir mi diye sordum. Burada, dedi, bu kasabada, bu şehirde, bu vilayette herkes hem İspanyolca hem Galego bilir. Kendisi anne babasıyla Galego konuşurmuş, ama kardeşleriyle

İspanyolca daha rahat gelirmiş. Neden diye sordum. E okuduk dedi. Okuyunca İspanyolca daha kolay gelirmiş. Çok tipik bir hadise bu. Biz de annem babamla Ermenice konuşurduk. Ama kardeşimle genellikle Türkçe konuşuruz. Yıllardan beri Kanada'da yaşadığı için bazen de İngilizce konuşuruz.

Kuşak meselesi. Bir dil böyle ölüyor.

(Pazar Sohbeti, 22 Mayıs 2022)

18 Irkçılık ne zaman normal olur

Suriyeli göçmenler Türkiye'nin yaşamını, çevresini altüst etti. Bunun bir problem olduğunu söylemek ırkçılık mıdır?

Büyük çaplı göç her toplumda ve daima tepki doğurur. Bu temel bir insani gerçekliktir. Buna ırkçılık mırkçılık diye karşı çıkarsan, kendini kandırmış olursun. İnsanoğlu, alışkanlıklarına ve törelerine bağlıdır. İçinde yaşadığı toplumun ve çevrenin kendine has lezzetini, davranış biçimlerini, dilini, üslubunu sever. Ayakkabı kapıda mı çıkarılır, bir buçuk adana ne demektir, kumpir nasıl yenir, yengeye ne hediye alınır, Erzurumlu şoförle muhabbete nereden girilir, düğünde önce kimle dans edilir, bunların hepsi insanın hayatına anlam veren, insanın hayatını şekillendiren geleneklerdir. Kültür denilen şeydir. Ve insanlar her zaman biz ve ötekileri törelerine göre ayırırlar. Irk, cilt rengi önemsiz bir detaydır, önemli olan töredir. Bizim törelerimiz başka, yabancıların töreleri başka. 'Bize uymaz.'

Şu ayrımı göz ardı etmemek lazım. Eğer yabancı sayıca azsa, üç kişi, beş kişi, çoğu zaman konukseverlikle karşılanır. İnsanlar onları sever, kollar, yardımcı olur, evlerine alır, her fedakarlığı yaparlar. Yeter ki az olsunlar. Çünkü az yabancı, sana kendi törenin üstünlüğünü kanıtlayan bir detaydır. Çünkü 'biz burada böyle yaparız'. Siz yabancısınız, dolayısıyla zayıfsınız. 'Biz zayıfları koruruz.' Püf noktası zayıf olmalarıdır. Onların zayıflığı senin törenin üstünlüğünün bir kanıtıdır. 'Vah gariban, bilmiyor. Yardımcı olalım.'

Ne zaman ki yabancılar sayıca çok olmaya başlarlar ve dolayısıyla senin ortamını, toplumsal gerçeğini, yaşadığın mekanı etkilemeye başlarlar, sevdiğin ortamı ve yaşam tarzını zedelemeye başlarlar, o zaman işin şekli değişir. Düşmanlık başlar. Her yerde böyledir bu. İstedığın kadar insanlara ırkçılık karşıtlığını aşılama çalış, istediğin kadar eğitmeye çalış, imkanı yoktur. En ilerici, en solcu, en kozmopolit, en hoşgörülü insan bile yaşadığı çevreyi etkilemeye başlayan yabancılara karşı ani ve beklenmedik şekilde düşmanca tepkiler gösterir. Türkiye'deki tepki buraya has bir şey değil, gayet tipik bir davranış. Fransa'da da aynı şey var, İngiltere'de de aynı, ABD'de de aynı. Bütün dünya şu anda bu krizi yaşıyor. Aşırı boyutta uluslararası göç oldu ve bunun sonucu olarak insanlar eyvah yurdumuz elden gidiyor paniğine kapıldılar. İnsan sonuçta tavuktan yahut da koyundan çok farklı bir mahluk değil. Tavukların da kümesine yabancı birkaç tavuk atarsan hepsi birden saldırır ve gagalamaya başlarlar. Temel bir içgüdüdür.

Fransa'da vay efendim Marine Le Pen yabancılara düşmanlık ediyor, İslamofobiye körüklüyor, vay aşırı sağcı, vay ırkçı diye heyecana kapılmak manasız bir yaklaşım bence. Fransa toplumunun kahir çoğunluğu, ülkede sayıları çok artan göçmenlerden ve bunların asimile olmayı reddetme eğiliminden nefret ediyor. Memlekette demokrasi varsa elbette birtakım siyasetçiler bunu kullanacaktır. Halk çoğunluğunun duygularına hitap etmeye çalışacaktır.

Bu, işin bir yönü. Şimdi öbür yönünü söyleyeyim. Tarihteki örneklerle bakıyorum. Büyük çaplı bir göçün tersine çevrilebildiği bir vaka hiç görülmemiş. Yok böyle bir şey. Ülkene 3 milyon, 5 milyon Alman yahut Japon gelmişse bunlar geri gitmez. Gitmemiş, tarihte hiç öyle bir şey olmamış. Çünkü insan yaşamı bu, insan geliyor buraya, üç sene, beş sene bir şekilde

bir hayat kuruyor, çocukları doğuyor. Öleni, gömüleni oluyor. Evleniyorlar. Alışkanlıklar ediniyorlar, iş ediniyorlar. İçinde yaşadıkları sokağı sevmeye başlıyorlar. Bunlara kalkıp geri gideceksin demek olmayacak duaya amin demektir. Birkaç kişi gider belki. Normal olarak gitmezler. 1071 yılında Türkler de buraya geldi, bir daha da gitmediler. Almanya'daki Türkler de geri gitmiyor.

Dolayısıyla ya seve seve ya öbür türlü bir şekilde göçmenlere alışıacak Türk toplumu. Ha, akılcı politika nedir? Bunların adaptasyonu kolaylaştırıcı, eğitime ağırlık veren, yani eğitmek yoluyla bunları Türk toplumunun usul ve alışkanlıklarına uydurmaya çalışan, olası çatışma noktalarını minimize eden, belki coğrafi olarak fazla yoğunlaşmalarını önleyici politikalar güden bir devlet bu problemle başa çıkar. Türkiye'nin bu konudaki performansı iyi midir? Biraz uzak kaldım ama zannediyorum oldukça iyi. Yani başka birçok ülkeye oranla daha akılcı ve mülayim bir şekilde ülkenin başına gelen bu afetle başa çıkmaya çalışıyorlar. Ve bundan başka da bir çıkış yolu yok. Çünkü geri gitmeyecek bu insanlar. Gidecek diyenler sadece halkı kandırıyor ya da kendini kandırıyor.

Ne olacak ben size söyleyeyim. İki üç kuşak sonra, bu insanların hepsi biz öz Türk evladıyız, ecdadımız Orta Asya'dan gelmiş, Süleyman Gazi zamanında kısa bir süre Suriye'ye uğramışlar ama çok değil, birkaç gün orada kalmışlar, demeye başlayacaklar. Nasıl bugün Türkiye nüfusunun yüzde yetmişi, sekseni bu masala kanıyorsa, nasıl ki Aleviler bile bizim atalarımız Horasan'dan geldi masalıyla kendilerine bir buralılık payesi kazandırıyorlarsa, aynı şekilde Suriye'den, Afganistan'dan, Kuzey Irak'tan, şuradan ve buradan gelenler de, bir süre sonra, o zamanın ulusal mitolojisi her neyse, o ulusal mitoloji çerçevesinde kendilerine bir geçmiş uyduracaklardır. Çünkü geçmiş

uydurmak çok kolay bir şey. Masrafı yok, zahmeti yok. Getirisi de çok büyük.

İnsanlar kendilerinin ve ailelerinin geçmişı konusunda her zaman yalan konuşur. Geçmişe dair en hoş, güncel anlatıya en uygun, muhatabına ‘ooo ne güzel’ dedirtecek olan hikaye neyse, o hikayeyi anlatırlar. Milli tarih öyle oluşur. Millet dediğın şey de, aslına bakarsan, öyle anlata anlata ortaya çıkan hayali varlığın adıdır.

(Pazar Sohbeti, 22 Mayıs 2022)

19 Fransa'nın Ermenilere ilgisi ne zaman başlar

Ermeni ve Fransız ilişkilerinin tarihi boyutu nedir açıklar mısınız?

Bir eski dönemi, bir yeni dönemi var. Bir de en eski dönemi var 1200'lerde, onu es geçiyoruz.

Eski dönemi 1700'lerde başlar. Ne zaman ki Osmanlı devleti sarsılmaya ve yıkılma emareleri göstermeye başlar, bu imparatorluğun kurucu unsurlarından biri olan ve imparatorluk nüfusunun önemli bir kısmını oluşturan Hristiyanları kazanmak, Batılı devletler için önemli bir dış politika kalemi haline gelir. Rumlar Ortodoks olduğundan Fransızların o sahada çok fazla şansı yoktur. O yüzden daha çok Ermeniler üzerinde, daha doğrusu Ermeniler, Lübnan ve Suriye Hristiyanları, Keldaniler vs. üzerinde çalışırlar. O zamanın zihniyeti çerçevesinde şöyle düşünürler. Bu Ermenilerin az gelişmiş, yanlış bir dini var. Buyurun Maruniler Katolik oldu, Keldaniler Katolik oldu, Ermenileri de hakiki Hristiyanlığa yani Katolikliğe çevirelim, bizim güdümümüzde olsunlar. Bu yönde yoğun bir çaba gösterirler. Ermenilerin çok olduğu bölgelerde Katolik okulları açmak, Ermenileri Katolik dünyasına yaklaştırmak konusunda çalışırlar. Belli bir başarı gösterebilirler de çok fazla başarılı oldukları söylenemez. Enteresandır ki en başarılı oldukları saha Osmanlı Ermenilerinden çok Rusya İmparatorluğuna tabi Tiflis, Ahıska, Artvin gibi yörelerdir.

İkinci dönem 1915 sürgününden sonrasdır. Osmanlı devleti kırımdan sağ kalan Ermenileri Suriye'ye sürmüştür. 1919'da Suriye Fransız yönetimine girdiğinde ülkede yarım milyonu aşkın Ermeni sürgün bulunmaktadır. O noktada iki ihtimal vardır. Ya Türkiye'ye baskı yapıp bunların Türkiye'ye geri dönmesini sağlayacaklar. Bunun gerçekçi olmadığı kısa zamanda anlaşılır. İkinci seçenek, ki zannediyorum Fransa'da belli bazı çevrelerin hayalindeki proje buydu, Türkiye ile aşağı yukarı eşit büyüklükte ve eşit güçte bir Suriye oluşturmaktır. İngilizler yeni Türkiye'nin hakimi olacaksa Fransa da Suriye'de kabaca ona eş değerde bir egemenlik alanı oluşturacak ve bunlar Doğu Akdeniz'in iki gücü olarak birbirlerini dengeleyecektir. Böyle bir Suriye'de 500 bin Ermeni dezavantaj değil avantajdır. Dolayısıyla mülteci Ermenileri Türkiye'ye geri göndermek yerine Adana'ya, Urfa'ya, Antep'e yerleştirmeye karar verirler. Bu yerler Suriye'nin parçası olacaktır. Ticari başarıları, entelektüel yetenekleri ve eğitimdeki gelişmişlikleri herkesçe bilinen Ermeni toplumuyla Suriye'de Türkiye ile rekabet edebilecek yeni, modern, güçlü bir ülke yaratmayı düşlerler.

1922'de Türkiye, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı başarıyla tamamlayıp İstanbul'u geri almaya hazırlandığında yeni bir büyük göç dalgası ortaya çıkar. İstanbul Ermenileri tehcirden doğrudan doğruya etkilenmemiştir. 1922'de İstanbul'da 150.000 civarında Ermeni nüfus vardır. Bunlar büyük bir panik içinde Eylül-Ekim 1922'de ülkeden kaçarlar. Çünkü Ankara hükümeti İstanbul'a girdiğinde Ermenilerin başına ne geleceği belli değildir. Yedi yıl öncesinin kanlı anıları belleklerde tazedir. Fransa o noktada bir karar verir ve İstanbul Ermenilerinin tamamını göçmen olarak Fransa'ya kabul eder. Bunun peşinden Suriye'deki Ermenilerin de büyük bir bölümü Suriye'de kalmaktansa Fransa'ya göçmeyi tercih ederler.

Böylece Fransa'da bugün sayıları bir milyonu bulan bir Ermeni diasporası oluştu. Bazı şehirlerde, Lyon'da, Marsilya'da Ermeniler bugün güçlü bir toplumsal unsur. Dolayısıyla Fransız politikasında, Fransız kültüründe, Fransız ticaret hayatında önemli bir rolleri var. Cezayirliler ya da Türkler gibi değil, başarılı bir topluluk oldukları için, her konuda, özellikle eğitim gerektiren konularda toplumun köşe başlarını kısa zamanda tutmayı başarıyorlar.

Buna karşılık şu da bir gerçek ki Fransa Ermeni cemaati çok büyük bir hızla ve büyük bir istekle asimile oluyor. Yani Ermeniliğini sürdürme davasında değil. Genç kuşakların çoğu kendini Fransız olarak görüyor. Dolayısıyla bundan 20-30 yıl sonra Fransa'da ayrı bir Ermeni sesi veya siyasi varlığı kalır mı, bunu bugün bilemiyoruz.

(Pazar Sohbeti, 22 Mayıs 2022)

20 Kutsal yerleri ziyaret ederken nelere dikkat etmeli

Gezi notları.

Size bugün Santiago de Compostela'dan merhaba diyorum. Santiago, İspanya'nın en kuzeybatı köşesinde, Atlantik'in orada, Portekiz'in kuzeyinde bir şehir. Yıllardan beri büyük hayalimdi Santiago'ya yürümek. Avrupa'nın en önemli hac merkezlerinden biridir, buraya yürüyerek gelmek usuldür. Atla da gelmek mümkün fakat normal yöntemi yürümek. Avrupa'nın dört bir köşesinden, İskoçya'dan tut, Polonya'dan, Hırvatistan'dan, Fransa'dan, yüzyıllardan beri yürüyerek buraya gelmişler.

Benim de böyle bir hayalim vardı. Cezaevindeyken bir ara 2015'te, ha bugün ha yarın çıkıyoruz beklentisine girmiştik, o zaman karar vermiştim bu yolu yürüyeceğim diye. Defalarca ertelendi. Sonra geçtiğimiz aylarda idrak ettim ki daha ertelesen muhtemelen bir daha yapamayacağım. Bir günde karar verip uçağa atlayıp geldim.

Pamplona'dan 50 günlük yolu yürümek istiyordum. Sonra gözüm yemedi doğrusunu isterseniz. Ferrol denilen yere kadar geldim. Ferrol'den altı günlük yürüyüş. Onu yaptım. Bugün bitirdim. Günde ortalama 23-24 kilometre yürüdüm. Toplam 138 kilometre oldu. Bittim, tükendim. Bu yaşta bu yapılacak iş değil-di galiba. Vardım ama ayaklarım tutmuyor, dizlerim tutmuyor. Fakat yine de çok memnunum. Yapabilmiş olduğum için kendimi tebrik ediyorum.

Bir de şöyle bir şey oldu, anlatayım bunu da. Altı gün yürüdüm. Yorgun, argın şehre vardım. Yeni şehri geçip tam eski şehrin kapısından içeri girerken ayağım takıldı, tökezledim, küldür paldır yere düştüm. Artık eskisi kadar esnek ve çevik olmadığımından epey kötü düştüm. İnsan kütük gibi düşüyor. Önce ellerin üstüne, ondan sonra göğsüm üstüne, ondan sonra yanağımı da yere vurdum. Şimdi komple dağılmış bir durumdayım. Elim patlıcan gibi şişti. Bir elde bilek, küçük parmak, baş parmak, öbür elde ortanca parmak, sol diz hepsi feci surette şişmiş durumda. Acıların çocuğu olarak karşınızdayım. Zannediyorum Aziz çarptı beni, tam şehire girerken yere kapaklanmalısın dedi. Yeri bir kere öpmelisin demek istedi.

Böyle bir şey başıma daha önce Kudüs'te gelmişti. 2005 yılında Kudüs'e gittik eşim ve birkaç arkadaşla beraber. Süleyman Tapınağının oraya çıktık. Müslüman olmayanları içeri almıyorlar. Kapıda kimlik kontrolü var. Müslüman mısınız diye sordular. Benden başka herkesin adı Müslim adı, gargaraya getirdik, tabi canım bak Türk pasaportu, baksana ayyıldız falan deyip içeri daldık.

Kubbetü Zahra'yı ziyaret ettik. Bu biliyorsunuz muazzam bir kubbe, cami gibi bir mekan, ortasında da büyük bir kaya var, 4-5 metre yükseklikte. Hz. Muhammed oraya basıp oradan miraca çıkmış vaktiyle. Tabii cami içinde çorapla dolaşıyoruz. Sen git o kayaya pat diye ayağını vur. Ayağımın küçük parmağımı kırıldı galiba, iki ay kendine gelemedim.

Böyle şeyler oluyor bazen. Ateistler bu yerlere gelince uyarıyor yukarıdan birileri, senin ne işin var burada diye. Böyle ufak tefek birtakım dezavantajları da var ateist olmanın.

*

Santiago ziyareti 11. yüzyıl sonlarında, 12. yüzyılın ilk çeyreğinde, Avrupa çapında bir fenomene dönüşmüş. Tüm Avru-

pa'dan buraya hacca gitmek bir önemli bir dini vecibe haline gelmiş. Derler ki Avrupa'yı Avrupa yapan Santiago seferidir. Avrupa kavramı ilk bu vesileyle oluşmuş. İngiltere'de, Almanya'da, İtalya'nın çeşitli ıvır zıvır beyliklerinde ve devletlerinde yaşayan insanların ortak bir kültüre ve ortak bir töreye sahip oldukları fikrini 12. yüzyılda ilk kez gündeme getiren bu. Avrupa'nın ruhunu, kalbini, Avrupa'yı Avrupa yapan özü keşfetmek istiyorsanız bundan daha uygun bir deneyim yok.

Şunu hissetmek çok güzel: 900 senedir bu yolculuk yapılıyor. Aynı rotalar, aynı patikalar, aynı yollar üzerinden geliyor insanlar. Bütün sistem çok güzel kurulmuş. Hiçbir abartı yok. Bilincinde değilseniz, alelade bir turist gibi geçiyorsanız burarlardan, olayın farkına bile varmazsınız. Bütün Avrupa çapında gayet ayrıntılı, en ince detayına kadar hazırlanıp belgelenmiş, yüzlerce yıl boyunca kusursuzlaştırılmış bir yol ağı var. Polonya'dan gelen yürüyüş yolu var buraya kadar, İtalya'nın topuğundan gelen yürüyüş yolu var. Yol boyunca son derece düzgün ve kibar, ölçülü bir şekilde patikalar işaretlenmiş. Tam olması gereken yerde bir kafe, bir lokanta var. Hosteller çok hoş. Bir kısmı tamamen bedava, bir kısmı 8 euro gibi bir ücret alıyor. Yatakhane usulü, temel ihtiyaç maddelerinin hepsi var ve abartı yok. Turistik otel haline gelmemişler. İnsanlar yan yana 30 tane otel açmamışlar. Tabelalar, reklamlar yok. İhtiyacını duyduğun anda küçük, alçakgönüllü bir istiridye yolu işaret ediyor. Şu gördüğün kafe 500 senedir burada ve hep aynı aile işletiyor diye hissediyorsun, ki şahane bir duygu. Küçücük bir yer, ufak bir tabelası var. Ve öyle bir yere yapılmış ki tam artık yorulup da yeter artık yarabbi bir soğuk bira dediğin yerde, hop, karşına çıkıyor.

Yolda her milletten insanlar vardı. Benim bu yürüdüğüm yol nispeten az bilinen, az tercih edilen bir yol. İngiliz Yolu deniliyor. İngilizler vaktiyle İngiltere'den Ferrol'a gemiyle gelir, ora-

dan altı veya yedi gün yürüyerek Santiago'ya varırmış. O yüzden adı İngiliz Yolu. Gerçi yolda İngilize rastlamadım hiç. İtalyanlar vardı, Amerikalı çok efendi birkaç kişi vardı, Almanlar vardı, İspanya'nın başka bölgelerinden gelen insanlar vardı. Bir gün, iki gün derken hepsiyle de aynı hanlarda, aynı hostellerde karşılaşp dost oluyorsun.

İyimserlik ve cömertlik havasının hüküm sürdüğü bir yolculuk. Modern dünyanın konforları dışında bir değer arayanlar varsa aranızda kuvvetle tavsiye ederim. En popüler yol Pamplo-na'dan yahut da Fransa sınırından başlayan ve yaklaşık 50 gün süren yol. Gençlere onu tavsiye edeceğim. Benim yaşımdakiler için olacak şey değil.

(Pazar Sohbeti, 22 Mayıs 2022)

21 Kılıçdaroğlu sosyal demokrat mı

Kılıçdaroğlu CHP'yi sosyal demokrat yaptı. Bu da bir başarı değil midir?

Ne demek sosyal demokrat? Nasıl bir şey bu sosyal demokrat? Ne yapınca sosyal demokrat oluyorsun?

Sosyal demokrat diye vaktiyle Avrupa'da işçi sendikaları çok güçlüyken, işçi sınıfına ihtilalci sosyalizm dışında bir alternatif bulmak için oluşturulmuş bir politika bütününe denirdi. Emeklilik hakkı verelim, sağlık sigortası verelim, iktisadi politikalar da söz hakları olsun ki komünizme meyletmesinler. İşçi sınıfının çıkarları üzerine kurulu, bunları sistemle bağdaştırmaya yönelik bir politikanın adıdır sosyal demokrasi. CHP ne anlamda bir sosyal demokrat parti? Kemal Kılıçdaroğlu ne ara bu partiyi sosyal demokrat yaptı? Hiçbir alakası yok. Zerrece alakası yok.

CHP'nin ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun ekonomik politikaları nedir? Bugünkünden farkı nedir? Bu konuda bilgisi olan var mı? Yok. Kültürel politikalarının, devlet politikalarının farklı olacağına dair bir izlenimi olan var mı? Yargı konusunda bugünkünden farklı herhangi bir çizgi izleyeceğini düşünen var mı? Dış politika konusundaki tavrının ne olduğunu bilen var mı? Yok. Tek bir platformu var Cumhuriyet Halk Partisi'nin. "Tayyip Erdoğan kötü. Memleketi soydular. İslam propagandası yapıyorlar." Peki de senin önerin ne? Yok öyle bir şey.

Ağzıyla kuş tutsa, ekonomi komple batsa, Tayyip Erdoğan'ın rezaletleri ortaya çıksa, Tayyip Erdoğan ile Kemal Kılıçdaroğlu'nun karşı karşıya geldiği bir seçimi, havada karada, bu sene, önümüzdeki sene, sonraki sene ve gelecek yüzyılda Erdoğan kazanır. Mümkün değildir Kılıçdaroğlu'nun seçim kazanması. Birazcık siyasi öngörüsü olan, birazcık siyaset duygusuna sahip olan, birazcık Türkiye'yi tanıyan, birazcık İstanbul ve Ankara'nın bir iki semti dışındaki Türkiye'yi bilen bir insanın Kılıçdaroğlu'nun kazanacağına ihtimal vermesini ben absürt olarak görüyorum.

Kemal Kılıçdaroğlu kazanamaz. Çünkü bir şeyi temsil etmiyor. Neyi temsil ettiği belli olmayan insanlar bunlar. O da Ekrem İmamoğlu da. Ben size söyleyeyim. Ola ki ayrı aday olarak seçime katılırsa birinci turda Kılıçdaroğlu taş çatlasa yüzde 24 alır. Bilemedin 25 alır. Kim olursa olsun karşısındakiler. İkinci turda da ittifaklarla hadi diyelim 40 olsun. Bu durumda bu adamın bu kadar ısrarla aday olmak istemesini neye yoracağız? İki ihtimalden biri var, başka bir ihtimal ben göremiyorum. Ya budalalıktır, başka hiçbir şey yoktur. Yani gözünü hırs bürümüştür ve kazanacağına inanıyor. Yahut da başka bir amacı güden bir insan. Amaç nedir? Tayyip Erdoğan'ın kazanmasını sağlamak.

Ta baştan beri CHP'nin bütün politikaları Erdoğan iktidarının sanki bir muhalefet de varmış gibi bir hava içinde sürdürülmesidir. 15 Temmuz sözde askeri darbesine karşı Erdoğan'a verdiği destek kritik bir destektir. Tayyip Erdoğan o sayede ayakta kaldı. Başkanlık referandumuna evet çıkmasında, Selahattin Demirtaş'ın ve diğer HDP milletvekillerinin yaka paça tutulup hapse atılmasında, tüm doğudaki belediyelere kayyum atanmasında CHP'nin ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun desteği kritik önemdeydi. O destek olmasaydı o sonuçlar alınamazdı. O yüz-

den Kemal Kılıçdaroğlu'nu ben tüylerim ürpererek izliyorum. Kılıçdaroğlu ama i te bak partiyi biraz sola çekti gibisinden s y-
lemleri inanılmaz derecede çocukça ve yanlış buluyorum.

Uluslararası platformda Türkiye tarihinin en kritik dönem-
lerinden birini yaşıyoruz  u anda. Siz CHP'nin ve Kemal Kılıç-
daro lu'nu uluslararası politikada savundukları herhangi bir
 eyi biliyor musunuz? Ne yapacakları hakkında bir fikriniz var
mı iktidara geldiklerinde?

Kemal Kılıçdaroğlu A, kazanamaz ve B, kazanmamalıdır.
Bundan   phem yok benim.

(Pazar Sohbeti, 22 Mayıs 2022)

22 İspanya ile Portekiz neden battı

Bir zamanlar Avrupa'nın en güçlü, en zengin ülkeleri olan İspanya ve Portekiz'in sonradan sefil olmalarının sebebi nedir?

12-13 yıl önce Olivares ve Richelieu konulu bir kitap okumuştum, John Elliott diye bir adamın, epey aklımı kurcalamış bu konu. Olivares, 1620'lerden 1640'lara kadar İspanya'nın baş veziri, gerçek yöneticisi. Richelieu tam aynı tarihlerde Fransa'nın patronu. 1620 yılında İspanya hala Avrupa'nın muhtemelen en zengin ülkesi. 1640'a gelindiğinde Fransa açık farkla Avrupa'nın en güçlü, en zengin devleti. İspanya, küt diye inmiş aşağıya. Dolayısıyla tam o döneme yoğunlaştırmak, hikayeyi oradan okumak lazım.

Tabi bunun bir arka planı da var. 1500'lerin başında İspanya gitti, Amerika kıtasını fethetti. Tarih gelmiş geçmiş en büyük imparatorluğu haline geldi. İnanılmaz bir servet akmaya başladı Amerika kıtasından. Özellikle Güney Amerika'da Potosi madenlerinden bütün Avrupa'nın ekonomik sistemini çökertecek miktarda gümüş geldi İspanya'ya. İspanya büyük bir şaşaa dönemine gitti. İnanılmaz büyüklükte saraylar, dehşetli kiliseler, sanat eserleri, müzik, şü, bu, derken kültürel anlamda Avrupa'nın birinci ülkesi oldu.

Gümüş akımı 1560'larda zirve yaptı, ondan sonra inişe geçti. İnişe geçmesinde çeşitli faktörler rol oynadı. Birincisi gümüş madenlerinde randıman düştü. İkincisi, gümüş konvoyunu İngiliz ve Holandalılar her sene vurmaya başladılar. Yani, İspanya

otuz gemiyle gümüş taşıyor Amerika'dan, yolda Holandalı yahut İngiliz korsanlar basıyor, gemilere el koyup götürüyorlar, kendi devletlerine yüklü bir komisyon ödüyorlar. En önemlisi ise şu. Amerika kıtası iskan edildikçe idari kurumlar, devlet yapılanmaları, ordular, şehirler kuruldukça, overhead masrafları, yani çıkarılan gümüşten Amerika'ya kalan pay arttı. Yerel elitler ve yöneticiler kendi haraçlarını, kendi hak edişlerini talep etmeye başladılar. Öyle ki 1620'lere gelindiğinde Amerika'dan İspanya'ya gelen gümüş miktarı 1560'a oranla yarı yarıya düşmüştü.

Daha da önemli bir husus, İspanya Devleti bir yamalı bohçaydı. Fransa gibi değildi. Daha doğrusu İspanya, bir krallık değildi. Kastilya ve Aragon iki ayrı krallıktı. Portekiz üçüncü krallıktı, İspanya kralına tabiydi o tarihte. Balear Adaları ayrı bir krallıktı. Barcelona kenti ayrı bir devlettir. Navarra krallığı kuzeyde ayrı bir birimdi. Her biri ayrı yasalara, ayrı meclislere, ayrı politikalara, ayrı vergilendirme usullerine tabi olan, birbiriyle devamlı kavga halinde olan devletlerdi. Bu sebeple İspanya Krallığı içte sistemli ve güçlü bir vergilendirme düzeni kuramadı. Fransa'dan en büyük farkı budur. Fransa daha önce bir yamalı bohçayken merkezi bir devlet yapılanmasını 1500'lerin başından itibaren kurmuştu; Richelieu zamanında tamamen sistemleştirmeyi başardı. İspanya'da ise şöyle bir hadise vardı. Krallığın merkezi Kastilya'ydı. Kastilya'da, Kastilya soyluları ve Kastilya'daki Katolik Kilisesi vergiden muaftılar. Bunun üzerine vergiye tabi olan diğer krallıklar, Aragon ve Navarra, onlar ödemiyorsa biz de ödemeyiz havalalarına girip her üç dört senede bir kriz çıkardılar. Katalanlar sürekli isyan halindeydiler. Galicia Krallığı vardı kuzeybatıda, birtakım şehir ve kasabalardan oluşan bir federasyon yapısındaydı, biraz İsviçre'yi andıran konfederal bir yapılanma. Onlar da neredeyse aralıksız vergi itirazları ile kaynaştılar.

Bunlarla başa çıkamadı İspanya. 1640 tarihinde Portekiz ba-

ğımsızlık ilan etti, bir iç savaş sonucunda İspanya'dan ayrıldı. 1640'ta Fransa'da buna eşdeğer bir şeyi düşünemiyoruz. Çünkü merkezi devlet ve ordusu güçlü. Güçlü mali kaynaklara sahip. Vergiyi çatır çatır topluyor; ayrılmaya kalksa Brötanya'yı böcek gibi ezecek kaynakları var.

Bir diğer faktör kilise mülkleri. Ortaçağ sonlarında kilise kurumunu bütün ülkelerde ekonomik kaynakların önemli bir kısmına sahipti. İngiltere'de Protestan reformu oldu, kilise mülkleri yağmalandı. Manastır mülkleri müsadere edildi. Bir kısmını özel şahıslar kaptı, şükraniye bedeli olarak 8. Henry'nin kasasına yüklüce bir haraç ödediler. Bir kısmına kraliyet el koydu, bunları özel şahıslara peşkeş çekti, karşılığında para aldı, hazinesini doldurdu. Fransa'da Protestanlık başarılı olamadı, fakat uzun süren din savaşları esnasında kilise mülklerinin önemli bir kısmı özel şahısların eline geçti. Bunların büyük çoğunluğu Protestandı ve Protestanlık yenilince, 1580'lerden başlayıp 1640'larda tamamlanan bir süreçte bu şahısların mallarına devlet el koydu. Hazine dolup taşı. Oysa İspanya'da bunların hiçbiri olmadı. 17. yüzyıla gelindiğinde ülkedeki arazinin yüzde yirmiden fazlası hala kilisenin mülküydü. Dolayısıyla İspanya kralı, Fransa kralının yanında çok yoksul bir kral olarak kaldı. Bunun sonucunda da İspanya 17. yüzyılda hızla gerileyerek Avrupa'nın fakir ülkelerinden birine dönüştü.

Amerika'nın keşfinden önce de fakir bir ülkeydi İspanya. Hiçbir zaman bir İtalya'nın yahut da Fransa'nın zenginliğine sahip değildi. Bir meteor gibi yükseldi ve meteor gibi düştü.

Bugün dünyaya hakim olan Amerikan imparatorluğunun gelişmesi ve evrimi hakkında bu örnekten ne sonuçlar çıkarabiliriz? Onu da ayrıca düşünmek lazım.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

23 Prado Müzesi'nde neler görülür

Gezi notları.

Madrid'de sadece Prado Müzesi'ne gittim, orada altı yedi saatimi geçirdim. Madrid'e en son bundan 46 yıl önce, 1976 Ocağında uğramıştım. Uçak aktarması için vaktim vardı, gene doğruca Prado'ya gidip birkaç saatimi orada geçirmiştım. Can çıkar huy çıkmaz diyelim. 46 yıl geçmiş aradan, önceliklerim değişmemiş.

Geçen seferden aklımda El Greco'lar ve Bosch'lar kalmış. El Greco olağanüstü bir ressam. Tüm zamanların, tüm Avrupa resim tarihinin bence zirvesi El Greco. Müthiş bir cesareti ve ifade gücü olan birisi. Bu sefer farkına vardığım ressam Velásquez oldu. Yirmi parçadan fazla Velásquez var Prado sergisinde. Cüretine, zihninin berraklığına, kudretine hayran oldum.

Bu müzelerin her birine gidişinde bir tokat gibi çarpan soruyla yeniden yüzleştım. Yüzlerce yıl boyunca sanatın zirvelerinde gezinen bu kıta, 20. yüzyıl başında, 1913 ile 1918 arasındaki bir tarihte, nasıl olmuş da manevi anlamda tamamen çökmüş ve o tarihten sonra bir daha güzel sayılabilecek hiçbir şey üretmemiş. Bu sanıyorum tarihin en dehşet verici muamelelerinden biri. Nasıl oluyor da 1200'lerden başlayarak gitgide tırmanan, gitgide olağanüstü zirvelere ulaşan bir sanat geleneğine sahip bir kıta – resim alanında olsun, mimarlık alanında olsun, müzik alanında olsun, şiir alanında olsun, insanlığa bir

havai fişek gösterisi sunan bir kıta, bıçakla kesilir gibi durmuş. Birinci Dünya Savaşı gibi görünüyor dönüm noktası. Ama daha dikkatli bakınca asıl kopuş savaştan hemen önce, daha ziyade 1913 gibi. Birdenbire sanki kozmik bir ışın gelmiş ve Avrupa kıtasından estetik duygusu, güzellik duygusu, sanat yoluyla insanlığı ve toplumu yüceltme, toplumun düzenini yüceltme arzusu sönüvermiş. Bitmiş. Küt diye gitmiş birden bire.

Bir daha da geri gelmedi. Gitgide bir hızlanan bir girdap halinde gitgide aşağıya doğru gidiyor bu kıta. Louvre gibi, Prado gibi yahut Londra'daki National Gallery gibi yerlere gittiğin zaman bunu inkar edilemeyecek bir çarpıcılıkla görüyorsun. Acı verici bir şekilde, yumruk yemiş gibi hissediyorsun.

1918'den 1940'lara dek sermayeden yer Avrupa. Picasso ve Braque olsun, müzikte Stravinski yahut Alban Berg olsun, mimaride Art Deco veya Bauhaus olsun, pusulasını kaybetmiş bir sanatın temsilcileridir. Fakat ellerinde yüzyılların estetik birikimi vardır. Her şeye rağmen, ölen bir yıldızın son pırıltıları hissedilir eserlerinde. 1945 sonrası tamamiyle çöl.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

24 İstanbul'un fethi kutlanmalı mı

İstanbul'un fethinden bu yana 569 yıl geçti. Bunun böyle büyük törenlerle kutlanması hakkında ne düşünüyorsunuz?

Tarihteki fetihleri her toplum bir şekilde hatırlar ve önemser, değer verir. Her toplumun kuruluş öyküsünün bir parçasıdır fetihler. Atalarımız geldi burayı bize yurt yaptı. Latin Amerika'da da bu var. İspanya ve Portekiz'de de bunun çeşitli örneklerini görüyorsunuz. 1085 tarihinde Toledo'nun fethi önemli bir olay olarak hatırlanıyor Toledo'da. Amerikalılar da ecdatlarının bir gemiye doluşup Massachusetts'in gariban Kızılderililerini talan etmesini sevinçle kutluyorlar hala.

Tuhaf olan şey abartının boyutudur. İstanbul'un fethi tarihte önemli bir olay. Türklerin tarihinde de önemli bir olay. Türklerin bunu olumlu bir hadise gibi hatırlamasını kimse ayıplamaz. Buna karşılık bunun bir ulusun tarihindeki en büyük başarı gibi kutlanması sanki derin bir kompleksin eseri gibi görünüyor. Özetle deniyor ki, Türk milleti olarak tarihimizde, yazarlarımızla, sanatçılarımızla, bilim insanlarımızla, keşiflerimizle, icat ettiğimiz hayatı kolaylaştıran nesnelerle övünmüyoruz. Matbaayı biz icat etmedik, elektrikli süpürgeyi bizden biri bulmadı. Neyle övünüyoruz? Elalemin şehrini silah gücüyle gasbetmekle övünüyoruz.

Belli bir ölçü dahilinde kalmak şartıyla yadırganacak şey değil. Sonuç olarak toprak zapt etmek de bir tür toplumsal başarı-

dır. Ama tek başarı olarak bunu ön plana sürüyorsan, varlığının en önemli tezahürü olarak bunu ortaya koyuyorsan, sen hastasın. Başka bir açıklaması yok bunun. Bir insan haydut da olsa, gasp edip, adam öldürüp, birinin evini zaptetmişse bununla biraz övünür, çok fazla övünmez. Sabah akşam günde beş öğün övünmez. Bunu hayatının en önemli başarısı olarak ön plana koymaz. Koyuyorsa hakikaten bir yamukluk var işin içinde. Demek ki başka bir başarı yok senin ki bu soygunu ulusal gurunun başıca vesilesi sayıyorsun.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

25 Amerikan anlatısı neden Rus anlatısından üstün

Dünyada neden sadece ABD'nin anlatısı işe yarıyor? Misal, Rusya aynı anlatıyı benimseyip, klasik bir Doğu despotu olmasa dünyada daha haklı görünemez miydi?

Bir kere 'klasik Doğu despotu' ne demektir onu bilmiyorum. İkincisi eğer klasik Doğu despotu diye bir şey varsa Rusya'nın öyle bir şey olmadığından eminim. Rusya hakkında inanılmaz derecede önyargı ve açık ırkçılığa varan bir düşmanlık var. Oysa Rusya öyle bir ülke değil. Zannediyorum eğitim ortalaması açısından, ahalinin okuma, yazma ve derli toplu bir fikir beyan etme alışkanlığı açısından dünyanın sayılı kaliteli ülkelerinden biri. Amerika'ya her halükarda açık fark atar. Böyle bir ülkede 'Doğu despotluğu' ne demektir? Nasıl çıkabilir ortaya bilmiyorum.

Sonuç olarak Rusya korkunç bir travma geçirdi 1990'larda. Toplumsal yapısı komple çöktü, devleti yıkılmanın eşğine geldi. Genç insanlara Nataşa olup orospuluk yapmaktan başka çıkış yolu bırakmadılar. Erkekler alkolik olup genç yaşta intihar etti, yahut bir çeteye katılıp soygunculuğa başladı. Ülkenin sokaklarında dolaşmak imkansız hale geldi. Bir silahlı çatışma ortamı doğdu. Bunu aşmak için, evet, belli ölçüde diktatörlük gerekiyordu. Ülkeyi bir zapturapt altına almak, devlet otoritesini yeniden tesis etmek gerekiyordu. Putin 22 yılda bunu iyi kötü başardı. Eksikleri hala çoktur şüphesiz, ama çöküş trendini tersine

çevirdiği için zannediyorum bugün Rusya halkının %70'i, %80'i Putin'e minnettardır.

Dünyada neden sadece Amerika'nın anlatısı işe yarıyor? Çünkü 1945'te dünyaya Amerika sahip oldu. İkinci Dünya Savaşı'nı ustaca idare etti. Uzun süre savaşa katılmadı, sanayiini geliştirdi, sonra işin zor ve kanlı kısmını İngilizler ve daha ziyade Ruslar gerçekleştirdikten sonra, Almanya'nın talihi döndükten sonra savaşa dahil oldu, minimum kayıpla parsayı topladı. Avrupa ülkeleri savaşın galibi olan Rusya'nın bütün Avrupa'ya hakim olmasından, komünist düzeni getirmesinden korktu. lar ve bu nedenle ABD'nin himayesine sığınmayı tercih ettiler. Böylece 1945'ten önceki 500 yılın dünya gücü olan Avrupa, Amerika tarafından yutuldu. Bütün dünya ABD'ye borçlandı. Sovyetler Birliği dışında herhangi bir ülkenin Amerika'ya kafa tutabilecek bir silahlı kuvvet sahibi olmasına izin verilmedi. Her şeyden önemlisi Amerikan doları dünyada referans parası olarak, rezerv parası olarak konuşlandırıldı. Böylelikle ABD'nin açık farkla dünyanın askeri açıdan en güçlü, mali açıdan dünyanın geri kalanını satın alabilecek bir pozisyona gelmesi sağlandı.

Amerika'nın hiçbir zaman yüksek bir kültürü yoktu, bir sanat deneyi, bir felsefe geleneği, bir düşünce geleneği yoktu. Fakat popüler kültür üretmek konusunda olağanüstü başarı kazandılar. Bu uğurda Avrupa'nın ve dünyanın tüm yetenekli insanlarını ekonomik güçlerini kullanarak Amerika'ya çekmeyi başardılar. Sinema yoluyla, müzik yoluyla, dünya çapında bir ideolojik hegemonya kurdular. İngiltere geçmişinden de yararlandılar. Sonuç olarak İngiliz dili 19. yüzyıldan beri dünyanın egemen dillerinden biriydi. Dünyanın her tarafında İngilizce konuşan insanlar vardı. Kanada, Avustralya, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi eski İngiliz kolonileri vardı. Bunları da kendi egemenliğine entegre ederek Amerika büyük bir başarı kazandı.

Bu başarıya bazı yönleriyle hayran olmamak mümkün değil. Dünyanın en iyi filmlerini tartışmasız onlar yapıyorlar. Bir şekilde dünya müzik kültürünün tamamının üstüne kendi çöp müzikleriyle çökmeyi başardılar. Bugün dünyada üç beş ülke dışından nereye gidersen git, Portekiz’de, Yunanistan’da, Gürcistan’da, Mısır’da... radyoyu baştan sona çevir, sadece Amerikan çöp müziği dinliyorsun. Herkes, bütün bir dünya bunu dinliyor.

Fakat Amerika Birleşik Devletleri’nin bugün geldiği nokta, insanlık için bir tehlike ve bir trajedidir. Tüm dünyanın aklını başına toplayarak bir araya gelip bu belayı başından def etmesi gerekiyor. Amerika’nın bazı konularda servetine, zenginliğine ve egemenliğine dayanarak başarılı işler yapmış olması başka bir şey. Bugün gelinmiş olan noktada, sahte bir demokrasi söylemi altında azgın bir oligarşi tarafından zaptedilmiş, ahlaki çapısını tamamen kaybetmiş, kültürel dayanaklarından tamamen kopmuş bir gangster devletine dönüşmesi başka bir şeydir.

Bununla mücadele etmek lazım. Toplumun geleceğine dair en ufak bir sorumluluk duygusu olan her insanın temel görevinin, temel ahlaki perspektifinin bu olması lazım diye düşünüyorum.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

26 Açık ilişki yürür mü

Açık ilişki hakkında ne düşünüyorsunuz?

İnsanın özellikle gençken her şeyi denemesi lazım. Yalnız gençken değil, daha sonra da lazım olabilir böyle şeyler. Ufuklarını genişletmesi, hayatın kendisine sundukları ve sunabilecekleri konusunda daha geniş bir perspektife sahip olması değerli bir şey.

Ama açık ilişki yürümez. Açık ilişki büyük ölçüde yalan üzerine kurulu bir hadisedir. Açık ilişkinin anlamı şudur: Ben seni gerçekten hayatımı bağlayacak derecede sevmiyorum, çocuk mocuk gibi sorumluluk isteyen şeylere yatkın değilim, ama hoşlanıyorum senden, yalnız da kalmak istemiyorum, yapalım bir şeyler. Erkekler açısından cazip bir fikirdir. Kadınlar genellikle mecburiyetten evet derler böyle bir öneriye. İçten içe dış bilerler ve düşmanlık beslerler, ilk fırsatta kaçarlar.

O yüzden açık ilişki bir deney olarak cazip olabilir. Fakat yürüyeceğini sanmak kendini ve karşıdaki kişiyi kandırmaktır. Yürümez çünkü. İnsan tabiatının birtakım değişmezleri vardır. Bunları inkar eden, bunları yok sayan, feci surette yanılır. Çok fena çamura batar.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

27 İngiltere neden Envercilerden korktu

Kurtuluş Savaşı veya Birinci Dünya Savaşı döneminde gerçekten Afrika ve Hindistan'da hilafet ve Türkiye yanlısı eylemler olduğu, İngilizlerin çok zor duruma düştüğü doğru mu?

‘Çok’ kelimesini buradan kaldırıyoruz. Zor duruma düştüğünü, daha doğrusu paniğe veya paranoyaya kapıldığını söyleyebiliriz.

Dünya Savaşı bütün dünya düzeyinin altüst oluşuyla sonuçlandı. İngiltere, savaştan önce dünyanın hakimiydi. Dünyanın yaklaşık yarısına sahipti ve İngiltere ile başa çıkılamayacağı fikri bütün dünyaya yayılmıştı. Savaşta İngiltere ağır darbe yedi. Sonuçta kazandılar, fakat çok sarsıldılar. Ekonomik olarak, askeri olarak, finansal açıdan çok ciddi bir sıkıntıya düştüler. Bundan ötürü İngiliz imparatorluğu bünyesinde, İngilizlerden kurtulma, İngilizleri def etme hareketi, özellikle okumuş kesimlerde yankı buldu. Mısır bunun bir önemli kutbudur. Hindistan diğer önemli kutbudur. Irak üçüncü bir kutuptur. Afganistan da isyan etti. Güney Afrika Cumhuriyeti'nde dahi benzer hareketler ortaya çıktı. Bu yerlerde toplumun aydın ve ilerici kesimleri, İngiltere'nin artık suyu kaynadı, İngiltere'nin günü doldu, yeni bir çağın başlangıcındayız, ulusal kurtuluş hareketleri dönemindeyiz fikrine kapıldılar. Tabii Rusya'daki ihtilal de bunda çok etkili oldu. Var olan kapitalist dünya düzeninin yıkılabileceği ve yerine yeni bir şeyler kurulabileceği fikri dünyanın her yerinden duyuldu.

Rusya'daki ihtilal önemli bir ilham kaynağıydı. Fakat dünyanın pek çok yerinde ideolojik açıdan tatmin edici bir çözüm değildi. Çoğu yerde bir sanayi proletaryasının izi bile yoktu. Dini kurumları ve arazi mülkiyetini ortadan kaldırmak, dünyada anti emperyal hareketlerin başını çeken kadrolar açısından cazip bir teklif değildi. Dolayısıyla birçok yerde, özellikle İslam dünyasında, acaba Türkiye bir model olabilir mi, İngilizlere karşı bir uluslararası kalkışmanın öncüsü olabilir mi fikri insanların aklından geçti. Çok kısa bir parantezdi, 1918 sonundan belki 21-22'ye kadar ancak sürdü. Unutmayın ki bundan az öncesine dek Osmanlı büyük bir imparatorluktu ve Türkiye'nin artık küçük ve nispeten önemsiz bir ülke olduğunu idrak etmek biraz zaman aldı. 1922 dediniz mi o parantez kapanır.

Kilit isim burada Enver Paşadır. Enver Paşa 1918 sonunda Türkiye'den uzaklaştıktan sonra İngiliz imparatorluğuna karşı dünya ayaklanmasını örgütleme hevesine ve sevdasına düştü. Mısır'la temastaydı, Hindistan Müslümanlarıyla, Afganistan emiriyle temastaydı. Herhangi bir yerdeki bir anti-İngiliz kalkışmanın bir elektrik kıvılcımı gibi dünyayı tutuşturma potansiyeline sahip olduğu inancı o günlerde yaygındı. Elbette İngiltere paniğe kapıldı. Elbette paranoya içine girdi. Eyvah Hindistan ayaklanacak. Eyvah Iraklılar ayaklandı. Eyvah Mısırlılar da ayaklandı. Kıytırık Afganistan'dan bile kovulduk!

Böyle bir abartılı korku ve panik havası İngilizleri sardı. Bunların hepsinin arkasında Türkler var, hepsinin arkasında Enver var fikri, o dönemin İngiliz diplomatik belgelerinde kendini hissettirir. 1919'un, 1920'nin gazetelerine bakarsanız o havayı koklarsınız. Dünyanın her yerinde ihtilaller var. Avrupa egemenliğine dayalı eski düzen sarsılıyor. Hindistan'da ayaklanma çıkıyor. Mısır'da Vafd hareketi patlak veriyor. Irak'ta Şeyh Mahmud isyanı İngilizleri bir yıl uğraştırıyor. Bunların

hepsinde de İngiltere’de pek çok kişinin aklında olan soru işareti şuydu: Bütün bunları Türkler mi yapıyor? Her şeyin arkasında Enver’in ajanları mı var?

Kısa zamanda anlaşıldı ki böyle bir şey yok. Türkler yapmıyor bütün bunları. İsyan, dünyanın havasında vardı ve Enver, bu fırsattan istifade dünya imparatorluğu kurma hevesine düşmüş bir amatördü. Kayda değer bir risk değildi. Her şeyden evvel, Türkiye’deki direniş hareketi üzerindeki kontrolünü kaybetmişti. İlk başlarda çoklarının Enver’in adamı zannettiği Kemal, onu safdışı etmişti. Kemal Paşa İngilizlerle anlaşmaya yatkındı. Dünya ihtilaline ilgisi yoktu. Irak’tan, Suriye’den, Kafkasya’dan el etek çekmeye hazırdı. Hindistan Müslümanlarının gönderdiği parayı da dünyayı İngiliz hükmünden kurtarmak için değil, Türkiye’de banka ve çiftlik kurmak için kullanmayı tercih eden bir kişilik yapısına sahipti.

İngiltere’nin panik atağı tam olarak 1922 Ekim ayında Carlton Club deklarasyonu ile sona erer. Muhafazakar hükümet başa geçer. Geleneksel İngiliz soğuk kanlılığı yavaş yavaş İngiliz siyasetine egemen olur. İngiltere, imparatorluktan arta kalanı bir otuz yıl daha kazasız belasız ayakta tutmaya yetecek enerjiyi kazanır.

(Pazar Sohbeti, 29 Mayıs 2022)

28 Komşunun iPhone'u neden önemli

Çağdaş kapitalizm tüm sıkıntılarına rağmen dünyada ortalama refahı artırmadı mı?

Genelde şöyle bir düşünce var. Bütün dünya toplumları zenginleşiyor. Refah düzeyinde büyük ve sürekli bir artış var. Günümüz dünyası her açıdan, geçmiş çağlardan, geçmiş toplumlardan, refah açısından çok daha ileri bir dünya. Herkesin artık otomobili var, cep telefonu var, vesaire. Bunun üzerinde biraz düşünelim derim.

Hiç düşünmeden, hiç geniş bir perspektife yerleştirmeden, adeta böyle vur dizine bacağı hoplasın gibi otomatik bir refleksle bu söylem doğru kabul ediliyor. Oysa şunu aklımızdan çıkarmamalıyız. Refah ve zenginlik mutlak kavramlar değildir. Göreceli kavramlardır. İnsan komşularından daha zengin olmayı hedefler. Çünkü zenginliğin işlevi, ekonomik refahın işlevi, çamaşırını elde değil makinada yıkamak değildir. Zenginliğin amacı, temel psikolojik tatmini, komşularından bir adım önde olmaktır. İnsanlar illa otomobil sahibi olalım, illa çamaşır makinesi sahibi olalım, iPhone'un son modeline sahip olalım derken bunu mutlak bir ihtiyaç olduğu için değil, tanıdığı herkes bu ürünleri aldığı için, onlardan geri kalmamak için ister.

Çünkü insanoğlunun en temel ihtiyacı, en temel ve vazgeçilmez psikolojik itkisi, dürtüsü, itibardır. "Ooo Sevan Bey çok iyisin, maşallah." Bunu dedirtmektir. Komşun bunu dediği zaman

mutlu olursun. Çamaşır makinesi sahibi olduğun zaman mutlu olmazsın. Bodrum'a tatile gittiğin zaman da mutlu olmazsın. Öbürü gidiyor, ben niye gitmeyeyim, ben de giderim bak, hem de daha yıldızlı otelde kalırım dediğin zaman mutlu olursun. Çünkü insan bir sürü hayvanıdır ve sürü içindeki nispi pozisyonlar, sürü içinde öbüründen bir adım daha ilerde olmak, onun kullandığı iPhone'un bir model üstüne sahip olmak, onun kavuştuğu toplumsal itibarın biraz daha fazlasına sahip olmak, bunlardır insanı mutlu eden şeylerdir. Zenginliğin gerçek anlamı budur.

Modern dünyada, nispi olarak baktığın zaman, ben şahsen zenginleşme değil, fakirleşme görüyorum. Objektif bir gerçek var: En zenginle en fakir arasındaki uçurum büyüyor. Sürekli olarak toplumun genelinden az sayıda insana doğru inanılmaz boyutlarda bir gelir transferi söz konusu. Yani nispi olarak toplumun büyük kısmı bütün ürünlere ve bütün hizmetlere kavuşsa bile fakirleşiyor. Çünkü birileri daha fazla zenginleşiyor. Çünkü senin zenginleşme olarak yaşadığın hadiselerin tümü ticari ürünleri satın almak yoluyla gerçekleşiyor. Ve ticari ürünleri sen satın aldıkça senin cebinden çıkan birtakım paralar başka birilerinin cebine akıyor. Sen zenginleştiğini düşündükçe, çeşitli mal ve hizmetleri satın alma imkanların arttıkça, aslında nispi olarak fakirleşiyorsun.

Bu bence çok önemli bir bakış açısıdır. Bu bakış açısını yakaladığın zaman modern toplumun ciğerini okuma fırsatına kavuşursun. Sanıyorum ki böyle.

(Pazar Sohbeti, 30 Ocak 2022)

29 Osmanlı neden matbaa kurmadı

Emrah Safa Gürkan Osmanlı matbaa kurmadı çünkü talep yoktu diyor. Türklerin okumaya ilgisizliğinin nedeni nedir sizce?

İstanbul'da ilk matbaayı 1494 yılında Yahudiler kurdu. İkinci olarak Ermeniler, İstanbul'da 1567'de bir matbaa kurdular. Rumlar ilk matbaalarını 1624'te kurdu. Türkler, yani Müslümanlar, 1728'de kurdu. İlk olan Yahudilerin matbaasıyla ilk İslam matbaası arasında 230 küsur yıllık bir gecikme var.

Şimdi, ilk aklımıza gelen nedir? Vayy, bu Türkler niye bu kadar geri? Otomatik olarak aklınızda hazır bekleyen bir dizi hipotez sıralanır: İşte, yobazlar engel olmuştur, şeyhülislam fetva vermemiştir, Türkler zaten öyledir. Öyle değil mi?

Bu hazır kalıpla yetinmeyen ikinci bir yaklaşım, belirttiğiniz gibi Emrah Safa Gürkan bir podcastinde değindi, talep yoktu o yüzden matbaa gelmedi dedi. Burada bir adım daha yaklaşmış oluyoruz gerçeğe. Biraz daha rasyonel, biraz daha sosyolojik bir bakış açısı. Gözlemi doğru: Talep yoktu ki matbaa kurulsun. İyi güzel de şu soruyu da sormalıyız: Yahudilerde neden talep vardı? Ermenilerde neden talep vardı? Daha mı akıllıydılar? Daha mı okuryazardılar? Ve eğer öyleyse neden?

Sıralamaya dikkat edin. İlk önce Yahudiler, en son Müslümanlar. Şimdi, İstanbul nüfusunu oluşturan dört ana unsur var Osmanlı çağları boyunca, Yahudiler, Ermeniler, Rumlar, Türkler. Bunlar arasında statü ve ekonomik güç olarak en düşük ola-

nı hep Yahudilerdir. Sayıca en küçük onlar. İtibar bakımından son sırada gelen, yani herkesin şamar oğlanı olan onlar. Tahminlerinizin aksine son derece fakirler. Tipik Yahudi mesleği, İstanbul'da Osmanlı çağında eskicilik. Ama ilk onlar kurmuş matbaayı. Ermeniler hiyerarşide Yahudilerin bir basamak üstüdür. Ermeniler tipik olarak Yahudileri döver, buna karşılık Rumlardan ve Türklerden dayak yer. Osmanlı düzeni böyle. Sayıca Yahudilerden fazla, Rumlardan daha azlar. 16. yüzyılda henüz, 19. yüzyıldaki gibi ciddi bir ekonomik birikime kavuşmamışlar. Fakir bir toplum.

Üçüncü kademede Rumlar var. Rumlar şehrin eski sahipleri. En azından oradan kalma bir statü var, bir özgüven var. Artı eski imparatorluk kurumlarının bir kısmını korumuşlar. Patrikhane devlet içinde devlet gibi. Artı, merkezi İstanbul olan bir dünyanın, yani bir ucu Sırbistan'a, bir ucu Bursa'ya, Ankara'ya, Antalya'ya dayanan bölgenin nüfus olarak egemen unsuru onlar. Çünkü o dönemde Bulgarlar da, Sırlar da Rum sayılıyor. Dolayısıyla sayıca Müslümanlardan daha fazlalar. Üçüncü olarak onlara sıra gelmiş.

İmparatorluğun yönetici sınıfı ise en son matbaaya el atmış. Bu olguyu iyi düşünün. Hazır kalıp polemiklerin içinde düşünmemeye çalışın. Bir mesafe koyun aranız, uzaylının bakış açısından bakın. Neden bir toplumun statü açısından en düşük zümresi matbaayı hemen benimser, buna karşılık egemen zümre direnebildiğince direnir?

Egemenlik derken 19. yüzyıl normlarına göre düşünmeyin. 16. yüzyılda, 17. yüzyılda gayrimüslimlerin mesela ata binmesi yasak. Ata binmiş bir Müslüman geçerken boynunu eğip temenna etmek zorunda. Mahkemede Müslümana karşı tanıklık edemiyor. Evi komşu Müslüman evinden daha yüksek olamıyor; olursa eğer gelip yıktırıyorlar. Ne bileyim sarık saramıyor,

yeşil renkli giysi giyemiyor, sarı pabuç giyemiyor. Bunların her biri aşağılamaya yönelik, aşağılama üzerine kurulu birer uygulamadır. Kuran'da biliyorsunuz öyle diyor, "eğer size boyun eğer ve aşağılayıcı bir anlaşmayı kabul ederlerse onları öldürmeyin." Sistemli olarak aşağılayıcı tedbirlere maruz bırakılan bir zümre var bir tarafta; öbür tarafta ise toplumsal egemenliğin tek ve mutlak sahibi olan bir yönetici sınıfı.

Neden üst statüye sahip olan bu zümre, tam da egemenlik pozisyonu sarsılmaya başladığı sırada, yani Karlofça Antlaşması ile ağır bir dayak yiyip ilk kez 'Eyvah kâfirler galiba bizden daha güçlü' dedikleri noktada matbaayı kabul ediyor? Bakın böyle düşünün, ne kadar ilginçleşiyor konu.

Şunu unutun bir kere. Türkler deyince bugünkü literatürde karşımıza çıkan mazlum, boynu bükük köylüden söz etmiyoruz. Egemen bir yönetici zümreden söz ediyoruz. Kolonyal bir zümreden söz ediyoruz. Devletin sahibi. Devletin işlevi nedir? Devlet vergi alır. Adam soyma işinde kendisine hizmet etmesi için bir de ordu besler. Direnen, direnme potansiyeli olan, 'Ya abim, işte bu sene vergi ödeyemiyoruz kusura bakma ama işler kesat' diyenlerin kellesini uçurur. Ve bu şekilde onlardan haraç alır. Haraç alma mekanizmasıdır devlet. Osmanlı devleti bu modelin yalın bir örneği, başka fazlaca bir işlevi yok haraç almak dışında. Bu devlette yönetici azınlık olan bir zümrenin neden matbaaya sırtını döndüğünü iyi düşünün. Çünkü rasyonel bir karar ve yobazlıkla mobazlıkla alakası yok. Yobazlık kısmı işin cila kısmıdır. Gayet mantıklı bir karar, gayet soğukkanlı bir karar. Niye paylaşacaksın ki? Bilgiyi niye ayak takımına indireceksin ki? Bundan ne kârın var?

Matbaanın zararları

Şunu da unutmayalım. Matbaa büyük ilerleme değil mi?

Modern toplum matbaa üzerine kurulu. Matbaa sayesinde toplumlar ileri gitti, büyüdü, vesaire, bildiğin şeyler. Peki matbaanın icadının Avrupadaki net etkisi ne olmuş? Bence dikkatle izleyince başka şeyler göreceksiniz.

Birinci net etki: İnanılmaz miktarda İncil basılmış ve böylece İncil her eve girme fırsatını bulmuş. Daha önce çok pahalı bir şeydi, ancak kilisede uzaktan göreceğin bir şeydi. İncil basılıyor, orta sınıfa kadar insanların evlerine giriyor. Bunun net sonucu, Avrupa'da o güne kadar benzerine ender rastlanmış bir yobazlık patlaması olmuştur. Yani din, matbaanın sonucu olarak zayıflamamıştır, güçlenmiştir. 200 sene sürmüştür o yobazlık dalgası.

Bu bir. İkincisi bunun hemen peşinden, bir başka şaşırtıcı ayrıntıya dikkat edin. Matbaanın icadından ve İncil'in her eve ulaşmasından kısa bir süre sonra ilk blockbuster bestseller, büyük satış yapan, bütün Avrupa'da satan ve sayısız baskısı yapılan kitap hangisidir? Sene 1486 mı 87 mi, *Malleus Maleficarum*, Kötülerin Balyozu isimli bir kitap. Yazarı Alman bir zatı muhterem, Şeytan insanları nasıl iğva eder, toplumları nasıl bozar ve özellikle cadı kılığına girerek nasıl toplumlarda nifak ve fesat tohumları eker, cadılar nasıl tespit edilir, cadılar nasıl giderilir, cadıların yaptığı büyüler nasıl bozulur konularını anlatan son derece faydeli bir eser. Bu eser matbaanın icadından sonra Avrupa'nın tarihinin ilk bestsellerı olmuştur İncil'i saymazsak.

Hani ders kitaplarında, popüler tarih öykülerinde derler, Ortaçağ'da cadı avı vardı diye. Ortaçağ'da cadı avı diye bir şey yok. Yahut varsa yaygınlaşmamış, yerel bir şey. Cadı avının Avrupa çapında bir çılgınlığa dönüşmesi 1480'ler, 1490'lardadır. Matbaanın icadının dolaysız sonuçlarından biridir. Kilise kurumu buna kerhen cevaz verdi. Haklı, cadıları yakmak lazım, başka türlü giderilemez bunlar. Organize etmeye çalıştılar. Yani halkın doğrudan linç etmesi yerine kilise kontrolü ele alarak

olaya en azından bir miktar bürokratik bir çerçeve, bir hukuki çerçeve getirmeye çalıştı. Yüz yıl, yüz elli yıl boyunca Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarının en belirgin davranış biçimlerinden biri haline geldi cadı avı. Hangi sayede oldu bu? Matbaa sayesinde oldu.

Şimdi günümüzde de bunun bir benzerini yaşıyoruz. İnternetin icadı, insanlığa özgürlük getirecek, insanlığa akıl getirecek, bilim getirecek vesaire dedik. Tıraşmış. Bunun tam tersi olduğu anlaşıldı. İnternetin gelmesiyle, kitlesel isteri, irrasyonel duygularla oluşan linç kampanyaları ve o linç kampanyaları ile birlikte gelişen polis devleti yaşamımızın en temel gerçeği haline geldi. Bunu da aklımızın bir köşesinde tutmakta fayda var.

(Pazar Sohbeti, 28 Haziran 2020)

30 Rumlar neden Ermenilerden üstündü

Osmanlı'da Rumlar neden protokolde diğer gayrimüslimlere göre öndeydi?

Basit. İki nedeni vardı. Birincisi Rumların vaktiyle imparatorluğu vardı. Osmanlı kadar büyük bir devleti vardı. Büyük bir devletten geliyorlardı. Ermeniler ve Yahudiler için geçerli değil bu, onların ya devletleri hiç olmamıştı ya da kıyıtlık bir yerdi. Rumların ise koskoca Roma İmparatorluğu vardı belleklerinde, törelerinde, hiyerarşilerinde, kiliselerinde halen varlığını sürdüren.

İkincisi nüfus olarak çok büyüktüler. İstanbul'a bakmayın, İstanbul'da Rum nüfusuyla Ermeni nüfusu 17. yüzyıldan başlayarak hemen hemen başa baştır. Ama Osmanlı'da Rum statüsü ne yalnızca Yunanca konuşanlar değil, Slavca konuşanlar, yani Sırp'lar ve Bulgarlar da dahildi. Artı bir miktar Arnavutlar, bir miktar Vlahlar, Suriye Hristiyanları vs. Dolayısıyla şimdi tam rakam veremeyeceğim ama imparatorluğun direkt yönetim sahasında nüfusun yarısından fazlasını temsil ediyordu Rum Kilisesi.

Ermenilerin sayısı çok daha azdı. İmparatorluk nüfusunun daha çok yüzde on gibi bir kısmını temsil ediyordu. Yahudiler kayda bile alınmayacak derecede küçük bir cemaatti. O yüzden Rumların protokolde diğerlerinden önde olmaları ve bunun sonucu olan birtakım avantaj ve dezavantajlara sahip olmaları doğaldır.

Dezavantaj derken şu, büyüksen, protokolde yerin varsa, devletin sahibi olmasan bile kenarından onun yüklü bir parçasıysan, ağır olmak zorundasın, ciddi olmak zorundasın. Adımlarını daha dikkatli atmak zorundasın, daha muhafazakar olmak zorundasın. Küçük ise daha kıvraktır. Matbaa gibi potansiyel olarak çok yıkıcı sonuçları olabilecek bir adımı fazlaca düşünmeden atabilir. Yahut şöyle diyelim. Cemaatten adamın biri çıkıp, ben matbaa kuracağım dediğinde, onu caydırmak için toplumun sahip olduğu örgütlü enstrümanlar daha zayıftır.

(Pazar Sohbeti, 13 Kasım 2022)

31 Evliya Çelebi kölelerine nasıl muamele etti

Osmanlı'da kölelik önemli bir ekonomik değer taşıyor mu? Yeni Dünyada ABD'deki veya Brezilya'daki kölelikle karşılaştırılabilir mi?

Evliya Çelebi'ye bayılıyorum. Anlatım stili olarak çok orijinal bir adam. Çocuk ruhlu birisi. Oldukça cahil, ama aynı zamanda çok esprili ve olayların saçma tarafını gören biri, meraklı bir insan. Seyahatnamesi ilginç bir kitaptır. Mutlaka okuyun, orijinalinden okuyun. Tercümesine bakmayın, orijinalinden okumaya çalışın. Biraz zor gelir önce ama bir 20-30 sayfa sonra alışsınız temposuna ve öylesi keyiflidir çünkü orada çok söz oyunları var, ince detaylar var çeviride tadını ve anlamını kaybeden.

İlk okuyuşta farkına varmayabiliyorsunuz bazı şeylerin. Sonra gözünüze çarpmaya başlıyor. Evliya Çelebi sık sık görevli olarak bir paşanın maiyetinde geziyor. Gittikleri yerde tahsilat yapıyorlar. Bayağı bildiğin mafya tahsilatı gibi tahsilat yapıyorlar. Paşa kendi özel hesabına ganimet topluyor ve yakın çevresindeki insanların hepsi de ondan ufak büyük bir pay alıyorlar. Evliya kardeşimiz de mutlaka her gittiği yerden birtakım mükafatlar, birtakım ödüllerle dönüyor. Bunları kaydetmeye çok dikkat ediyor. Aldığı şeyler temelde dört tane. Bir, nakit alıyor. Yani bir kese ile gümüş akça veriyorlar. İki, at veriyorlar. Üç, kıymetli giysiler, hılat ve kürk veriyorlar. Ve en önemlisi, hepsinden daha değerlisi, en temel gelir kalemi, köle veriyorlar. Bu köleler imparatorluğun kenar bölgelerinde yaşayan çeşitli talihsiz kavimlerden gelen kö-

leler. Şöyle saatin tersi istikametinde dönersek Çerkesler, Gürcüler, Ruslar. Bu tarafa geçince Lehliler, Macarlar. Daha devam edince Afrikalı kara köleler. Bunlardan birer tane, üçer tane, beşer tane alıyor. En yakın pazara kadar götürüp orada satıyor. Fiyatlar konusunda, piyasa konusunda son derece uyanık. Falan yerde borsa düşük, İstanbul borsasında yüksek, izliyor ve biliyor. Temel geçim kaynağı bu. Köle ticareti, at ticareti.

Bu yanı sıra yaptığı bir iş değil. Kırk yıl boyunca bu işi yapmış. Kölelerine iyi mi davranıyor, kötü mü davranıyor fazla bir bilgimiz yok. Genellikle oğlan köleleri cazip buluyor. Evliya Çelebinin biliyorsunuz kadınlara en ufak bir ilgisi yoktur. Kadınlardan sadece iğneleyici sözlerle söz eder, kadınlara ilgi gösterenlerden de iğneleyici sözlerle söz eder. Buna karşılık erkek güzelliği ve gençliği ve canlılığı konusunda, özellikle yaşı küçük erkekler konusunda son derece duyarlıdır. Kölelerinin bir kaçına duygusal yakınlık da gösterdiğini anlıyoruz. Fakat günün sonunda bunlar maldır, alınır ve satılırlar.

Şu açıdan düşünmek lazım belki. Sürekli hareket halinde olan bir elit sınıftan söz ediyoruz. Paşalar durmadan bir vilayetten bir vilayete gidiyorlar. Günahkarları tedip ediyorlar, suçluları cezalandırıyorlar, isyanları bastırıyor, düzenlemeler yapıyorlar, vergiyi topluyorlar, dönüyorlar. Sürekli hareket halindeyken taşınabilecek olan, taşınması kolay olan emtia, bir, doğal olarak nakit, iki at, üç köle. Geçer akçe bunlar. Harcanan şeyler bunlar. Kötü mü davranıyor, iyi mi davranıyor meselesine gelince, uslu durdukları sürece insan niye kölelerine kötü davranсын ki? Sonuç olarak mal bu ve malına kötü davranmak akıllı bir hareket değildir. Buna karşılık kaçmaya teşebbüs ettiklerinde – ki sık sık kaçıyorlar – öyle anlaşılıyor ki ortalığı birbirine katıyor Evliya Çelebi. Kadısından valisine kadar herkes seferber oluyor, kaçaklar yakalanıyor ve kırbaçlanıyor. Başka

daha ağır bir suç işledikleri takdirde çok ağır şekilde cezalandırılıyor, idam ediliyor. Yani bu konuda hakikaten ABD'deki 19. yüzyılın kölelik düzenini anımsatan bir yapı var.

Evliya Çelebi bunları bir üretim faaliyetinde kullanmıyor. Bazen savaşlarında, çatışmalarda kendisine yardımcı oluyorlar, silahını veya ağırlığını taşıyorlar. Ama asıl amaç bu değil, alım satım. İstanbul en büyük köle pazarı, en büyük borsa orada. İdeal şartlarda köle İstanbul'da satılıyor. Beşte bir vergisi ödeniyor. Beşte bir vergisi ödendi kağıdı olmayan köleler yakalandığı zaman hazine bunlara el koyuyor. Hangi amaçla satılıyorlar? En temel işleri ev işlerinde çalışmak, bazen tarla işlerinde yardımcı olmak. Fakat daha da önemlisi erkek ve dişi olarak cinsel hizmetlerde kullanılmak üzere alınıp satılıyorlar. Öyle anlaşıyor ki İstanbul'un ciddi bir köle nüfusu var. 16. yüzyıl bunun zirvesidir, fakat 17. yüzyılda da hala nüfusun önemli bir oranı köledir. Rakam vermek çok güç fakat yüzde on, yirmi, otuzları bulan bir köle nüfusundan söz edebiliyoruz.

Köle temini öyle anlaşıyor ki Osmanlı dış siyasetinin en temel konularından biri. Sınır boylarlardaki devletimsi ya da devlet olmayan alanlar, Kafkasya, Afrika, Macaristanla Polonya arasındaki kontrol dışı bölge, Ukrayna'nın dış kısımları... Buralarda savaşların temel hedefi köle avcılığı. Tabii arazi de elde ediyor, arazi demek toprak kölesi elde ediyor, yani serf. Vergilendirecek bir nüfus elde ediyor. Böyle bir maddi getirisi var. Fakat bunun yanı sıra savaşın içinde olan kişiler açısından temel amaç mümkün olduğu kadar çok ganimet ve köle elde edip bunların satışından para kazanmak. Osmanlı ekonomisinin temel boyutlarından birinin bu olduğu anlaşıyor.

Tarihte kölelik

Şimdi bundan dolayı büyük bir ahlaki bunalıma mı giriyoruz? Lanet ve dehşet girdaplarına mı kapılıyoruz?

Arkadaşlar tarih okuyun. Tarih okuduğunuz zaman insanlık tarihinin nasıl komediyle trajedi karışımı bir şey olduğunu daha iyi görürsünüz. Tarihin her döneminde, her toplumda 19. yüzyıla gelinceye kadar kölelik olmuş. İnsan varoluşunun temel boyutlarından biri kölelik.

Marx ve Engels biraderler, biliyorsunuz, bir şey uydurmuşlar. Eski Yunan ve Roma'da köleliğe dayalı bir üretim tarzı varmış. Yanılmıyorsa Engels'tir bunu sistemli olarak ortaya atan, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni'nde; Marx da birkaç kitabında oynar bu fikirle. Ama esas 1930'larda, Stalin zamanında bir dogma haline gelir. Bu teoriye göre insanlığın dört veya beş aşaması var: ilkel sınıfsız toplum, sonra köleci toplum, sonra feodal toplum, sonra kapitalist toplum, ondan sonra da en son biliyorsunuz komünal cennet gelecek. Deli saçmasıdır bu teori. Böyle bir şey yok. Kölelik bugün antropolojiden bildiğimiz en ilkel toplumlarda bile var. 40 ila 60 kişilik kabileler halinde dolaşan avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanlar dahi başka bir kabilenin adamını yakalayıp onu işletebiliyorlar. Yanlarında uşak olarak, evcil hayvan olarak gezdiriyorlar. Papua Yeni Gine'nin dağlı kabile toplumlarında kölelik var, gayet yaygın ve yerleşik bir kurum. İslam öncesi Arap aşiretlerinin köle bulundurduğunu biliyoruz, mevalidir bunun adı. İslam hukuku ilkel Arap hukukundan kölelik müessesesini doğrudan doğruya devralmıştır ve hiçbir reforma gerek duymadan, aksine hacim olarak çok büyüterek köleliği sürdürmüştür. 19.- 20. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Hala dünyadaki İslam ülkelerinin bazılarında, mesela Moritanya'da, Fas'ta, kölelik hadisesi aynen devam ediyor. Bu da bir gerçek.

Feodal Avrupa'ya gelince. Feodal Avrupa ekonomik olarak 12. yüzyıla kadar fakir, az gelişmiş bir kıtadır. Fakat nispeten gelirin ve servetin yoğun olduğu yerlerde, şehirlerde, mesela Ve-

nedik kentinde, mesela Paris kentinde, bütün Ortaçağ boyunca hep kölelik var olmuş. Afrikalı köleler, Rus köleler, Arap köleler 13. yüzyıl literatüründe sürekli olarak anılır. Doğal hayatın bir parçasıdır. İnsanların evinde köle bulunur. Avrupa kültüründe cinsel kölelik müessesesi yoktur, en azından resmen yoktur. Ya-tağa atmak üzere bulundurduğunuz köleler fikri Avrupa kültüründe hep mekruh sayılmıştır. Oysaki İslam bunu sonuna kadar teşvik etmiş ve benimsemiş.

Kapitalizmde köle olmaz diye bir şey de katiyen söz konusu değil. ABD'nin kuzeyi ve güneyi eşit ölçüde kapitalist toplum-lar İç Savaştan önce. Hatta daha gelişmiş olan kısmı, paranın daha fazla konsantre olduğu, bankacılığın ve uluslararası tica-retin daha gelişmiş olduğu kısım güney eyaletleri idi. Güneyin ekonomisi tarım üzerine kuruluydu. Kapitalizm sanayi üzerine kurulacak diye bir kural da yok. Tarımla da pekala kapitalizm olur. Dünyanın pamuk, tütün, şeker kamışı piyasalarını ele ge-çirirsiniz, mebzul miktarda Afrikalı köle getirip de bunları piya-sada satarsınız, al sana kapitalizm. Yani sanayici Kuzey kazandı, tarımcı Güney kaybetti diye, kapitalizmin doğası kuzeydeki gi-biydi, güneydeki kapitalizm değildi diye bir çıkarım yapmanıza gerek yok.

Kölelik çağlar boyunca hep olmuş bir vakıa. Bazı dönemler-de ekonominin can damarı haline gelmiş. Roma Cumhuriyetin-de milattan önce birinci yüzyılda mesela öyle olduğu anlaşıyor. İslam fetihlerinin ilk bir iki yüzyılında, 8., 9. yüzyıllarda İslam ekonomisinin büyük ölçüde organize kölelik üzerine kurulu ol-duğu anlaşıyor. Osmanlı'da da 16. yüzyılda, büyük savaşlarla piyasaya çok miktarda kölenin geldiği, dolayısıyla köle fiyatları-nın çok ucuzladığı dönemlerde, yani makul bir sermayeyle, me-sela bin tane köle sahibi olabileceğin çağlarda, önemli bir üretim faktörüdür.

Köleliğin mekruh bir şey sayılarak yasaklanması İngiltere'nin dünyaya armağanıdır. 1820'lerden 30'lardan itibaren İngilizler, fazla da rasyonel bir sebebi olmaksızın dellendiler ve bütün dünyada köleliği yasaklama görevini üstlerine aldılar. Köleliği sürdüren yerlere ambargo koydular, gemilerini müsadere ettiler, Brezilya ile Afrika arasındaki köle ticaretini askeri yöntemlerle önlediler, Doğu Afrika'da köle ticareti üzerine kurulu Arap krallıklarını yıktılar ve bu suretle köleliğe son verdiler.

Onun yerine ücretli kölelik sistemini getirdiler, insanlık da böylece ilerlemiş ve gelişmiş ve modernleşmiş oldu. Hepimiz bundan dolayı çok sevinçliyiz.

(Pazar Sohbeti, 28 Haziran 2020)

32 Malazgirt'te Türkler nereyi fethetti

Malazgirt hakkında ne söyleyebilirsiniz?

İki detaya değineyim. Bildiğimiz anlatı ne? Malazgirt'te Türkler geldi, Anadolu'yu fethetti. Değil mi? Basit, düz, problemsiz. Oysa doğru değil, daha doğrusu eksik. Malazgirt'te Türkler bir tek Anadolu'yu değil, Suriye'yi, Irak'ı da fethetti. Aynı şekilde o yerlerde de egemenlik kurdular. Alparslan geldi, Bizans ordusunu yok etti. Bunun üzerine Bizans arıza moduna geçti. Çeşitli Türk komutanları, beyleri ve maceracıları geldiler, her bir tarafa yayıldılar. Yüz tane, sekiz yüz tane filan beylik türedi.

Zaptedilen yer sadece bugünkü Türkiye değildir. Kafkas illeri, Ermenistan, Kürdistan da zaptedildi. Büyük Suriye dediğimiz bölge ki buna Diyarbakır, Urfa, Mardin'le beraber Lübnan ve Filistin de dahildir, orası da zaptedildi. Kudüs de zaptedildi. Şimdi soru şu. Nasıl oldu da bu alanın bir kısmı bugün Türk bölgesi oldu, Türkiye oldu. Yer isimleri Türkçe, halk Türkçe konuşuyor. Diğer kısmın ise üzerinden Türk egemenliği med ve cezir gibi gelip geçti. 200 sene sonra pek bir izi kalmadı. Halbuki Türkler tarafından yönetilen devletler kuruldu Suriye'de, Mardin'de, Hasankeyf'te, hatta Ahlat'ta. Çemişgezek ile Pertek'te de Türk beylikleri kuruldu. Fakat Fırat'ın doğusunda Türkleşme belirtisi olmadı. Cılız birtakım hamleler olduysa da kalıcı olamadı. Beri taraf ise Türk oldu.

Bunu mesela nedense Türk tarihçileri hiç sormazlar. Farkı neydi ki bu tarafta bir etnik değişim gerçekleşti, öbür tarafta ger-

çekleşmedi? Bu Türkler Orta Asya'dan böyle büyük kalabalıklar halinde geldiler ise neden Suriye'ye yerleşmediler de gidip Yozgat'a yerleştiler? Daha doğrusu Suriye'ye de çok Türk yerleşti, ama oradakiler eridi gitti, izi bile kalmadı. Bugün çok az bir miktarda Türkmen kalıntısı var Halep'te, Musul'da, Urfa'da, Diyarbakır'da. Birtakım sonradan gelme azınlıklar dışında Diyarbakır'ın, Mardin'in, Urfa'nın nüfus kompozisyonunda Türk unsuru yok.

Ne sonuç çıkarıyoruz bundan? Demek ki Türkiye'nin Türkleşmesinde belirleyici olay Malazgirt Meydan Muharebesi değilmiş. Ondan önceki veya sonraki bazı sebepler rol oynamış. Yoksa Malazgirt belirleyici olsa Kürdistan ile Suriye de Türkleşmiş olmalıydı bugün.

İkinci bir gözlem. 1071'de geldiler Bizans'a ağır bir tokat attılar. Bizans ordusu doğudaki büyük ordusu mahvoldu. Ve bununla birlikte ülke çapında, yani Bizans ülkesinin neredeyse tamamında, fakat özellikle doğu vilayetlerinde, Bizans'ın askeri otoritesi çöktü. Kontrolü kaybetti, kaos çıktı. Orada Türkler gelip onun yerine yeni bir devlet mi kurdular? 'Tamam, gelin şimdi tapu kadastro bizde, vergi kayıtlarını getirin, kadastro defterini getirin' mi dediler? Demediler. Ondan sonraki on yıl boyunca Türkler pek ilgilenmediler bu yerle. O dönemde ne oldu?

1071'in hemen sonrasında Filaretos adlı biri kendini Bizans İmparatoru ilan etti. Filaretos eski, köklü bir Ermeni bey sülalesinden gelen bir Ermeni idi. Dedeleri Arap hizmetinde Arap ismiyle hizmette bulunmuştu. Kendisi Bizans ordusunda Bizans komutanı olarak görevliydi. İmparatorluk iddiasıyla çıktı. İstanbul'un ordularıyla birkaç defa çatıştı, yenildi. Önceleri Malatya yakınında Baskil'de halen harabesi bulunan Muşar Kalesinde sonra Maraş'ta on yıl kadar hüküm sürdü. Antakya, Maraş, Malatya, Urfa, Antep bölgesinde bir oluşum yarattı. Bu bölgeye bundan bir kuşak önce, Malazgirt'ten kısa bir süre önce,

büyük bir Ermeni göçü gerçekleşmişti. Asıl Ermeni ülkesinden, yani Van ve Kars tarafından, kendi komutanları, kendi beyleri önderliğinde kaotik bir göç gerçekleşmişti. Sonuç olarak Adıyaman Gerger’de, Antep’in Keysun kasabasında, Hatay’ın Bagras kalesinde, Misis’te, Tarsus’ta, Feke’de Ermeni derebeyleri zuhur etmişti. Filaretos bunlara dayanan bir egemenlik kurdu.

Ermeni, Rum, Süryani, Arap kaynakları Alparslan’dan olumsuz bir dille söz ederler. Vahşi, gaddar, yıkıcı, vs. Fakat onun yerine geçen Melikşah hakkındaki yargılar hemen her zaman olumludur. Adalet getirdiği, düzen getirdiği, büyük kaosun sonunu getirdiği söylenir. 1083, 1086 yıllarından itibaren Selçuklu beyleri yavaş yavaş bütün bölgede idareyi ele geçirir. Filaretos esir alınır ve bir süre sonra öldürülür. Ama mesela Malatya’da Filaretos’un adamı olan Gabriel isimli bir Ermeni on on beş sene beylik etmeye devam eder. Sonra Müslüman olup Melikşah’a katılır. Urfa’da Ermenilerle Süryaniler kavga eder; şehirde iktidar sırayla biri, sonra öbürü, sonra Ortodoks Rum valisi arasında iktidar el değişir. Her üç takım da Melikşah’tan medet umar, Melikşah’ın en sadık hizmetkarı olduğunu kanıtlamak için yırtınır. Bu dönemde Ermeni kimliği ile yola çıkan beylerin birçoğunun peyderpey Selçuklulara katıldığını görüyoruz. Bizans yürümüyor, eh biz de kendi devletimizi kuramadık, şimdi ne yapacağız? Melikşah cihanın hakimi olmuş, babası gibi bela bir tip de değil, bir görüşelim bakalım bize bir iş çıkar mı? O noktaya gelmiş olay.

Detaylarına girdiğiniz zaman gerçek ve çok insani bir tarih anlatısı ile karşı karşıya geliyoruz. Tanıyorsunuz adamları, olayı kavırıyorsunuz. Böyle gerçek dışı birtakım masal kahramanları, kahramanlar ve hainler değil, bayağı bildiğin siyaset adamları ve askerlerden oluşan bir tarihle karşılaşıyorsun. Bu da zevkli bir şey.

(Pazar Sohbeti, 16 Ağustos 2020)

33 Tarihten çıkarılacak ders nedir

Tarihten çıkarılacak en önemli ders sizce nedir?

Tarihten çıkarılacak en önemli ders, cehaletin ve akılsızlığın tarihteki önemini asla küçümsememek gerektiğidir.

İnsanlar şaşkın ördekler gibi, tarih boyunca, bir şeyler yapabildiklerini, bir şeyleri organize edebildiklerini sanırlar. Yukardaki Allah bir fiske vurur, darma duman olurlar.

Çünkü yarını öngörebilen, yarını planlayabilen, bilen kimse daha çıkmadı bugüne kadar. Varsayımlar üzerinden, modeller üzerinden, cahilane birtakım inançlar üzerinden insanlar birbirleriyle kör dövüşü içinde yarını şekillendirmeye çalışırlar ve genellikle yaptıkları eylemlerin sonuçları, planladıkları gibi sonuçlar olmaz, ters teper. Yani A hedefine ulaşmak için iki adım atarsın, bir de bakarsın ki Z hedefine ulaşmışsın.

Tarih dediğin şey işte o Z'lerin toplamından ibarettir.

(Pazar Sohbeti, 16 Ağustos 2020)

34 Alevilik eski Türk töresi midir

Alevilerin eski Türk inancının İslami yorumu olduğu hakkında ne düşünüyorsunuz?

Türkiye’de ne kadar Alevi var? Net bilgi kimsede yok. Sekiz milyon, on milyon gibi rakamlar telaffuz ediliyor. Yuvarlak hesap on diyelim. Bunun aşağı yukarı 4 milyonu ‘Türk’ diye tanımlanan ana dili Türkçe olanlar, 4 küsur milyonu Kürt ve Zaza olanlardır. Bunların geçmişte Türk olduklarına dair en ufak bir belirti yok. Üçüncü önemli bir cemaat güneyde, Hatay’da Arap Alevileri yani Nusayrilerdir. Büyük bir topluluktur. Alevilik inançları açısından diğer ikisinden daha radikal bir çizgiye sahiptirler. Dört, Trakya’da ‘Dağlı’ adı verilen Aleviler var ki Türk ile Pomak karışıktır, yani bir kısmı Bulgar kökenlidir, yakın geçmişe dek Bulgar dilliydiler. Bektaşî Arnavutlar var ki bazen Alevilerle bir sayılır, Türklükle alakaları yok. Ege ve Akdeniz bölgesinde Tahtacılar denilen unsurun kaynakları büsbütün meçhuldür. Türkçe konuşurlar fakat ne zaman ortaya çıkmışlar, nasıl şekillenmiş Tahtacı cemaati, kimsenin bilgisi yok. Xavier de Planhol diye bir Fransız araştırmacı var, onun Tahtacılar hakkında çalışmaları var. Tahtacıların Anadolu’nun Türkler öncesinden kalan bir unsuru olduğu kanaatine varmış. Sonra İç Anadolu’nun Abdalları var ki etnik değil sosyal veya mesleki bir yapılanma, öyle iken zamanla etnik bir karaktere bürünmüşler.

Hal böyleyken bazı Alevilerin kalkıp biz eski Türklerin so-

yundanız, biz en hakiki eski Türkleriz, onların dinini sürdürüyoruz diye bir iddiada bulunması edeple bağdaşır mı? Ayıp değil midir? Utanç verici bir ırkçı tez değil midir? Biz ırkça sizden üstünüz, siz yoksunuz diyorsun özetle. Sünni yobazın sana yönlendirdiği hakareti aynen alıp kendi kardeşlerine yöneltiyorsun.

Şamanlıkla mamanlıkla alakası olan bir hadise değil Alevilik. Alevilik, 15. yüzyıl sonunda bütün Anadolu'da ortaya çıkmış bir isyan hareketinin adıdır. Yalnız Anadolu değil kısmen İran'da ve Suriye'de patlak vermiş muazzam bir sosyal ayaklanmadır. Komünist ihtilali gibi bir şeydir. İslam'dan çıkma hareketidir. İslam'a karşı bir tepkidir. İslam kisvesini benimseyerek bir şekilde kendini barındırabilmiştir. Bu hareketin içine o tarihte var olan düzene şu veya bu nedenle muhalif olan herkes bir şekilde katılmıştır. İçinde 13. yüzyıldan beri periyodik ayaklanma halinde olan, fırsat buldukça ayaklanan, vergi ödememek ve devletin hocalarına ve camilerine boyun eğmemek için bir mücadele veren büyük bir Türkmen zümresi vardır. Hatta muhtemelen Türkmen zümrelerinin çoğunluğu o tarihte bu harekete katılmışlar, harekete öncülük de etmişler. Kürtlerin büyük bir kısmı ayaklanmaya katılmış, ancak Safevi hegemonyasına karşı olan Kürt mirleri tarafından mağlup edilmişler. Kaçıp Fırat'ın batısına kapağı atanlar canını kurtarmış. Ermeniler, Ermeniden dönme olanlar veyahut daha tam Müslümanaşmamış olanların bir kısmı harekete katılmışlar. Mecbur Müslüman olacağız ama bunların Müslümanlığı öbürlerinden daha uygun bize deyip katılmışlar. Eskiden beri Müslümanlıkla hiç bir alakası olmayan Nusayriler, Suriye'nin sahil bölümünde muhtemelen Hristiyanlıktan dönme bir Arap dilli topluluk, onlar da kendilerini Alevi ilan etmişler. Hz. Ali bayrağı etrafında birleşen bir isyan hareketi oluşmuş.

Devlet bunları bastırmış, katletmiş, ezmiş, yasaklamış, isim-

lerini yasaklamış, köylerini yakmış, her türlü zulmü yapmış. Fakat insan topluluklarının değişmez bir kuralı var. Zulüm insanları bir araya getirir, kaynaştırır. Savunma pozisyonuna geçerler; biz başkayız, biz varız, biz kardeşiz duygusu oluşur. Gizli kodlar oluşur, dayanışma teşkilatları kurulur, bir kültür şekillenir.

Alevilik işte bu direniş kültürünün adıdır, başka bir şey değildir. Eski Türklerle filan bir alakası yok. Aleviliği eski Türklere bağlama teşebbüsü sahtekarlıktır. Cumhuriyet ideolojisi çerçevesinde tasarlanmış bir zihinsel patolojidir. Madem Müslüman ümmetine kendini ait hissetmiyorsun, Sünnilerden korkuyorsun ve onlara karşı düşmanca hisler içindesin, buyur devletin sana sunduğu alternatifi seç. Devlet dediğin ne sunacak? Türkçülük sunmuş. Yani biz Orta Asyadan geldik masalını önermiş. Buna sarılmışlar. Bir sığınak olarak görmüşler. Böylece bu çirkin ideoloji oluşmuş.

(Pazar Sohbeti, 5 Temmuz 2020)

35 Türkiye’de bürokratik yapının zayıf noktası nedir

Türkiye Cumhuriyeti bürokrasisini acımasızca eleştiriyorsunuz. Sizce Türkiye gibi bir toplum, var olandan başka bir şekilde yönetilebilir mi? Bu anlamda, Türk bürokrasisi rasyonel bir yapı değil midir?

Türk devlet aklı, bürokratik düşüncenin dar kalıpları çerçevesinde rasyoneldir. Koşulları ve yöntemleri rasyonel bir şekilde algılar. Fakat daha geniş bir açıdan bakma alışkanlığına sahip değildir. Entelektüel donanımı buna yeterli değildir. Daha vahimi, bürokratik ve teknokratik çerçeve dışında daha geniş açıdan olaylara bakabilecek olan bir entelektüel sınıfına sahip değildir Türkiye. Öyle bir sınıf yoktur veya pek cılızdır, olsa da yönetici kadroların o sınıfla bir diyalogu yoktur. Dolayısıyla devlet yönetimi, bilhassa dış politika alanında, mekanik anlamda rasyonel de olsa, büyük dinamikleri kavramakta, farklı ihtimalleri değerlendirmekte yetersizdir.

Tersi de maalesef doğru. Yani devlet memuru olmayan ve emir komuta zinciri içinde görevini yapmak dışında bir bakış açısına sahip olabilen insanların da Türkiye’de devlet işleriyle alakaları yoktur. Devlete ilişkin bilgileri de yoktur. Barlarda, kafelerde kulaklarına çalınan boş ideolojik sloganlar dışında haberleri yoktur.

Hayatınızda Türkiye’de orta ve üst düzey bürokratlarla yahut askerlerle, komutanlarla muhatap olmuşsanız bu söylediklerimi net olarak görürsünüz. Bunlar yaptıkları görevin dar sı-

nırları içinde az çok akıllı insanlar, yaptıkları işi bilen insanlar. Fakat vizyon denilen şeyden yoksunlar. Bir entelektüel derinlikleri yok. Kitap okumamışlar, ciddi bir eğitim görmemişler. Eleştirel düşünmeye alışık değiller. Emir verilir, emri yaparlar.

Emir verildiğinde verilen emrin yapılması kısa vadede bir avantajdır. Bir emir verdiğimde aşağıdakiler ölme pahasına bunu yerine getirecekler diye güvenebiliyorsam eğer, bazı muharebeleri kazanırım. Rutin ve sıradan işleri belki sorunsuzca yürütürüm. Ama işler sarpa sardığında, işler tahmin edildiği gibi gitmediğinde, farklı farklı durumlarla karşılaşıldığında, evdeki hesap çarşıya uymadığında, lazım olan beceriler başkadır. Yerel kararları alan uygulayıcıların zeki ve esnek olması, kendi kendilerine karar verebilmeleri, hızlı bir şekilde ortak aklı düşünüp onun gerektirdiği kararları anında verebilmeleri gerekir. Uzun vadede, yani stratejik planda asıl büyük güç odur. Taktik alanda emir komuta zinciri etkili olabilir. Stratejik alanda aksine bir zaaftır ve Türkiye'nin ve Türkiye gibi ülkelerin en büyük sıkıntısı da her zaman bu olmuştur: Yeterli sayıda kendi kafasına ve kendi zekasına sahip olan bireylerin mevcut olmaması.

(Pazar Sohbeti, 12 Temmuz 2020)

36 Ülkelerin yazı üretim miktarı ne anlama gelir

Voltaire'in, Paris'te bir günde yazılanlar İstanbul'da bir yılda yazılanlardan fazladır sözü Türkiye'nin geri kalma sebebinin teşhisi midir?

Muhtemelen evet. Voltaire'in sözünü şöyle de tercüme edebiliriz. Türkiye'nin yönetici sınıfının bazı, diyor, yani tabanı, Fransa'ya oranla çok dar. Çünkü yazı yazmak sınıfsal bir eylemdir. En azından internetin, sosyal medyanın icadına kadar öyleydi. Yazı yazanlar ülkenin çeşitli seviyelerde yönetiminde söz hakkı talep edenlerdir. Ülkenin siyasi yönetiminde, ekonomik yönetiminde, manevi yönetiminde söz hakkı talep etmektir yazı yazma eylemi. Daha doğrusu üçüncü binyılın ilk günlerine dek öyleydi.

İstanbul'da az yazılıyor, Paris'te fazla yazılıyor demek Paris'te yönetim kadroları daha girift ve çok sesli demektir. Demek ki ülkenin yönetiminde söz sahibi olanlar, devlet adamları, avukatlar, bilim insanları, sanatçılar, fikir önderleri, moda önderleri Paris'te sayıca fazla, İstanbul'da ise az. Çok ilginç, çok temel bir gözlem bu. Doğru, Türkiye'nin geri kalma sebebi budur. Ana sebebi budur. Osmanlı devletinin yıkılmasının sebebi de budur. Ayak zayıf, ayak küçük. Sehpa yapmışsın, üzerine kocaman bir imparatorluk koymuşsun ama ayak böyle düdük gibi, ilk fiskede devrilecek. Öbürü dersin sağlam masaya oturuyor, çok ayak üstüne oturuyor, çok büyük deprem olmadıkça devrilmez.

Türkiye'de tepe yönetici ile halk arasındaki kadrolar köleş-

tirilmiş. Hükümdar onlar üzerinde ölüm kalım hakkına sahip. Vezirin bağımsız hareket etme payı az. Yönetici zümrenin eli ayağı olan ara kadrolar, yani memurlar, ara kademe komutanlar ve saire yukarıdan emir almak dışında bir inisiyatife sahip değiller. Niye yazı yazıp risk alsınlar? Neden bağımsız bir bakış açısına sahip olduklarını düşündürerek kendilerini açık etsinler? Yazsalar da işte Osmanlı yazı kültürüne özgü, tamamen esoterik, tamamen stilize, iç çember dışında kimsenin anlamayacağı, reel dünyayla ilişkisi muğlak şeyler yazarlar.

Totaliter düzenin özelliği, iktidarı gitgide daralan bir zümreye hapsedmesidir. Bu çıkmazı, bu temel sıkıntıyı Osmanlı aşamadı. Cumhuriyet de aşamadı.

Cumhuriyet öncesinde, yani Meşrutiyet ve Tanzimat döneminde acaba aşılabılır mı diye düşündüler, çok kollu bir yönetim, çok sesli bir yönetim kadrosu oluşabilir mi Osmanlı devletinde diye denemeler yaptılar. Temelde birbirinden farklı düşünen, farklı noktalardan hareket eden, farklı çıkarlara sahip olan farklı toplum kesimleri birbiriyle konuşabilir ve yönetimde söz sahibi olabilir mi? Yönetim bunların farklı görüşlerinin bir örgüsü olabilir mi? Bu, Osmanlı'nın alışık olmadığı, tanımadığı, asla benimsemediği bir fikirdi. Vatan hainleri de mi konuşacak yani? Daha neler! Bir tepki doğdu ve tertemiz ettiler vatan hainlerini. Geriye Atam ve onun izinden gidenler kaldı. Başka da bir şey kalmadı.

Böyle kurulan devletler yürümez. Kısa bir süre güçlü gibi görünebilir. Tek bir yerden, tek elden, tek kaynaktan ses çıkması kısa bir süre için taktik avantaj sağlar ülkeye. Uzun vadede beyin ölümüne yol açar. Nitekim Türkiye bu sebeple beyin ölümüne uğramıştır. Cumhuriyet dönemindeki ölümü de daha önceki ölüm tecrübelerinin devamı niteliğindedir.

(Pazar Sohbeti, 20 Eylül 2020)

37 Neoliberalizm neye yaradı, niye bitti

Reagan ve Thatcher'ın ve onların Türkiye'deki şubesi olan Özal'ın Neoliberal politikaları için ne düşünüyorsunuz? İçinde yaşadığımız çıkmazların temelinde onlar yok mu?

İkircikli bir cevap vereyim. Hem öyle hem böyle.

Reagan, Thatcher'ın yolunu izledi. Thatcher'dır esas büyük devrimci. Kaçınılmaz olan bir şeyi yaptılar. Başka çıkış yolları yoktu. Çünkü 1945'ten sonra Batı ülkelerinde kurulan düzen sürdürülemez noktaya gelmişti. Sosyal devlet, sosyal güvenlik, sosyalist bir düzen içinde belli serbestlik alanı tanınmış bir kapitalizm diye tanımlayabileceğimiz bir yapıydı bu. Hedef, toplumu tamamen homojenleştirmekti. Yani fakirliği tasfiye etmek, zenginleri aşırı derecede vergilendirerek bütün toplumu bir orta sınıf toplumuna doğru gitgide daraltmak.

Bu politikalar devletleri iflas noktasına getirdi. Bundan öte, Batının ölümüne yol açma eğilimi göstermeye başladı. 1970'li yıllarda, özellikle 73-74'ten sonra Batı dünyası ciddi bir ekonomik krize girdi. Toplumsal durgunluk belirtileri göstermeye başladı. Bunun üzerine akli başında pek çok insan şunu düşündü: Parasal politikalarla zenginlerin üzerindeki vergi yükü azaltılmalıdır. Yatırım teşvik edilmelidir. Vergi yükünü zenginlere bindirmek, ya da zenginden daha çok vergi alalım fakirden daha az vergi alalım politikası, iflasla sonuçlanır. Çünkü zenginlerin geliri ile fakirin gelirinin topluma potansiyel faydası aynı

değildir. Birileri artı değer yaratacak, para biriktirecek, servet oluşturacak ki bununla yatırımlar yapılabilsin. Toplum bir adım ileriye gidebilsin. Herkes eşitlenirse belki kısa bir süre herkes rahat eder. Bir süre tüketim toplumunun nimetlerinden güzelce yararlanır. Sonra hep beraber aç kalırız. Çünkü üretim olmadan tüketim hayaldir. Üretim için yatırım gerekir, yatırım için de birikmiş para lazım. Bırak biriktirsinler. Bu mantıkla yeni politikalar getirildi 1980'lerde.

1980'lerden itibaren de Batı dünyasının yüzü radikal bir şekilde değişti. İlk başlarda bunlar olumlu olarak görülen değişikliklerdi. Özellikle küçük yatırımcı sayısında, küçük işletmecisi sayısında dehşetli bir patlama yaşandı. Şehirler kafe, bar, restoran doldu. Dağlar tepeler butik otelle doldu. Tüketici mallarının bolluk ve çeşitliliğinde bir patlama yaşandı. Sonra neoliberal sistemin de falsoları görülmeye başlandı. Birincisi servetin şiddetle ayrışmasıydı. Yani toplumda zenginle fakir arasındaki uçurumun büyümesi. İkincisi, serbest ticaret sonucunda yatırımların fakir ülkelere kayması ve dolayısıyla zengin ülkelerin dezendüstriyalizasyonu – sanayilerini, istihdam alanlarını kaybetmeleri. Dolayısıyla işçi sınıflarının, ona bağlı olarak orta sınıflarının fakirleşmesi. İşlevsizleşmesi.

Sonra bir başka şey görüldü. Modern dünyada servet biriktiği zaman yatırıma gitmiyor, lüks tüketime yöneliyor. 1940'ların, 50'lerde tipik olan, kişisel yaşamında sade ve cimri olup bütün gelirini ailesinin ve çocuklarının geleceği için işletmeye kanalize eden kapitalist modelinin çağdaş dünyada geçerliği kalmadığı görüldü. İnsanlar bu çağda para kazanınca çocuklarına iş kurmayı düşünmüyorlar, kendilerine özel jet almayı düşünüyorlar, çeyrek milyon dolara Antaktika tatiline gitmeyi düşünüyorlar, tüketmeyi ve harcamayı düşünüyorlar. Dolayısıyla ekonominin yapısında bir deformasyon oluşuyor. Gitgide

lüks tüketime yönelik girişimler artıyor, pahalı restoran sayısı artıyor, gayrimenkul fiyatları ve kiralar uçuk noktalara varmaya başlıyor. Gayrimenkul fiyatları kontrol edilemez bir şekilde arttığı için, şehirlerde yaşamak gitgide zorlaşıyor. Pek çok zorlukla karşılaşmaya başladı sistem. Ve günümüzde yaklaşık 40 yıllık bir deneyimin sonunda neoliberal ekonomi sistemi çökmüş görünüyor. Meşruiyetini kaybetmiş, toplumda düşünen sınıfların hemen hemen oy birliğiyle reddedilmiş görünüyor.

Bu demek değil ki 1980’de yanlıştı. Yani siyah beyaz, slogan olarak düşünmeyin hadiseyi. 1970’lerin problemlerinin çözümü olarak bir şeyler yürürlüğe konuldu. O şeylerin getirdiği yeni problemlerle şimdi karşı karşıyayız. Bunun birtakım çözümlerinin bulunması lazım.

Nedir o çözümler, onu bilmiyorum.

(Pazar Sohbeti, 6 Eylül 2020)

38 Bronz Çağı medeniyetleri nasıl çöktü

Deniz halkları ve milattan önce 1177’de Bronz Çağı’nın çöküşü hakkındaki fikirleriniz nelerdir? Medeniyet çökmese neler olabilirdi?

İlginç bir konudur. O tarihte tam olarak ne olmuş çok da önemli değil. Şu açıdan ilginçtir, tarihin bir çizgide ilerlemediğini hatırlatmak açısından faydalı bir derstir. Milattan önce 1600’lerden 1200’e kadar olan dönemde bütün Doğu Akdeniz havzası, yani Mezopotamya, Suriye, Mısır, Anadolu ve Yunanistan büyük bir kalkınma dönemine, bir medeniyet dönemine girmiş. Yazılı kültür Mezopotamya ve Mısır’dan çıkıp Anadolu’ya, Girit’e uzanmış, Helen yarımadasına uzanmış. Anadolu’da olsun, Yunan ülkesinde olsun yazı yazmaya başlamışlar, kayıt tutmaya başlamışlar. Yazının doğal müttefiki olarak, madalyonun öbür yüzü olan, devletleşme olayını yaşamışlar. Surlarla çevrili, görkemli, güzel şehirler yapmaya başlamışlar. Uzun yollardan ticaret yapmaya başlamışlar. Afganistan’dan mücevher getirmişler Anadolu’ya. Kıbrıs’tan getirdikleri bakırla bronz eşyalar yapmaya başlamışlar. Taştan mabetler yapmışlar. Derken 1200 yılından kısa bir süre sonra bir felaket olmuş.

Çok fazla şey bilmiyoruz bu felaketin niteliği hakkında. Yalnız medeniyetin yıkımı ile sonuçlandığını biliyoruz. Aynı dönemde, aynı yıllarda gerek İbrani kaynaklarında, gerek Mısır kaynaklarında, gerek ölmeden önce Hitit devletinin son çağlık-larında, ipuçları halinde, batıdan gelen bir istiladan söz ediliyor.

Deniz Halkları denilen vahşi bir guruh denizlerden kayıklarla gelmiş, Ortadoğu'yu yakıp yıkmış, Mısır'ı yenmiş, Anadolu'ya diz çöktürmüştür. Kim bunlar? Pek fazla bilgimiz yok. Saldırdıkları yerlerin yerlilerinin bakış açısından, pek barbar ve kötü olduklarını öğreniyoruz. Başka da çok şey bilmiyoruz. Deniz Halklarının istilası medeniyet yıkımının sebebi miydi, sonucu muydu konusunda da literatürde tartışma var. Yıkımın boyutları konusunda da tartışma var.

Yalnız bildiğimiz şu var. Bu tarihten itibaren yaklaşık dört yüzyıl boyunca Yunan ülkesinden ve Anadolu'dan yazı kaybolmuş. Devletler yıkılmış. Mısır'da ve Mezopotamya'da hala bir şeyler devam etmiş. Gaziantep tarafında, Hatay tarafında, Maraş tarafında hala birtakım şehir devletleri az çok medeni bir yaşamı sürdürmüşler. Fakat onun dışında çok geniş bir alanda yazı unutulmuş.

Homeros'u mutlaka okudunuz, Eski Yunan destan şairi. Takriben milattan önce 800'lü yıllarda, yani karanlık çağın başlamasından 300-400 yıl sonra oluşmuş destanları. O öykülerde Bronz Çağının insanları, yani 1200'den önceki medeni çağın insanları birer dev, birer masal kahramanı olarak anlatılır. Homeros duymuş bir yerlerden, kalkanlarının üzerine birtakım büyümlü simgelerle öyküler anlatırlardı bu insanlar diyor. Kendisi yazıyı tanımıyor, yazı görmemiş. Yazının nasıl bir şey olduğuna dair net bir fikir yok kafasında. Fakat dedelerinden ve destan şairlerinden duyduğu kadarıyla eskinin büyük insanları, bu insanüstü tanrısal kahramanları, sihirli simgelerle öyküler anlatma yeteneğine sahipmiş. Bu çok çarpıcı bir hadisedir. Bir medeniyet nasıl unutulur? Medeniyet beş on kuşak içinde nasıl bir uzak bir anı haline gelir, masal olur?

600 yıl boyunca taş bina yapılmamış Anadolu'da. O dönemden bugüne kalan mimari örneği yok elimizde. Ondan sonraki

dönemde, yani milattan önce 600'den sonra yeniden taştan tapınaklar yapmaya başladıklarında görüyoruz, ahşap yapıyorlarmış daha önce, öyle ki ahşap taklidi taş binalarla yola çıkmışlar Likya'da, İyonya'da. Tahtadan derme çatma evlerde yaşamışlar 600 sene.

Ne sonuç çıkarıyoruz? Demek ki medeniyet hep ileriye gitmezmiş, hep birikmezmiş, bazen birikimler kaybedilebilirmiş. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra da öyledir. Özellikle Batı Avrupa'da birkaç yüz yıl boyunca medeniyet feci surette geriler. Toplam yazı üretimi yüzde bir gibi bir seviyeye düşer. Toplam lüks eşya üretimi radikal bir şekilde düşer. Kaliteli seramik üretimi radikal bir şekilde düşer. Gemi trafiğinde, Akdeniz'deki batıklardan sayabiliyoruz bunu, yüzde doksanları bulan bir azalma olur.

Şansımız yoksa biz de göreceğiz gibi geliyor bana böyle bir şeyi. Oluyor tarihte bazen böyle şeyler. Ve şu anda geldiğimiz nokta adeta böyle. Tüm malzeme hazır, bir araya gelmeleri bekleniyor gibi bir his beni bazen sarıyor.

(Pazar Sohbeti, 20 Eylül 2020)

39 Eflatun ile Aristo'nun farkı nedir

Platon ve Aristoteles'in farkını bize böyle çok basit bir şekilde, hiçbir şey bilmeyenin anlayacağı şekilde anlatır mısınız?

Üniversitede hocamız vardı, onun dediği bir sözdür. Standard görüştür aslında, birçokları böyle düşünür. Tüm filozoflar ya Eflatuncudur ya Aristotelesçidir derdi: Felsefe tarihinin temel ikilemidir.

Platon da Aristoteles de aynı dönemde, aynı şehirde yaşamış, birbirini tanımış, birbirine rakip iki okul oluşturmuş, aynı dili konuşmuş, aynı çevrelerde takılmış, aynı konularla ilgilenmiş insanlar. Aslına bakarsanız aralarında büyük bir ayrım olmasına imkan yok. Mantıken yok. Çünkü aynı çağın sözcüleri.

Ama ne fark var? Bir, kişilik ve eğilim farkı var. Eflatun yüksek konulardan, soyut düzeyde konuşmaktan hoşlanır. Aristo detaycıdır, gözlemcidir. Ampiriktir. Deney ve gözlem üzerinden gitme taraftarıdır. Klasik örneği vereyim. Devletin işlevi ve yapısı nedir konulu felsefi bir metin gerektiğinde Eflatun bir teorik tartışmadan yola çıkar, devlet ne olmalıdır fikrinden hareket eder. Aristoteles ise ilk iş olarak beş yüz tane şehir devletinin yönetim usullerini birbiriyle kıyaslamakla başlar ve bundan birtakım genellemeler, birtakım sınıflandırmalar çıkarmaya çalışır.

İkinci bir fark var, ki bu kanımca birincisinin altında yatan sebeptir. Platon aristokrattır. Atina'nın en zengin ve köklü ai-

lelerinden birinden gelir. Etrafındaki insanlar da o çevrenin insanlarıdır. Bir araya gelip büyük bir özgürlükle, büyük bir düşünsel cüretle çeşitli konuları tartışırlar. Özgür düşünceye sahiptirler, çünkü bunun gerektirdiği özgüvene sahiptirler. Aristoteles ise yabancısıdır, kuzeyden, Makedonya'dan gelmez. O zamanın koşullarında şehirde mülk sahibi olması bile imkansızdır. Vatandaş değildir. Siyasi durumlar birazcık çetrefilleştiğinde şehirden kaçmak zorunda kalmıştır. Ancak yıllar sonra koşullar değiştiğinde tekrar şehre dönebilmiştir. Aradaki üslup farkını belirleyen bir unsur da budur sanıyorum, belki de en önemlisidir.

Üçüncüsü tamamen tarihi tesadüf. Platon eserlerini edebi diyaloglar şeklinde yazmış. Bir sohbette bir araya gelirler, genellikle Sokrates ile diğer üç beş kişi sohbete katılırlar ve yüksek bir konuda son derece esprili, üslupça kaliteli bir düzeyde sohbet ederler, tartışırlar. Şu kalınlıkta koca bir kitap, dört bin sayfa, otuz tane filan diyalog kalmış Platon'dan günümüze.

Aristoteles de aynen böyle diyaloglar yazmış ve yayınlamış, fakat bunların hiçbirisi günümüze gelmemiş. Günümüze gelen Aristoteles'in okulunda öğrencilerin aldığı ders notlarıdır. Onlar da aynı şekilde kalın bir cilttir. Aristoteles'in ölümünden sonra okulun yöneticisi olan Theophrastos onun konferanslarını düzenlemiş, derlemiş. Aradan iki üç yüz yıl geçtikten sonra birisi bunların yeni bir edisyonunu hazırlamış ve yayınlamış. Ders notlarıdır bunlar. Dolayısıyla üslup olarak çok farklıdır. Aristoteles'in kamu oyuna yönelik olarak yayımladığı eserlerindeki üslubunun ne olduğunu bilmiyoruz. En azından Platon kadar soylu bir üsluba sahipti belki. Fakat elimizde değil, elimizde olan şey ders notları.

Muazzam bir eserdir Aristoteles külliyatı. İnsanlık tarihinin en muhteşem meyvelerinden biridir. Akla gelecek her konuda,

her bilimsel konuda parlak ve uyanık bir zekanın, engin bir birikimin ürünlerini dökmüş. Mantık, fizik, metafizik – yani varlığın tanımları, varlık ne demektir, bir şey vardır dediğimizde ne kastediyoruz, bir şey değişti başka şey oldu dediğimiz zaman neyi kastediyoruz – bunlardan başla, doğa bilimleri, biyoloji, zooloji, psikoloji, tıp, ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, siyasi sistemler analizi, oradan tut retorik, yani belagat sanatı, bir insan nasıl ikna edilir sanatı. Edebiyatın iyisini kötüsünden nasıl ayırt ederiz? Şiir, tiyatro nasıl olmalı? Hepsini anlayıp tasnif etmeye çalışmış. Muazzam bir eğitim programıdır. Ve bu nedenle ondan sonraki yüzyıllar boyunca hem Batı aleminde, fakat daha önemlisi İslam aleminde, bilimin, yani dinî olmayan tüm ilimlerin piri sayılmıştır Aristoteles. Hristiyan Batıda üniversitelerin ilk kurulduğu yüzyıllarda, yani 13., 14., 15. yüzyıllarda adeta İncil’den sonraki diğer kutsal kitap muamelesi görmüştür. İslam medreselerinden aktarmıştır Batı bu bakış açısını. Biliyorsunuz Aristoteles’in eserleri Batı dillerine, Latinceye, önce Arapçadan çevrilmiştir. Araplardan öğrenilmiştir bütün Aristoteles külliyyatı. Sonra orijinallerine de ulaşılar, o başka. Araplarda da Aristoteles yalnız başına ‘Hekim’ unvanıyla anılır; feylesofun ta kendisi, cisimleşmiş hali olarak değerlendirilir. Skolastik dediğimiz okul felsefesinin, üniversite akademizmasının temelinde yatan düşünür Aristoteles’tir.

Ortaçağ deyince böyle yobazlık mobazlık gelir aklınıza. Öyle düşünmeyin. Aristoteles’in yaklaşımı son derece ampirik bir yaklaşımdır. Aristoteles için bilim deney ve gözleme dayanır. Şimdi günümüzde bir şeyler bildiğini zanneden arkadışlara sorduğumuzda ‘bilimsel nedir’ diye ilk akıllarına gelen tanım her zaman, ama her zaman, Aristotelesçi bir tanımdır. “Gözleme ve deneye dayanan bilgi yöntemine bilim adı verilir.” Yüz kişiye sorun 99’u bu cevabı verecektir. Oysa bu yanlış cevaptır,

biliyorsunuz. Çünkü gözleme ve deneye dayanan ne demek? Aşçılık da gözleme ve deneye dayanan bir iştir. Asri turşuculuk da öyledir, uyuşturucu satıcılığı da öyledir, parti ilçe temsilciliği de öyledir, kamyon şoförlüğü de öyledir. Yani gözleme ve deneye dayanan, tecrübe ile kazanılan bir bilgi dağırcığı.

Tabii ki tecrübe önemli, tabii ki gözlem önemli. Dünyayı gözetlememiz, ne bileyim hayvanlar, bitkiler, yıldızlar, devletler, yasalar filan, her konuda somut bilgi edinmemiz güzel bir şey. Yalnız azıcık mesela Hume okumuş olan varsa aramızda, hatta Karl Popper okumuş olan varsa, muhakkak bildiğiniz bir şey var. Somuttan soyuta tırmanmak çok zor bir şey, hatta imkansız bir şeydir. Büyük paradokslarla dolu olan bir süreçtir. Gözlemden genelleme çıkardığınız zaman bilimsel çalıştığınızı zannedersiniz ama öyle değildir. Çünkü somuttan soyuta gittiğiniz zaman, yani tümevarıma gittiğiniz zaman, ara basamaklarda yüzlerce varsayım siren şarkılarıyla size eşlik ederler. Gözlemler hazır bir teorinin, yani tam adını söylemek gerekirse önyargıların çerçevesine sinsice gider oturur ve çoğu zaman bunun farkına bile varmadan çok yanlış yerlere gidersiniz. Özetle, somut gözlemden ve deneyden genelleme çıkarma, basamak basamak tırmanma süreci büyük risklerle dolu bir süreçtir.

Ünlü örneği vereyim. İki bin yıl boyunca eski Roma'da, sonra İslam aleminde, Galen ve Dioskorides ile başlayıp İbni Sina ile devam eden, oradan Batı üniversitelerine, Salerno Üniversitesi, Grenoble gibi Ortaçağ'daki tıp eğitimi veren üniversitelere aktarılan muazzam bir bilgi birikimi vardı. Hastaları gözlemlediler, tedaviler denediler, bunları yazdılar, birbirlerinden haberdar oldular. Horasan'da yazan bir adamın makalelerini yahut deneylerini Kurtuba'daki birisi, hatta Avrupa'daki birisi izleyebildi. İki bin senede muazzam bilgi birikir. Hangi ilaç hangi hastalığa iyi gelir, hangi hastalığın tedavisi hangi yöntemle olur, dalak büyü-

müşse ne anlama gelir, küçülmüşse ne anlama gelir, muazzam bir miktarda ampirik bilgi birikti. Fakat bu bilgi yanlış bir teorinin üzerine inşa edildi. İnsan vücudunun dört hılttan oluştuğuna ilişkin son derece metafizik bir varsayım vardı ve iki bin yıl boyunca gayet akıllı, gayet tecrübeli, çağdaş bilimin tüm gelişmelerini günü gününe izleyen binlerce ve binlerce tabip, hiç sorgulamadan, gayet doğal olarak bu teorik varsayımı doğru kabul etti. İki bin yılın birikmiş otoritesine istinaden, teorinin üzerinde düşünmeye bile gerek görmedi. Dolayısıyla ampirik gözlemi ne kadar dikkatli, ne kadar hassas yaparlarsa yapsınlar, yanlış sonuçlara vardılar.

Aristotelesçi bilimin kısıtları Avrupa'da 15. yüzyıl sonlarına doğru gitgide daha fazla idrak edildi. Bu bilgiye ne kadar deney eklersen ekle bilgi büyümüyor, bir yere varmıyor, bunun farkına varıldı. 1400'lerin ortalarında Floransa'da Platonik Akademi kuruldu, yani Eflatun Akademisi. Fikir babası Bessarion isimli Trabzonlu bir vatandaşı, İstanbul'un Türklere düşmesinden sonra batıya iltica eden Bizans düşünürlerinden biriydi. Akademinin kurulmasına önyak olan Marsilio Ficino'yu eğiten, onu Eflatun'a yönlendiren oydu. Akademi, üniversitelere rakip bir kurum olarak ortaya çıktı. Üniversitelerde yüzyıllardan beri hakim olan Aristocu birikimi reddettiler. Bambaşka bir noktadan hareket ettiler. Dediler ki, bilim için önce teori lazım. Mantık üzerinden bir teori kurulur, sonra doğaya bu teoriyi yanlışlayacak olan soruları sorarız. Yani Aristo'nun sıralamasını tersine çevirdiler. Önce oturup matematiksel zeminde hesap yaparız, şöyle olması gerekir, sonra gider bakarız doğada gerçekten öyle mi oluyor.

Platonik Akademi ve ondan sonraki 100-150 yıl boyunca bilimdeki olağanüstü atılımların temelinde bu bakış açısı devrimi yatar. Fakat şimdilik bu kadarı yetsin. Ayrıntısına bir ara gireriz.

(Pazar Sohbeti, 13 Aralık 2020)

40 Oral soyadı olur, Mehmet niye olmaz

Soyadımın anlamını bilmiyorum. Size sorsam yardımcı olur musunuz?

Türkiye’de soy adları nasıl oluştu biliyorsunuz. 1934 yılında Soyadı Kanunu çıktı. İki sene içinde tüm TC vatandaşlarına soyadı alma mecburiyeti getirildi. Kanunun çıkmasıyla birlikte her gün gazetelerde, dergilerde çarşaf çarşaf soyadı listeleri yayınlanmaya başladı. Cumhuriyet Halk Partisi’nin propaganda ve kültür kolu olan Halk Evleri bünyesinde harıl harıl çalıştılar, her ilde ‘Yeni Türk Adları’ başlığıyla broşürler, kitapçıklar yayınladılar. Kanundan altı ay sonra çıkarılan Nizamname ile yeni bir kural getirildi. Soyadlarının Türkçe olması şart koşuldu. Buyurun, 24 Aralık 1934 tarihli Soyadı Nizamnamesi, madde 5, “Yeni takılan soyadları Türk dilinden alınır.”

Bu olağanüstü muğlak ifadenin pratik sonucu nedir? Mesela Türkiye’de Mehmet diye bir soyadı yoktur. Daha doğrusu 1934-36 rekoltesi olan soyadlarında yoktur. Mehmet diye bir soyadı görürseniz mutlaka Bulgaristan Türklerinden, Yunanistan Türklerinden, Kıbrıs’tan, Kerkük’ten, öyle bir yerdendir. Oysa Türk kültüründe, Osmanlı kültüründe öteden beri bir insanın illa bir soyadı seçmesi gerekiyorsa babasının adını seçmesi usullendi. Babasının adı Mehmet ise evladı Mahmut Mehmet, Hafize Mehmet, Alptekin Mehmet. Buna karşılık Soyadı Kanununa göre Türkiye’de Mehmet diye bir soyadı olamaz. Neden? Çünkü

Mehmet Türk dilinden alınmış bir kelime değil, Türkçede cari olan bir kelime değil. Eğer Arapça kökenli olan ad Türkçede cins isim olarak kullanılıyorsa, Türkçe sözlükte varsa, mesela İrfan, Mücahit, Melek, Metin, o zaman soyadı olur. Çünkü ‘Türk dilinden alınmış’ denebilir. Ama Mehmet Türkçede kişi adları haricinde kullanılan bir kelime değildir, dolayısıyla soyadı olamaz. Buna karşılık ‘Türkçe’ sanılan kişi adları, mesela Cengiz yahut Atilla soyadı olarak kabul edildi. Halbuki, ayıptır söylemesi, biri gerçekte Moğolca, öbürü Gotça mıdır nedir belli değil.

Bu dönemde çıkan yeni Türk adları listelerine baktığınız zaman, çılgın bir yaratıcılığın eseri olan adlar görürsünüz. Çünkü o günler aynı zamanda dil devriminin de en heyheyli günleridir. Dil devrimi çok radikal bir şekilde başlar. Türkçe kelime hazinesinin tamamını yeniden inşa etme çabasına girerler. İnanılmaz sayıda yeni kelime önerirler. Adamın aklına esiyor falan köküne rastgele filan ekini ekliyor, kökün anlamını biraz çarpıtıyor, eki hayal gücünün elverdiği şekilde yorumluyor. Sonra çıkan kelimeye gelişigüzel bir anlam yüklüyor. Buyur işte, öneri! Yüzlerce, binlerce yeni Türkçe sözcük yaratıldı. Komple hayali bir dil üretildi. Voltran dili gibi bir dil, bildiğimiz Türkçeyle alakası olmayan yepyeni bir dil. Aslında çok orijinal bir çalışma, dünyada benzeri olmayan bir deney. Üretilen sözcüklerin yüzde doksanı tutmadı kaldı. Öneri olarak kaldı. Yakıştırdıkları anlamlar unutuldu. Fakat yaşayan dile girmeyen bu kelimelerin bir kısmı soy adlarında yaşadı. Örnek, Yaltırık diye bir kelime var, elektriğin Öztürkçesi olduğuna kanaat getirdiler. Yalaz, yaldız, yıldırım, yaltırık işte. Birkaç kişi birkaç makalede bunu kullandı elektrik anlamında. Tutmadı, sevilmedi, unutuldu. Ama tam o günlerde soyadı olarak benimsendi. Yaltırık diye bir soyadı var bugün Türkiye’de. Anlamı belirsiz olan pek çok soyadı bu sürecin ürünüdür. Mesela Oral, “şehirli” yahut “medeni” demekmiş.

Oytun “kutsal”, Bengin “ebedi”, Bergin “cömert”, Burtay “kurta benzer”, Egesel “ağaya mensup”, Tedü “zeki” vesaire. Pardon yani ama ben bunlara Türkçe diyemiyorum. Bu kelimelerin anlamı şuymuş da diyemiyorum. 1934-35’in ulusal seferberlik günlerinde şöyle bir anlam yüklemişler diyebiliyorum olsa olsa.

Kaynakları bulmak çoğu zaman zor. Ne bileyim, Bilecik Halk Evi, Çankırı Kültür Derneği o tarihte broşür çıkarmış, kasabada ortaokul müdür yardımcısının icat ettiği kelimeleri listelemiş. Birileri de beğenip bunlardan birini soyadı olarak almış. O broşürü bulmak hiç kolay değil. Entegre bir veritabanı da yok hepsini bir araya getiren. Türkiye’de olsan belki bulursun, kütüphaneleri tararsın, küflü bir köşede bulursun. Sahaflarda bulursun. Samos’ta zor. Onun için böyle yayınlar bulursanız bana gönderin. Hayatta büyük zevkim biliyorsunuz sözlük taramak, kelime listesi taramak. Her türlü kelime listesi çok hoşuma gider. Ne kadar marjinal ve tuhaf ise o kadar hoşuma gider. Belki bir şey keşfederim içinde. Onun için, bulursanız gönderin lütfen bana.

(Pazar Sohbeti, 14 Haziran 2020)

41 Türkiye’de çoktanrıçılık yaşıyor mu

Türkiye’de halkın çoğu türbelere, yetirlara inanıyor. Oysa bunlar İslam dininde yeri olmayan inanışlar. Bu durumda sizce buraya bir İslam toplumu demek ne kadar doğru?

Yatırlar, evliyalar ve yerel azizler konusu üzerinde yeterince ciddiyetle durulmamış bir konudur. Dindar çevrelerde belki bir miktar araştırılmıştır da, seküler akademik çevrenin hor gördüğü, yok saydığı bir mevzudur. Oysa Türkiye’nin ruhunu ve mutfağını gerçekten tanımak istiyorsanız mutlaka çok yakından, dikkatle ve saygıyla incelenmesi gereken bir konu.

Anadolu’daki yatır ve evliya geleneklerinin büyük bir bölümü Bizans zamanından veya doğudaysa Ermenilerden kalma geleneklerdir. Kökleri muhtemelen daha da eski zamanlara gider. O süreklilikleri izlemek suretiyle toplumların nasıl dönüştüğünü, kendilerine ilişkin, ben’e ve biz’e ilişkin konseptlerinin nasıl oluştuğunu ve evrildiğini izlemek mümkün olmalı.

Şammas Babayı bilir misiniz? Aksaray yakınında Mamasun köyünde Pir Şammas Baba türbesi vardır. Bölgede sevilen sayılan bir evliya yatır. Sanırım çocuk doğurmak isteyenler veya hamileler ziyaret ediyor, doğacak çocuğu Şammas Babaya adıyor. Şammas adı bu yüzden o bölgede yaygın. 600-700 kişi var Şammas adını taşıyan, hemen hepsi Aksaray bölgesinde nüfusa kayıtlı. Türkiye’nin başka yerlerinde duyulmayan bir isim. İmdi, Şammas demek Arapça papaz demek. Gayet Müslüman bir yatır burası. Fakat evliya hazretlerinin unvanı papaz!

Bu yatır İslam'dan önceki bin senede de mevcuttu. O zamanlar adı Ayios Mamas idi, yani Aziz Mamas. Köyün adı Mamasun yahut Mamassos, anlaşıldığı kadarıyla azizin adından geliyor. Yahut belki de tersi, azizin adı köyden türetilmiş. Aziz Mamas büyük yöresel ünü olan bir aziz. Eski Kapadokya diyarının, yani Kayseri merkezli, Niğde'yi, Kırşehir'i, Aksaray'ı içeren bölgenin milli azizi. Hikayeye göre 4. yüzyıl başında ailesi Hristiyan olduğu için takibata uğramış, anası babası öldürülmüş. Öksüz kalan Mamas küçük yaşta dağlarda yaşamaya başlamış. Dağda hayvanlarla konuşmaya ve onlarla iyi geçinmeye başlamış. Aslanları kendisine alıştırmış, hayvan boynunu eğmiş ve Azizin sırtına binmesine izin vermiş. Bunun gibi pek çok mucizeler göstermiş. Bölge halkı tarafından evliya kabul edilmiş ve öldüğünde türbesi ziyaretgah olmuş. 4. yüzyıldan 11., 12. yüzyıla kadar Rum Hristiyan ziyaretgahı, sonra hop, bakıyorsun Şammas Baba adıyla yeniden yorumlanmış, Müslüman yatırı olmuş.

Amasya Mecitözünde Elvan Çelebi türbesi vardır. Elvan Çelebi 13. yüzyılda Anadolu'da büyük bir ihtilal çıkaran Baba İlyas'ın torunudur. Yani devletle başı bir şekilde de derde girmiş olan bir sülaleden. Oraya gidip yerleşmiş, kerametler göstermiş, ölümünden sonra da tekkesi Osmanlı zamanında gayri-Ortodoks, gayri-Sünni dini akımların bir odağı olmuş. Türkiye'de bugün Elvan adını taşıyan 4500 dolayında erkek var. Bunların yarısından epey fazlası Mecitözü'nün 60-70 kilometre yarıçapı içinde, Çorum, Amasya, Kırşehir, Kalecik nüfusuna kayıtlı kişiler.

Tesadüfe bakın ki aynı Mecitözünde, Elvan Çelebi köyüne bitişik olan köyde Bizans çağı Anadolu'sunun en mühim dini ziyaretgahlarından biri olan Aziz Theodoros türbesi vardı. Theodoros Rum Ortodoks kilisesinin en sevilen azizlerinden biri. Savaşçı bir azizdir, her zaman mızrağıyla çok başlı bir yılanı yahut ejderi katlederken gösterilir, kötülerle mücadele eder.

Evhaita kasabasında yaşayıp ölmüş ve gömülmüş. Bu yer Mecitözü'nün eski merkezi olan Beyözü kasabasıdır. Elvan Çelebi köyünün hemen yanındır.

Ermenilerin itikadında önemli yer tutan bir Aziz Teotoros daha var ki o başka. Ziyaretgahı Erzincan'ın doğusundaki Keşiş Dağındadır. Halen o yörede Alevilerce aziz sayılır ve ziyaret edilir.

Buna benzer pek çok menkıbeyi kişi adlarından çıkarabiliyoruz. Misal Durali adında yaklaşık 4500 erkek, Durhanım ve Durkız adlı bin kadar kadının neredeyse hepsi Ankara Kızılcahamamlı. Çünkü Durali Baba yatırı orada. 12 bin Abuzer ve Ebuzer'in ezici çoğunluğu Adıyamanlı. Ökkeş'ler Maraş ve Antepli, Bestami'ler Kırıkhanlı, Şeyhmus'lar Mardinli, Ahmet Turan'lar Sivaslı, Yemliha'lar Elbistanlı. Ve hangisinin öyküsünü deşersen dibinden mutlaka bir yerel Hristiyan Rum veya Ermeni veya Süryani azizinin hayaleti boy gösteriyor.

Bu konuların incelenmesi lazım. Bunların farkına vardığınız zaman çok başka bir perspektif elde ediyorsunuz ülkenin gerçek manevi yapısı konusunda.

Laf aramızda, bana sorarsanız, bu yerel şefaath ve ziyaret kültürleri kitabı İslam'dan çok daha insani, insan psikolojisinin ihtiyaçlarına çok daha güzel cevap veren bir din, eğer ayrı bir din ise. Bir kere daha mütevazı ve daha gerçekçi. Saçma sapan bir kozmik teori üzerine kurmuyor öğretisini, gerçek insanların gerçek arzuları üzerine kuruyor. İkincisi belirgin bir şekilde çoktanrılılık eğilimi gösteren bir din. Çoktanrılılık kesinlikle tek tanrıcılıktan daha rasyonel bir duruştur. Üçüncüsü, coğrafyaya kutsallık atfeden bir din. Belli mekanların spesifik özelliklerinden dolayı, farklı nitelik ve ölçülerde kutsal olduğuna inanıyor. Bu da bir tek Mekke'deki bir binaya tapmaktan daha güzel bir şey bence.

İslam'a uymaz diyorsunuz. Haklı olabilirsiniz. Ama bundan, kötü bir şey oldukları sonucu çıkmaz. Aksine, bir umut ışığı bile olabilir bence.

(Pazar Sohbeti, 3 Ocak 2021)

42 Peygamberliğin püf noktaları nelerdir

Biri karşınıza gelse ve ben peygamberim dese ona soracağınız ilk sorular ne olurdu?

Peygamber olma iddiasında olan kişiler bireysel propagandaya girişmezler, bireysel propagandada hiçbir şansları yoktur. Biri bana gelip de bire bir, “Selam Sevan Bey, ben peygamberim haberin olsun,” dediği anda maçı kaybetti demektir. Kime giderse gitsin, hiçbir kişiyi bireysel bir temas içinde peygamberliğine inandıramaz.

Mizansen lazım peygamber olabilmen için. Arkandan ışıklar yanması lazım. Oturduğun koltuğun peygamber koltuğu olması lazım. Yürüyüş tarzının peygamber yürüyüşü olması lazım. Etrafında havarilerin olması lazım. Soru soracak vatandaşın sana değil, havarilerine sorması lazım. O zaman peygamber olabilirsin. Hatta sanırım bunlar da yetmez. Gerçekten peygamber olmak için önce bir kere ölmen lazım. Etten kemikten bir insan olmaktan çıkıp bir öykü, bir efsane olman lazım. Peygamberler bu bildiğimiz pespaye dünyada yaşamaz. Öykülerde yaşar. Anlattıkça peygamberleşirler.

Tüm insanlar sıradan insanlardır. İnsanlarla bire bir temasta, normal insan psikolojisinin gerektirdiği ilişki tarzları içine girersin. Onun da olsa olsa senden biraz daha değerli biri olduğuna inanırsın. Zaaflarını da bilirsin. Son tahlilde zayıf bir insan olarak temasa girersin temasa girdiğin her kişiyle. Bir

yumruk çaksan devrileceğini bilirsin. Temasa giremediğin kişilerdir insanüstü güce sahip olanlar. Temasa girmen söz konusu bile değilse, arada perdeler varsa, o perdelerin arkasından bir an için yüzü nurani bir şekilde görünüp kayboluyorsa, o zaman belki peygamber olabilir. Hakkında öyküler anlatmaya başlar insanlar. O öyküler sıradan insan realitesinin önüne geçer, ayrı bir gerçeklik düzlemi oluşturur. Sıradan insanların zaaflarıyla malul olmayan bir kahraman şekillenir. O zaman insanlar inanma imkanını bulurlar. Başka bir şey olmazsa bile en azından televizyon ekranı olması lazım arada. Bir perdenin arkasından konuşmak lazım. Ve peygambere soru soramamaları lazım. Soru soracaklarsa havarilerine soracaklar. O zaman belki peygamber olabilirsin.

Yoksa biri bana gelip peygamber oldum dese “ya arkadaş boş ver bu saçmalıkları, gel konuşalım, nedir derdin” diye sorardım. Akıllı birisi ise ve insanların zayıf noktalarına iyi hitap etmeyi başarıyorsa saygı duyar, ilginç bulurdum. Birkaç hafta önce Osho’dan söz ettik, hani Wild Wild Country belgeseline konu olan, Oregon eyaletinde dillere destan bir peygamberkent kuran Hintli ahir zaman peygamberi. Cazip geliyor adamın yaptığı şeyler bana. İnsanları etkisi altına alma, insanlar üzerinde güç sahibi olma ve en azından kısa bir süre için insanları mutlu etme, manen sarhoş etme yeteneği burada söz konusu olan.

Sonuçta insan hayatı bombok bir şey, boş bir şey. İnsanlara bunu bir süre için unutturmak, insanlara “boş değil senin hayatın, senin hayatın çok büyük bir kozmik planın bir parçası, buna layık olmalısın, bunun gereklerini yapmalısın” mesajını götürmek etkileyici bir şey. İyi de bir şey sanırım.

Fakat her sarhoşluğun bir uyanışı vardır. Esas o kısımdır işin zor tarafı. Yoksa insanı bir süre için sarhoş etmek, bir süre için aklını uyuşturmak ve duygularını coşturmak insanlara yapılmış

bir iyiliktir. Yarın uyanmaya yüz tuttuklarında, komadan kendilerine geldiklerinde ne yapacaksın?

Uyanmaya başladıklarında elinde sadece iki tane seçenek vardır. Birinci seçenek uyanmaya başladıklarında çekip gitmektir. Kaçarsın. Uyanırlar. Allah kahretsin diyip seni arkandan lanetlerler, yakalarlarsa öldürürler. Yahut kendi sıradan hayatlarına geri dönerler. Yahut intihar ederler. Yahut ne bileyim, delirirler. Bir sürü kötü şey olur yani.

İkinci seçenek: Uyanmaya başladıklarında örgüt kurarsın. Örgütlersin. Bireysel coşku sunduğun insanları bir süre sonra ikinci kademeye davet edersin. Arkadaşlar sizin bireysel coşkunuz çok önemli değil dersin, önemli olan bu coşkuyu koruyacak olan teşkilattır. Arkadaşlar zekat ödemeniz lazım. Kafir karşı savaşta görev almanız lazım. Kilisemizin yahut cemaatimizin kurallarına uymanız lazım. Ayrıntılı bir yönetmelik hazırlayacağız, bir süre sonra sekreterimden alabilirsiniz, dersin. Doğru yoldan sapanları cezalandırmaya başlarsın. Farklı düşünenleri dışlayıp aforoz etmeyi veya müşrik ilan etmeyi öğrenirsin. Teşkilat böyle oluşur. İnsanları sarhoş ederek elde ettiğin enerjiyi kalıcı kurumsal bir güce dönüştürürsün. Bu da ikinci seçenektir.

Bırakırsan uyanırlar. Çok kötü olurlar. Uyuşturucudan sonraki uyanma gibidir, Allah göstermesin. Peygamberliğin işte böyle bir dilemması yani ikilemi var. Osho birinci yolu seçti. Daha doğrusu Amerikan devleti o yolu seçtirdi. Gittiler dava üstüne dava açtılar, ezeriz seni dediler, teşkilatını dağıttılar. Bu da eyvallah aham, siz daha güçlüymüşsünüz dedi, kalktı Hindistan'a geri döndü. Bok gibi yüzüstü bıraktı müritlerini. Büyük sorumsuzluk, büyük insani zaaf gösterdi.

Diğer yöntem, ee, kimin diyelim ki fincancı katırları ürkmesin? Fransisken tarikatının kurucusu Aziz Françesko'nun yöntemi. İsa'nın havarisi Aziz Pavlos'un yöntemi. Gautama Budd-

ha'nın talebelerinin yöntemi. Hasan Sabbah'ın yöntemi. Nakşibendi tarikini ihya eden Şeyh Halid-i Bağdadi'nin yöntemi. Teşkilat kur. Kurucu Hazretin öyküsünü peygamberlik perdesine yansıtır. Teşkilatın çıkarlarını, kanunlarını, gelir ve giderlerini, mülk ve vakıflarını, savunmasını ve silahlanmasını, faaliyetinin ana eksenine haline getirir. İşin manevi boyutu hızla eriyip gider belki, ama hiç olmazsa sağlam bir ekonomik, sosyal, siyasi iktidar yapılanması kurmuş olursun. Müritlerinle beraber şu fani dünyada yuvarlanıp giderebilirsin. Fena mı?

(Pazar Sohbeti, 20 Eylül 2020)

43 Serbestçe kötülük yapmaya açılan kapılar hangileridir

Ayşegül Sandıkçioğlu adlı bacımız seni kadın düşmanı ilan etti. Gerçekten kadın düşmanı mısın yoksa Ayşegül gibilerine mi düşmansın?

Yahu, olsa olsa erkek düşmanı olurum. Yani hayat boyu erkeklerle fazla samimi olmaktan, erkek ortamından nefret ettim. Sevmem. Erkekleri oldukça akılsız bulurum ayıptır söylemesi. Buna karşılık kendimi bildim bileli, liseden beri, daha öncesinden beri, hayatım kadınların peşinden koşmakla geçti. Onlara aşık oldum, onlara hayran oldum. Aklım fikrimi onlarla bozdum. Kendimi onlara beğendirmeye çalıştım. Nasıl bir düşmanlıksa bu? Hakikaten çok fantastik bir alemde yaşıyor bu bacılar.

Maksat pislik tabii. Maksat çamur atmak, maksat gözünü oymak. Şimdi bu fikirden yola çıkıp bir yere geleceğiz.

İnsanoğlu tehlikeli bir yaratıktır. İnsanoğlu diğer insanlara kötülük yapmayı, diğer insanların canına okumayı, öldürmeyi, gözünü oymayı sever. Sürekli olarak, her gün, her an her insanın içinden geçer bu duygu. Her gün en az bir kez, en iyilerinin dahi kalbinden geçer birilerinin gözünü oymak, kötülük yapmak isteği. Uygulamada medeni toplumlarda bu dileğini bastırır. Neden bastırır? Çünkü birincisi, korkar. Düşmanlık göstersem birine, o da bana iki mislini yapar, sonra ezilirim. Kolay değil insanların gözünü oymak. Sen gözünü oymaya çalışırsan o da senin gözünü çıkarır. Bu bir. İkincisi, insanoğlunun çok

temel bir içgüdü, saygı duyduğu sevdiği insanlar tarafından beğenilmek, onlar tarafından ayıplanmamak. Oysa kötülük yapmak, ayıplanmaya, reddedilmeye, dışlanmaya yol açabilir. Baba-
ma ne diyeceğim şimdi? Arkadaşlara nasıl anlatacağım yaptığım işi? Mahalleye, kamu oyuna nasıl anlatacağım? Beni tükürükle boğarlar! Bu yüzden insanlara kötülük yapmam; çok istesem de yapamam.

Üçüncüsü ceza korkusu vardır. İnsanlara kötülük yapmak kurallara bağlanmıştır ve cezalandırılır toplumda. Bunu da çoğu insan çoğu zaman göze alamaz. Bu yüzden kötülük dünyada olması gerektiği kadar yaygın bir hadise değildir. Çünkü insanlar korkar, insanlar başkalarını üzmemekten çekinir, cezalar caydırır.

Bazen toplumda bir kapı açılır. Bu kapıdan geçince büyüğü bir aleme geçersin. Kötülük yapmak serbest olur. Bu kapı bir meslek olabilir, bir örgüt olabilir. Bir ideoloji, bir inanç olabilir. Bu mesleğin, bu inancın, bu kapının temel fonksiyonu insanların canlarının istediği gibi özgürce kötülük yapmasına imkan sağlamasıdır.

Birtakım meslekler dedik. Polislik mesleği, mesela. Askerlik mesleği. Gardiyanlık, şimdi ceza infaz memurluğu adı veriliyor. Savcılık. Bu mesleklerin cazibesi nerededir? İnsanlar neden asker olur? Asker olduğun zaman belli koşullarda serbestçe adam öldürme hakkı kazanıyorsun. Üstelik de bunu kendi vicdanında aklama imkanına sahip oluyorsun. Arkadaşların alkışlıyor seni adam öldürdüğün için. Tamamiyle saçma, hiçbir gerçek anlamı olmayan bir ideoloji ya da bir öykü uğruna gidip on binlerce insanı öldürebilirsin. Asker olunca serbest. Sonra polis. İnsanlar niye polis olurlar sizce? Polisin hayattaki işlevi nedir? Serbestçe pislik yapabilmektir. Bu bir ideolojik kılıf içinde sunulur: Kötüleri cezalandırıyoruz. İyileri korumak için lazım. Yersen. Tabii ki teorik olarak doğru, kötülerin cezalandırılması gerekir. Fa-

kat bireysel olarak insanlar niye polis olur, polisliğin psikolojisi nedir? Polisliğin psikolojisi, karşına getirilmiş olan ve üstüne 'İstediğin Gibi Muamele Edebilirsin' damgası vurulmuş olan kişilere her türlü pisliği yapabilme özgürlüğüdür. Hakaret edersin en azından, yere yatıp döversin. Hayat boyu özgürlüğünden mahrum bırakırsın. Eşinden, ailesinden ayırırsın. Çocuğundan çoluğundan ayırırsın. Sefil edersin. Öldürebilirsin, üstüne ateş edebilirsin. İyiler ya da kötüler meselesi değil, bunun apaçık, hayvani bir zevki vardır. Bunun için insanlar polis olur.

Belli ideolojiler de aynı amaca hizmet eder. Mesela faşizm nedir? Faşizm, tamamen anlamsız bir etiket yapıştırılabildiğin insanlara – yabancı, yahut rejim düşmanı, yahut Yahudi diye etiketlediğin, sana hiçbir zararı olmayan, hiçbir alıp veremediği olmayan birtakım insanlara sınırsız kötülük yapmayı kendi vicdanında ve kamu vicdanında aklamayı sağlayan bir ideolojidir. Cazibesi de oradadır. Dünyanın her yerinde, her zaman, faşizm ve ona benzer ideolojiler insanların ilgisini çekmiştir, onları mutlu etmiştir. Çünkü normal hayatında elin kolun bağlı, istediğin şeyleri yapamıyorsun. En pis insanlara bile dokunamıyorsun, gücün yetmiyor, sonuçlarını gözün kesmiyor. Faşist olduğun zaman ise, belirli bir kalıp içine, bir argüman çerçevesine sokabildiğin insanlara her şeyi yapmak serbest. Dükkanlarını yakabilirsin, sokaklarda dövebilirsin, öldürebilirsin, toplama kampına toplayabilirsin. Bu nasıl muazzam bir özgürlük, düşünün hele.

Günümüzde faşizm yahut militan dincilik gibi aşağı tabakalara mahsus kötülük ideolojilerine katılamayacak kadar kibar olan, yahut 'eğitilmiş' olan, vurmalı kırmalı işlerle elini kirletmeye tenezzül etmeyecek kadar hijyenik olan insanlara bir alternatif olarak sunuldu feminizm. Her türlü kötülüğü mübah kılan, makul ve kabul edilebilir kılan enfes bir anahtardır.

Şimdi bakın, feminizm başlangıçta, yani 19. yüzyıldan 1960'lara, 70'lere kadar haklı bir davaydı. Kadınların toplumda uğradığı birtakım haksızlıkların telafi edilmesi ve kadınların cinsel özgürlüğünün, doğal bir cinsel yaşam ihtiyacının daha geniş bir çerçeveye kavuşturulmasıydı hedef. Bu geçerli bir hedeftir. Doğru bir hedeftir. Yapılması gereken bir şeydi. Fakat gitgide bambaşka bir mecraya kaydı. Özellikle son yirmi otuz yıldır feminizmin bu eski ideallerle bir alakası kalmadı. Kadınların gerçek mücadeleleriyle, gerçek haklarıyla, hele hele cinsel özgürlükleriyle hiçbir alakası kalmadı. Feminizm dilediğin herhangi birini hedef ilan edip onun hakkında her türlü puşluğu yapmana izin veren bir faşizm ideolojisi haline geldi.

Bunun çok büyük bir namussuzluk olduğunu düşünüyorum. Yıllardır bu konuda düşünen, gözlemleyen, literatürü okuyan biri olarak söyleyeceğim budur.

(Pazar Sohbeti, 20 Aralık 2020)

44 Ermeniler neden Hristiyan, Kürtler neden Müslüman

Ermeniler neden Hristiyanlığı seçtiler de Kürtler neden Müslümanlığı seçtiler? İkisi de aynı bölgede yaşıyorlar oysa.

Ermenilerin vaktiyle Hristiyanlığı seçmesi siyasi bir olaydır ve Ermenilerin uluslaşma süreciyle yakından alakalı bir şeydir. 4. yüzyılda Ermeni krallığının siyasi bir tercihi olarak benimsendi Hristiyan dini. Birkaç kuşak süren büyük bir mücadele sonunda Ermeni beyliklerine ve onların hükmü altında olan halka kabul ettirildi. Çok parçalı bir yapıda olan ve o devirde Sasani İran tarafından yutulma tehlikesi altında olan Ermeni devleti bu sayede kimliğini koruyabildi. Sonraki yüzyıllarda Ermeni olmakla Ermeni dinine mensup olmak, hemen hemen eş anlamlı ifadeler oldular. Kilise Ermeni ulusunu tanımlayan ve bir arada tutan yegane kurum niteliğini kazandı. Krallık 5. yüzyılda ortadan kalktıktan sonra irili ufaklı Ermeni feodallerine tabi olanlar aynı zamanda Ermeni kilisesinin kurumlarına tabi oldular, Ermeni kilisesinin işlettiği okullarda okuyup çocuklarına okuma yazma öğrettiler, yetenekli gençlerini hizmet kariyeri için Ermeni manastırlarına gönderdiler ve Ermenileştiler. Ermeni diyarının dış sınırlarında kökenleri farklı olan zümrelerden Kürtler, Asuriler, Gürcüler, Udiler, hatta Kars'taki, Ahıska'daki Türki unsurlardan Ermeni beylerinin hükmü altına girenler Ermenileşti, girmeyenler ya Kürtler gibi ayrı kimliğini korudu, yahut da, işte, Rumdu, Gürcüydü, Azeriydi, başka kimlikler içinde eridi.

Kürt halkının asıl yurdu olan Şırnak ve Hakkari bölgesi çok kısa süreler dışında Ermeni krallığının egemenliği altına girmedi, dolayısıyla ayrı kimliğini koruyabildi. Hristiyan dini buraya bir miktar nüfuz etse de ciddi bir karşılık bulmadı. Buna karşılık Van yaylalarında, Nahcivan'da, belki Müküs'te, Ermeni kaynaklarında Mard veya Med diye anılan İrani unsurlar Ermeni sistemine dahil oldular, Ermeni feodalitesi içinde makam ve mevki edindiler ve muhtemelen zaman içinde eridiler. 9. yüzyılda yeniden palazlanmaya başlayan Ermeni feodal egemenlerinden bazılarının Ermeni dinine ve kültürüne asimile olmuş Kürt kökenliler olduğu malumdur.

İslam dininin zuhurundan sonra Kürt beylerinin büyük bölümü Müslüman oldu. Niye Kürtler Müslüman oldu da Ermenilerin çoğu olmadı? Çeşitli nedenler ileri sürülebilir. İlk önce, Ermeni kilisesi organize bir kurum. Merkezi otoritesi, hiyerarşisi, yerel birimleri, malı mülkü olan bir örgüt. Eritilmesi daha zordu, bin yıldan fazla sürdü. Kürtlerin ise buna eşdeğer bir dini teşkilatı yoktu. İkincisi, belki göçebe ve akıncı yaşam tarzı Müslümanlığın esprisine daha uygundu. Belki Bağdat'a daha yakın oldukları için direnemediler. Belki de kitabi bir dine mensup olmadıkları için İslam hukuku altında eski törelerini korumaları daha riskliydi, ondan Müslüman oldular.

Müslümanlaşmaları epey zahmetli ve yavaş oldu. Erken devirde büyük bir karşı dalga yaşandı ve Kürtler arasında Yezidilik yahut yeni moda imlasıyla Êzidilik denilen hareket ortaya çıktı. Genel kanının aksine Yezidilik, İslam öncesi bir din değildir, Kürtlerin İslam egemenliğine girmesinden sonra ortaya çıkmış bir oluşumdur. Bir dönem Kürtlerin büyük bölümü Yezidi geleceğine bağlandı. Ne Hristiyan ne Müslüman olan bir dini topluluk oluşturdular. 16. yüzyılda Kürt beylerinin İran'a karşı Osmanlı devleti ile ittifakı seçmesi üzerine Kürtler bölgede Şiiliğe

karşı Sünniliğin şampiyonu oldular. Bu hadise bana 4. yüzyılda Ermenilerin İran tehdidine karşı Rum dini olan Hristiyanlığı seçerek direnmelerini anımsatır. O olaydan 1300 yıl sonra bu kez Kürtler İran tehdidine karşı Rum diyarının – yani Osmanlı'nın – dinini seçerek ayakta kaldılar.

Osmanlı yüzyıllarında hala bölge nüfusunun yarısından fazlası Ermeniydi. Ermenilerden şu veya bu nedenle Ermenilik yükünü taşımak istemeyip Müslüman olanlar genellikle Kürtleştiler. Bu dönüşümün mantığını anlamak da zor değildir. Ermeni dili ve kültürü, Ermeni kilisesinin himayesi altında, Ermeni kilisesinin kurumları sayesinde sürdürülebilen bir olguydu. Çocuklarını eğitecek bir Ermeni kilisesi yoksa, zeki gençlerine kariyer yolu açacak Ermeni manastırı yoksa, her Pazar kilisede seni ayıplayacak komşuların yoksa, Ermeniceyi nasıl sürdüresin? Yeni kuşaklar bölgenin ortak dili olan Kürtçe ile yetişti. Bir iki kuşak sonra aslını unuttu.

Öyle anlaşıyor ki 19. yüzyıl ortalarına dek İslam, Kürtler arasında yeterince derinliği olan bir kültür değildi. Kürtlerin önemli bir bölümü, Müslümanlığı benimsemiş ve benimser görünmüş Ermenilerden oluşuyordu. Dönemin Türk kaynaklarında olsun, Avrupalı seyyahların anlatılarında olsun, Kürtlerin Müslümanlığından çoğu zaman istihzayla söz edilir.

19. yüzyılda eski Kürt beyliklerinin çökertilmesiyle birlikte, Osmanlı devletinin de teşvikiyle, çeşitli Sufi tarikatleri, önceleri Kadirilik sonra Nakşibendilik, özellikle Nakşibendiliğin Hali-diye kolu, etkin bir görev üstlendiler. Kürt ülkesinin her bölgesinde Nakşibendi dergahları ve Nakşibendi şeyhleri muazzam bir rol oynadılar. Kürtleri bu coğrafyanın en Müslüman ve en Sünni topluluğu haline getirmeyi başardılar. Oldukça yeni sayılabacak bir hadisedir, azami 150 yıllık hikaye.

Kürtler Müslümanlıktan önce hangi dine mensuptu?

Bu konuda elimizde çok fazla bilgi yok. Ciddi anlamda bir organize dine mensup olmamaları da pekala mümkündür. Anadolu'nun, Orta Doğu'nun alt düzey inanç sistemleri vardır. Bunlar bugüne dek gerek Hristiyanlık, gerek Müslümanlık bünyesinde varlığını sürdüren bir dizi dini töre. İnsanlar çaput bağladığı kutsal ağaçlar var biliyorsunuz. Her köyün, her ilçenin, her dağın, derenin evliyalı var. İnsanlar asıl kalpten gelen dualarını gidip evliya türbelerinde, aziz ziyaretgahlarında icra ederler. Bunun ne Müslümanlıkla ne Hristiyanlıkla bir alakası yoktur, memleketin primitif dininin yani alt katmandaki dininin devamıdır.

Bölgedeki tüm kavimler aşağı yukarı buna benzer eski geleneklere sahipti. Yerel tanrıların ve yerel azizlerin kutsanması, belli makamların, mesela pınarların veya bir dağın, Dersim'deki Düzgün Baba dağının yahut da Abhazy'a'daki bilmem ne ormanın kutsal sayılması, aziz ve velilerin belirli vesilelerle dilek dilemek amacıyla ziyaret edilmesi üzerine kurulu bir geleneksel din vardı.

Kitabi denilen dinler devlet dinleridir. Yani bir devlet organizasyonuna kavuştuğun zaman ancak bir anlam ifade eden, bu sayede bağlayıcı olan ve insanları kontrol altında tutabilen dinlerdir. Kürtlerin de öyle anlaşıyor ki İran'ın Zerdüştî geleneklerinden kaynaklanan birtakım töreleri, birtakım mitleri, yani anlatıları mevcuttu. Aynı şekilde Kürtler arasında Hristiyanlıktan gelen bir dizi töre ve anlatı mevcuttu. İslam'dan da gelen böyle şeyler vardı. Fakat organize bir devlet yapısına sahip olmadıkları için, hiçbir devlete gerçek anlamda kuvvetli bağlarla bağlı olmadıkları için, organize bir dinden de yoksun idiler.

Müslümanlık döneminde, özellikle Abbasi imparatorluğun çöküşe geçtiği 900'lü yıllarda ilk kez Kürtler, doğan siyasi boşluktan ötürü, devlet yapılanmasına doğru birtakım adımlar

Orta Asya 18
Ortodoksluk 60, 62
Osho 42
Osmanlı sanatı 55
Osmanlı tarihi 6, 14, 36
Osmanlı toplumu 54
Osmanlı'da gayrimüslimler 6, 14, 29, 30,
53, 87

Osmanlı'da kölelik 31
Osmanlı'da matbaa 29
ölüm 11

P-R

Pakraduniler 71
Partlar 16
Paşinyan, Nikol 84
peygamberlik 42
polislik mesleği 43
pop müzik 81
Portekiz 7, 22
Prado Müzesi 23
putlar 88
Roma İmparatorluğu 69
Rusya 25

S-Ş

Sakal ve bıyık modaları 57
Salih Peygamber 59
Santiago de Compostela 10, 20
sezgiler 1
siyasi partiler 93
sol 86
sosyal demokrat 21
sosyalizm 9, 37, 86
Sovyetler Birliği 9
Soyadı Kanunu 40

Suriyeli göçmenler 18
Şamanlık 34
Şammas Baba 41

T

Tanrı 59
tarihte akılsızlık 33
tarikatlara 54
taş duvar ustalığı 3
tevazu 52
TMMOB 45
Topal Osman 92
Trakya 55
turizm 64
Türkçe 95
Türkiye Cumhuriyeti 36, 73
Türkler 73

Ü

üniversite 15, 39
üreme 82
Üsküp 60

V

Vağarşag 16
Velasquez, Diego 23
Voltaire 4, 36

Y-Z

yaşam felsefesi 2, 65, 78, 90
yaşlanmak 11
yatır ve evliyalara 41
yazı üretimi 36
Yerevan 84
zenginlik 28
Zeytun isyanı 71